

65.9(2)325.1
M 85

Б. Мұстафин

Далам- дәулет ордасы

Б. Мұстафин

Далам- дәулет ордасы

*Оқушылар
тәрбиешісі
Сейта Мұстафин*

Мұстафин

Алматы
Қайнар
1985

65.9(2)325.1

Мұстафин Бақыт
М 85 Далам — дәулет ордасы. Алматы: Қайнар,
1985, 151-бет.

Солтүстік Қазақстан өңірі астықты аймақ. Алтын дәп үшін жорықта жыл сайын алдына жан салмай жүрген еңбек майдандалары көптеп саналады. Журналист Бақыт Мұстафин осы адамдардың еселі еңбегін, азаматтық жарқын бейнесін, адамгершілік асыл қасиеттерін, жолдастық, достық қарым-қатынастарын, бүкіл тыныс тіршілігін өз очерктеріне арқау еткен

Кітап ауыл шаруашылық қызметкерлеріне, көпшілік оқырман қауымға арналған.

65.9(2)325.1

М $\frac{0802010204-048}{403(05)-85}$ 17-85

Рецензенті — журналист
М. Кеңпейілов.

Дала таңы

Тың таңы қандай сұлу еді. Күп шығыс жақ шым-қай қызыл шұрға боленген.

— Гажап таң емес пе, Юра!— деп осы кезде Владимир Егорович Снегиров қасында отырған баласына қарады. Өзі УАЗ-469 жеңіл машинасының рулін еркін ұстап, шалқайыңқырап отыр. Жүрісі бірқалыпты. Совхоз орталығынан шығып ауданға қарай тартып барады.

— Рас, тамаша папа!— деп баласы да машина айнегінен жарқырап атып келе жатқан тың таңына қарады.

Арада үнсіздік орнады. Әркім өз ойымен өзі отыр. Владимир Егоровичке осыдан жиырма төрт жыл бұрынғы оқиғалар елестеп кеткен еді. Онда ол тұн-тұрамыпа отырған Юрадай болатып.

* * *

...Совхоз директорының кабинетіне жас жігіт имені кірді. Алыс жолдан келгені жүріс-тұрысынап-ақ аңғарылғандай еді. Жап-жағына жалтақтай қарап, сөйтапыс жанның жүзінен жылылық іздегендей жаутаң-жаутаң етеді. Ұзын бойлы, арықша келген. Ангында кәрзі етік, үстінде күпәйіке. Мезгіл көктем болса да мұнысы тың оңірінің табиғатына жұшынылық қылар бір қабат киім ғана.

— Жоғарылат балақай. Бас аяғыңды,— деп үл-

кең кабинеттің төрінде отырған кісі мұны асықтыра қабылдады. — Қандай шаруамен келдің?

— Осында еңбек еткім келеді.

— Қазақстанды бірінші көруің ғой, сіре?

— Солай еді.

— Баяғы романтика?

— Дәл солай ағай...

— Қай жерден келіп тұрсың?

— Архангельск облысынанмын. Ауыл шаруашылығын механикаландыру техникумын бітірдім, — деп жас жігіт іркілмей жауап берді.

Директордың жүзі жылы шыраймен:

— Бағанадан сөйдемейсің бе? Тракторшы бола-сың.

— Боламын.

— Онда жарадың. Кәне, танысып қоялық. Ермаков Алексей Семенович. Алғашқы тың игерушілердің бірімін. Директорымын.

— Снегирев Владимир Егорович...

Екеуі қол алысты. Бір-біріне барлай қарап аз үнсіз қалысты. Содан соң директор:

— Совхозымыз жаңа салынып жатыр, — деді. — Тың игеру нағыз қызып жатқанда келдің. Жастардың құрыш қолы, жалынды жүрегі керек бұл жерге!

— Жыртылмаған жер жоқ қой өзі. Кең даладың бәрі жыртылыпты, — деді жігіт. Оған директор күлді.

— Охо дерсің. Айтуың дұрыс, жердің бәрі жыртылды. Ал, енді осы жыртылған жерді игеру керек. Әлі жұмыс көп.

— Ендеше, тапсырмаңызды орындауға әзірмін, Алексей Семенович. Мені де тың игеруші деп есептегіз...

— Сен өзі тракторға жіберді деп ренжімейсің бе? Бізде әзірге бос орын жоқ. Бригадирлер де, механиктер де өз орындарында.

— Ренжімеймін. Әуелі еңбекпен көріну керек қой.

— Е, мұның дұрыс...

— Москваның да бірден салынбағанын білеміз.

— Ой бауырым Владимир Егорович. Шынымды айтайын, алғашында бұл кім өзі деп, тартынып қалып едім. Сөйлесе келе өзің ұнап барасың. Енді сөзбен емес іспен көрсетесің ғой өзіңді.

— Сенімді ақтауға тырысамып. Тыңға бір күнге келгемін жоқ, осында өмір сүремін, еңбек етемін деп келдім...

Екеуі де бірін-бірі жақсы танығандай, көңілдері толысқандай тағы да қол алысып қоштасты. Жігіт маңағыдай емес есікке қарай жіті басып, шапшаң адымдап барады. Директор да соңынан біраз қарап отырды. Ойланып қалды. Сонау солтүстік облыстан, алыс жолдан келген жап-жас жігіттің бір қарағандағы момақан жүзі де, сөйлей келе лапылдап тұтанып тұрған отты сөзі де ерекше әсер қалдырса керек. «Снегирев Владимир Егорович» деп ол тағы да бір күбірлеп жігіттің фамилиясын жадында сақтағысы келгендей қайталады...

Снегирев осылай «Восход» совхозына тракторшы болып орналасты. Салт басты, сабау қамшылы дерлік енді өз тағдырын тың төсімен жалғастырған. Жаңа өмір айдыны ашылды алдынан. Иә, әуеліде арман қуып, алысқа асқақтаған шалқыма көңілі бірер аптадан кейін шайлығып, жігері жасып қала жаздағаны да бар.

Көктем туа бастаған кез. Қар астан-кестен еріп, ұшы-қырына көз жетпейтін апшақ адырлардың әр тұсы сөгіліп, дөңестердің төбесі тесіліп жатқан-ды. Көктем шуақ нұр тогіліп, айнала төңіректен жұмсақ деп есіп тұрды. Володя Снегирев ДТ-54 тракторын шегіндеп, жұмысқа да кірісіп кеткен. «Ескі трактор бергенге өкпелеп жүрме, тағы да көре жатармыз» деп, бөлімше басқарушысы арқасынан қағып қойды. Володя тіпті де сыр ашқан жоқ. Разылық та, реніш те айтпады. Өзіне тиген тракторды үн-түнсіз енші-

леп, іске кірісіп те кетті. Барыпша баптап, күтіп жүргізуге тырысты.

Тың өміріне бойы үйреніп, көділі орнығып келе жатты. Сондай күндердің бірінде Снегиревті аудан орталығынан жүк әкелуге жіберді. Тракторына будкалы шана тіркеп алып, аласапырап лайсаңды тіліп отырып жүз километр жердегі аудан орталығы Марьевка селосына тартып кетті. Жас механизаторға алғашқы сын осы болған. Барарда қасына сапарлас серіктер ілесіп, онша қиындық көрмеп еді. Қыс көрпесіне оранған мұндай дала жопын жосылта тілген бір із ғана жатыр. Жол осы. Ешқайда бұрылмай, адаспай жетері анық. Трактор шанасына мінген жолаушылар аудан орталығына бірге жетіп, одан әрі көлденең өткендерге қол көтеріп үлкен қалаға тартпақ. Келер жол онша зеріктірмей тез өткен. Ал қайтар беттің қиыншылығын жалғыз кешуге тура келді.

Аудан орталығына қонып таңертең тұрғанда алай-дүлей боран бұрқап тұрғанын бір-ақ көрді.

— Бұл енді бір аптаға созылады,— деді қонған үйдің иесі терезені тұмшалаған боранды меңзеп.

— Не дейді?

Володя шошып кетті.

— Қыстың қоштасуы ғой. Соңғы сарқындысы емес пе. Қыс пен көктем есеп айырысып жатыр. Бір апта немесе екі-үш күн осылай бұлқап-талқан болып тұрады да күн шайдай ашылады. Көрерсің әлі.

— Жол қайтер екен?— деді Володя өзінің қайтар сапарын ойлап. Бөлімше басқарушысы екі күнде оралуды тапсырған.

— Жолды боран басып қалды ғой. Түк көрінбей тұрған жоқ па.

— Трактор батпайтын шығар?

— Бата қоймас, бірақ адасасың.

— Бір-ақ жол емес пе?

— Ол жолды таба алсаң.

— Из бар шығар. Біздің Архангельск облысында бұдан да керемет борандар болатын.

— Қай Архангельск?

— Солтүстіктегі Архангельск облысын айтамын. Мен сол жақтан келдім.

— Ә..ә..ә.. Ендеше өзің білесің. Суыққа үйренген бала екенсің ғой. Әйтеуір жақын маңда ел жоқ.

— Ашылып келе жатқан сияқты өзі,— деп желдің бір сәт ішін тартқан үшін құлақ тосты.— Ашылатын түрі бар...

Жастық шақта адамның лапылдап тұратын әдсті емес пе. Ақ түтек құшағына оранған меңіреу далаға ұзақ қадалып, Володя біраз толқып тұрды. Тракторының тоқтамайтынына сенімді сияқты. Жапармай жететіп. Боранның ашылуын тосып уақытты бос өткізгісі келмеді. Алғашқы тапсырмапы кешіктіруі қолайсыз көрінді. Не болса да тәуекелге бел байлап, тартып кетуге бекінді. «Жетермін бірдеме қылып. Из бар ғой. адаспаснын»,— деп өзін-өзі қамшылап боранды даладың құшағына сіңіп жөпелген.

Боран да ерегіскендей үдей түсті. Аудан орталығынан ұзаған соң бес-алты сағат өткенде барып Володя адасқанын аңғарды. Алғашында жол сорабы болар-болмастай ғана белгі беріп жатыр еді. Бара-бара ол да жым-жылас жоғалды. Кабинаның әйнегін қапша тазаласа да қар кептеп, боран үйіріп соға берді. Бағдарлап айырылғанын білген соң, ол жобалап тура тартудан жаңылмады. Ол бес-жырма километрдің шамасында бір ауылдың бар екенін біледі. Сол межеге жетіп маңдай тіреуді ойлап келеді. Володя алған бетімен айнымай ілгері тарта берді. Трактор тоқтап, айдалада сынып қалмаса екен. Ендігі тілегі осы. Жапармай да біразға жететін сияқты. Трактор әйтеуір бір сарынмен гүжілдеп тоқтамай келеді.

Володя сағатына қарағанда барып күн кешке айналып бара жатқанын білді. Төрттен асып кетіпті. Әлі алдынан ел белгісі болар бұлдыр кездескен жоқ.

Ашала ақ түтек. Малақайдың құлағын тас қылып билан алды. Үстіндегі қалың пальтосы да жүқарып кеткендей. Тракторды тоқтатып кабина есігін ашты да шынықыр табандардың үстінде тұрып жан-жағына көз салды. Ештеңе шалынатын емес. Жерге түсіп алдыңғы жақты шолып қайтқысы келіп тұрды да батылы жетпеді. Қорықты. «Адасып кетіп тракторымды таба алмай қалармын» деп тартынды.

Түн ортасы кезінде барып трактор қалың оппаға тұмсық тіреп тоқтады. Маңдайдағы қос жарық ештемені айырып көрсете алмады. Ол тракторынан түсіп ілгері жүріп еді, озі тізеден қарға кіріп кетті. Малтығып барып жарықтың дәл түбіне жетті. Жаланған жел жапалақ қарды бетке ұрып көзді аштырмайды. Қолын маңдайына апарып бетін қалқалайды. Кірпіктерін уқалап, алдына үңіледі. Биік күртіктің астында талдан тоқылған шарбақ, қазықтар көзге шалынады. Жігіттің іші жылып жүре берді. Әйтеуір бір мекенге жеткеніне қуанды.

Әлгі шарбақты қуалай жүріп әуелі қора-қопсыны, сонан соң үйді тапты. Терезені тықылдатып еді, аздан соң үлкен қақпа да ашыла бастады.

— Мына жеті түнде жанын жалдаған кімсің өзің? Кір кәне!— деп бір шал айғай салды-ай кеп. Әуелгі де ұрсып жатыр скен деп ұққан еді. Артынан барып түсінді, бұл кісінің айғайлап сөйлеу әдеті екен.

— Әй, кір деймін!

— Кірдім ғой.

— Кірсең есігіңді жап. Әй өзің орыспысың? Маған шүршіт болсаң да бәрібір. Давай төрлет!

— Бораннан адасып кеттім,— деп Володя шалды мазалағанына ыңғайсыздық танытып еді.

— Әй, өзің не сөйлеп тұрсың! Мен невеста емеспін. Давай үйге кір. Бізге күн кел, түн кел төріміз дайын. Сен өзің бұл жердің орысы емессің ғой, сірә. Қайдап келдің? Целепшіксің ғой, ә? Целиншик, да?

— Иә, тың пгерушімін.

— Қайдансың?

— Архангельск облысынан.

— Ә, онда нағыз қонақ сен екенсің. Қазір мен кпінейін, тракторыңа бірге барамыз,— деді де қарт асығыс күпісін кие бастаған еді.

Сол боранды түн Володя Снегиревтің жадында ұмытылмастай жатталып қалыпты. Шал екеуі тракторды дәл қақпаның алдына әкеліп тоқтатты. Үйге кіріп шешініп жайланған соң, тракторшы жігіт дорбашаны ақтарып көкаяз болып қатқан нанын, шошқа етін алып, тамақтануға ыңғайланған. Шал «тас-та» дегендей қолын көтеріп баж ете түсті.

— Қазақтың үйіне кірген соң сен қонақ деп есептелесің. Біздің заң солай. Андағыларыңды салып қой. Осы үйдің асын ішесің. Жоғары шық.

— Мен қонсам болды.

— Сөзді қой...

Володя қысылып қымтырылып торге шықты. Дастарқан жайылды. Бір табақ ет әкелінді. Жылы үйге кіріп, жылы ықыласқа тап болған соң тұла бойы балбырап ұйықтап кетті. Кейін ол бұл оқиғаны жолдас-тарына жыр қылып айтып жүрді.

Сөйтп ол бір сыннан сүрінбей өтіп еді-ау. Ол ешқайда кетуді ойламады. Тың даланы сүйе бастағанын сезді. Аудан орталығына тағы бір жол түсуін, өзінің таныс шалына тағы да соғуды ойлап жүрді. Көктемгі егісті тағатсыз тосты...

— Папа, сол кезде тракторда жүргенде алда қандай арманың болды,— деді баласы.

— Әрине, алдымен, ең озат тракторшы болсам деп ойладым. Әркім солай ойламай ма? Жұмыс істеген соң үздік көрінуді армандайды ғой жас көңіл,— деп әкесі жымшып қойды.

— Озат тракторшы болдыңыз. Бір арманыңызға жеттіңіз. Одан соң?

Баласы әкесінің жүзінен көз алмай әңгімеге тарт-

қысы келе берді. Мұның да жас жүрегі бір кездегі әке арманындай алға ұмтылатын шығар. Жанарында ұшқын жалтылдап, ұшқыр қиял шіркін алыс қияларда қанат қағып жүрген сияқты. Баласының осы толғанысты жайын жіті аңғарған Владимир Егорович те әр сөзіне ерекше салмақ сала үп қатады. Ол өзінің өмірдегі әр қадамын соншалықты терең ойлап барып жасағанын қасындағы жеткіншегіне барынша ұқтырғысы келеді.

— Одан соң бригадир көмекшісіне жоғарылатылдым.

— Одан соң, папа?

— Одан соң бригадир болдым.

— Одан соң, папа?— деп баласының көзі оттай жайнап әкесінің өмір жолына разы райын жеткізгендей болды.

— Владимир Егорович те бұл әңгіменің ұлы үшін өмірлік мәні боларын көкірек түкпіріндегі жан толқынымен сезгендей сабырлы қалпынан өзгермеді.

— Одан соң механик болдым.

— Баспалдақпен көтерілген сияқты, папа, бірте-бірте жоғарылапсың.

— Білімнің шама-шарқы солай болды ғой. Қазір білімсіз ешқайда бара алмайсың.

— Одан соң, папа?

— Одан соң «Восход» сохвозымен көршілес Держинский атындағы совхозда бас инженер болдым. Өзің білесің ғой, Омбы ауыл шаруашылық институтын сырттай оқып бітірдім.

— Одан соң тағы да?

— Одан соң дейсің бе?— деп, Владимир Егорович ойлана түсті.— Одан соң өзімізге көршілес Тимирязев атындағы совхозға партком секретары болып сайландым.

— Одан соң?

— Одан соң міне, тоғыз жылдан бері осы Мичурин атындағы совхозда директормын.

— Тыңдағы қызметтердің біразын көрген екенсің, папа.

— Осылай көрген дұрыс па деп ойлаймын.

— Біздің мұғалім шығарма жаза қалсаң еркін тақырыпты таңда дейтін.

— Неге?

— Кешегі тракторшыдан бүгін совхоз директорыпа дейін көтерілген әкеңнің өмір жолып жаз дейді.

— Сен қай тақырыпты жаздың?

— Еркін тақырыпты. Тың туралы жаздым.

— О, әкең туралы жазған екенсің ғой. Солай ма?

— Әрине, жаздым папа.

— Қызық екен. Қалай жаздың екенсің, ә?

— Беске жаздым.

— Оныға қуанамып. Бірақ сол бүгінгі тыңдың қуатын қаншалықты білесің дегенім ғой.

— Өзімше жаздым. Білгенімді жаздым.

Әкесі де, баласы да ойланып қалды. Екеуі де машинаның терезесінен кең далапы еркін билеп бара жатқан тың таңына тамашалай қарайды. Әке ойында от тұтапады: «Даланың таңын тамсана сүйген адамның жүрегінде... Иә, оның жүрегінде осы даланы да сүйген сезім болуы тиіс. Даланың таңына ынтыққап көңіл даланың тұтас табиғатына құштарлықпен қызығары анық. Осы балам, мен білсем, дала перзенті болар түбі. Дала төсінде туып, дала топырағында тәй-тәй басты, даланың желі тербетті, жаңбырына шомылды, гүлін құшты, жұпарын сімірді. Қазір жас көңіл алыс қияларды аңсайтып шығар. Көрсін. Бетін қақпайып. Өзі оралады тұғырыпа. Опыншы класты бітірген соң теңізшілер училищесіне барамын деп отыр ғой. Барып көрсін. Бәрі бір мына дала, ұлан дала жүрегін қызықтырмай қоймайды. Дәп дариясын айтсаңшы бәрінен де. Дәл мұндай тегелей теңіз егін еш жерде жоқ шығар сірә. Иә, пә... Осы теңіз тағдыры өзіңе қарап тұрғанда бұл жер кімдік кескен алтын бесігің спяқты болып кетеді-ау.

Ширек ғасыр. Иә, жиырма бес жыл да болған екен тыңға тамыр байлағаным. Мына алтын топырақтың буы қаныма да, жаныма да сіңіп кетті ғой. Дала таңын айтсаңшы мына...»

Баласы да арман қапатында: «Теңіздің көкжал толқынын жарып алыс айдындарға самғап тартса. Теңізді де көру керек. Папамдарды дән теңізінен айыру қиын. Бұлар дән сеуіп, егін өсіргеннен артық бақыт жоқ деп біледі. Мүмкін ол да дұрыс шығар. Дұрыс қой. Дала таңы да романтика. Әйтсе де теңіз төсі бәрінен де ғажап. Мен үшін солай сияқты. Көрейін. Облыс орталығына барып әскери комиссарнатқа кірейін. Сөйлесейін. Теңізші болсам...»

— Шығарманы беске жаздың, ә?— деп әкесі қайталап сұрады. Ол бұл сұрақты басқа бір ойды қозғау үшін әншейін қайталаған еді. Баласы да оны жақсы түсініп, ақырын ғана үн қатты.

— Мұғалім бес қойды. Мақтады.

— Егер бір жыл жұмыс істеп көрсең сен ешқайда кетпес едің.

— Папа, сонда мені үйде ұстайсың ба?

— Қасымда болсаң.

— Мен теңізші боламын папа. Ол менің арманым.

Владимир Егорович Снегпрев үнсіз қалды. Алдында темір жол бойымен ұзын состав зулап барады, одан әрі Сулы элеваторының алып тұлғасы бой көрсетеді. Осының бәрі кешегі құлазыған дала төсіне бертінде қанат жайған жақсылықтар емес пе. Ол тегіс жолмен зулаған «УАЗ-дың» артқы әйнегіне бұрылып, өзінің совхозына бір көз салып қойды. Қарауытқан орман құшағында ағараңдап үйлер тізілген. Жапанда орнаған жасыл орман да осы тың игерушілердің қолымен бой түзеген. Оның жүрегінде өз шаруашылығының бүгінгі өміріне деген мақтанш оты маздайды...

— Қайда дейсіз? Қалаға ма? Қандай шаруа?— деп Владимир Егорович телефон трубкасын сығымдап ұстап салмақты үнмен жауап қатты.— Болмайтын шығар. 15 майдан бастап бірінші июнге дейін ешкім ешқайда босатылмайды. Тығыз шаруалар да тоса тұрғаны жақсы. Біз үшін тұқым себуді тез аяқтаудан тығыз шаруа жоқ, солай болсын. Енді қайтып мазаламаған дұрыс. Менің де уақытым жоқ. Өзіңіз де текке мазаланбаңыз. Егіс бітсін. Содан соң қайда сұрансаңыз да еркіңіз. Ақылдасамыз да босатамыз. Біз де адамбыз. Жағдайыңызды түсенміз. Дұрыс. Түсінгеніңіз өте жақсы.

Директор Снегпрев телефон трубкасын тұғырына қойды да, қасында отырған совхоз парткомының секретары Аманжол Сейітұлы Нұртаевқа қарады.

— Бұйрық жазылған жоқ па еді?

— Жазылған, жұрттың бәрі білуі тиіс,— деді Нұртаев.

— Көктемгі егіс кезіндегі әркімнің міндеті қатаң ескертіліп, жұмыс уақыты, демалыс сағатына дейін көрсетіліп бұйрық жазылған еді ғой. Корнекті жерлерге ілу керек еді. Әлгі кісі бір күнге қалаға баруға рұқсат сұрайды.

— Кім ол?

— Асханадан. Аспаздардың бірі.

— Ә... ана жаңа келген біреуі бар-ды. Сол ғой.

— Сол. Бір күнге сұранады.

— Жаңа келген адам ғой. Біздің тәртіпті білмейтін шығар. Өзіміздің тұрғылықты адамдардың бірі де көктемгі егіс пен орақта бір күнге де сұранып көрген емес. Олар тәртіпті жақсы біледі...

Тың диқандары үшін 15 май шыпында да ерекше күн. Соңғы жылдары, дәл осы күннен кешікпей немесе ертелемей тура тұқым себуді жаппай бастап кететін әдет ғылыми негізделіп, тәжірибеде тияпақта-

лып берік қалыптасқан болатын. Ол бірінші бесжылдықтың екінші; үшінші жылының көктемі де, міне, сол ырақтап жаңылған жоқ.

Көктемгі дала тапы көк мұнар шымылдығын серініп, көкірекпен күп көзінің алтып кірпіктері қадалып келе жатқанда совхоздың орталық қонысынан нұбап шыққан машиналар керуені жалпақ жазықты бетке алған еді.

Үлкен жолдан бұрылып даланың сүрлеуіне түскенде олардың аралары бір-біріне жақындап, шоқтала шоғырланды. Алдында автоклуб. Оның сәп-салтапаты өзгеше, қызылды-жасылды әсемдеген транспорттар алыстап көз тартады. Шеру ортасында мектеп оқушылары мінген автобус. Мойындарына қызыл галстук байлап, сәпді кінген балғындардың жүздері бал-бұл жапады. Қолдарында гүл шоқтары. Көктем бәйшешектері. Одан кейін техникалық көмек машинасы, бөлімше басқарушысы, бригадирдің жеңіл машиналары келеді. Бұлар бүгін дәп себудің басталуып салтапатпен атап отуға дабылдатып бара жатыр еді.

Әне қара мақпалдай теп-тегіс танаптың басында алты агрегат тізіліп тұр. Алда — «Кировец» тракторлары. Соңдарында — тұқым себетіп сеялқалары. Олардың қасында тұқым тпейтін машиналар. Директор да, парторг та, бас агроном да осында. Мына агрегаттарға да кілең сепімді механизаторлар, нағыз тың тарландары іріктелген екен. Аудапдық газеттің тілшісі де фотоаппараттарып асынып механизаторлардың маңында жүгіріп жүр.

Машиналар керуені танап басына тоқтай қалды. Бәрі асығыс. Діқандалардың қымбат уақытып бос кетірмеуге тырысқандай асыға ұмтылысады. Тез арада салтапат рәсімі де басталып кетті. Пионерлер гүл шоқтарын ұсынды.

Директор Спегирев әр механизатордың қолып қысып тұрып:

— Бір жарым-екі норма орындамай мотор үні өшпейтін болсын!— дейді.

— Құп болады.

— Тың игерушінің сөзі берік.

— Дағдылы ісіміз емес пе!— деседі олар.

Агрегаттар орындарынан қозғалып, даланы еңбек дүбірше бөлеп тартты. Нарттай жанып күн көтеріліп келеді. Аспан ашық. Көгілдір пілі мөлдірей түсіпті. Дықандар үшін нағыз қолайлы болар қалып байқалады. Снегирев пен Нұртаевтың да көңілдері жадыраққы. Егістің алғашқы күнінен осылай екпіндеп басталғаны көкіректерінде қуаныш отын тұтатып өтеді. Екеуі танапты біраз аралап жүрді де, мақпалдай жұп-жұмсақ қара топырақты уыстап алып алақандарына екшен көрді. Топырақтың түйіршіктері де біркелкі, әбден бабына келіп бұы бұрқырап тұрған тәрізді, жып-жылы, мап-майда, қап-қара. Осы бір шөкімнің өзі-ақ тың топырағының құнар қуаты қашшалық қарпулы екепін аңғартқандай еді.

— Топырақ жылы екен,— деді директор.

— Топырақтың жылылығы 16 градусқа жетіпті,— деп партком секретары нақтылай түсті.

— Бүгіндер 17—18 градус болып қалады.

— Жүгері себуді де бастау керек шығар.

— Майдың аяғы жаңбыр болып кетуі мүмкін.

— Тұқым себу бір аптада бітпін қалса.

— Бидай себуді бір аптада бітіреміз. Бұл енді жылда қалыптасып қалған дәстүрге айналды ғой.

— Иә, біздің тыңда көп нәрсе қалыптасып тұрақты заңға айналды. Көпе басқа бригадалармен сойлесейікші.

Бұлар ақырын аяқтап директордың машинасына келді де, рацияның микрофонын Снегирев қолына алды.

— Мен бірінші, мен бірінші. Екінші жауап бер.

— Екінші тыңдап тұр,— деген үп күтірлеп, әуе толқынынан естілді.

- Егісті бастадыңдар ма?
- Бастадық. Барлық агрегат іске қосылды.
- Дұрыс-ақ. Қандай сауалдарың бар?
- Әзірше бәрі ойдағыдай.

Директор мен партком секретары танап басында тұрып барлық бригадалармен сөйлесіп шықты. Дала таңы бүкіл танапқа шуақты нұрын құйып үлгергенше барлық жерде тракторлар дүркірей жосылып, молшылық жорығы үдіре басталып та кеткен еді. Директор бәрінің де жағдайын сұрады. Жауаптары жақсы. Ұйымшылдықпен екпіндеп бара жатқан сенімді серпін сарыны жүрекке жеткендей болады. Бұлардың қасына аудандық газеттің тілшісі де жақындап қалтасынан қойын дәптерін суыра бастады.

— Егістің барысын айтып берсеңіз, Владимир Егорович?— деп, өтінді ол.

— Барысы мынау. Жаңа басталды ғой,— деп Снегирев күлімсіреді. Журналистің ілгері оза орағытқан сұрағына мырс етті.

— Неше күнде бітіресіздер?— деп енді тілші өзінің тым жөппелетіп жібергеніне қысылғандай тура сұраққа көшті.

— Оны айтуға болады.

— Жалпы егіс жайын, алдағы межелерді айтып берсеңіз.

— Қазір міне тұқым сәбуге совхоз бойынша 21 агрегат кірісті. Біз 1954 жылы тыңда ірге көтерген шаруашылықпыз. Қазір совхоз нығайып, әбден кемелденді деуге болады. 13895 гектар дәнді дақылдар себеміз, соның 9 мың гектары бидай. Бізде бәрі де тұрақты. Кадрлар да, дәстүрлер де, көрсеткіштер де. Мінекей тұқым сәбуге шыққан агрегаттардың бәрі де екі сменада жұмыс істейді. Механизаторлар кадры түгелінен өзіміздікі. Бұрын бізде механизатор кадрлары жетпей көмекті сырттан күтетінбіз. Енді ондай жағдайды мүлде тоқтаттық.

— Жаңағы бір сөзіңізде бізде бәрі де тұрақты де-

діңіз, өнім де тұрақты ма?— деп, тілші тағы да бір сұрақты қылтты. Әдетте кей совхоз басшылары мұндай жайсыз сұрақтарды айналып өтуге тырысып, жауырды жаба тоқып кеткісі келіп тұрады ғой. Ал, Снегирев сасқан жоқ.

— Цифрларға жүгінейік,— деді.— Оныншы бесжылдықта біздің совхоз мемлекетке 5,7 миллион пұт астық сатып, бес жылда алты жылдың жоспарын орындап шықты. Орташа жылдық өнім әр гектардап 16,7 центнерден айналды. Тоғызыншы бесжылдықта бұл көрсеткіш 10 центнердің айналасында болғанын ескерсек, табыс сырына көз жеткізуге болады. Ал осы бесжылдық көрсеткіштерін өздерің жақсы білесіңдер.

— Білеміз Владимир Егорович.

Бұл тұста Снегиров ойланыңқырап көмекке кел дегендей Нұртаевқа қарады. Нұртаевтың негізгі мамандығы экономист болатын. Целиноград ауыл шаруашылығы институтын бітірді, экономист, бас экономист қызметтерін атқарды. Соңғы үш-төрт жылдан бері партком секретары. Жұқалтаң өңді Аманжол Сейітұлы есепке жүйрік, шаруашылықтың жай-жапсарын цифрлармен сөйлетіп беруге шебер. Қандай сұрақ болсын жауапты суырып салып орнықты беретін ұстамды мінезі бар. Директордың оған қараған себебі де осындай сенімділіктен туған еді. Әбекең соны түсіне қойып:

— Совхозымыз өткен бесжылдықта облыста Ставрополь өлкесіндегі Ипатов ауданы егіншілерінің озық әдісін бірінші болып қолданды. Звенолық әдіспен жұмыс істеді. Енді, міне, мердігерлік әдіске көшіп отыр. Совхозда ондай үш коллектив құрылған. Оларды тәжірибелі бригадирлер басқарады. Соның бірі — Михаил Петрович Шинкаренко. Едбек Қызыл Ту, «Құрмет Белгісі» ордендерінің кавалері. Ал комбайншылардың ішінде кім рекордшы дейсіздер ғой. Айтайын... Василий Иванович Пономарев. Ол соңғы

кездері маусым сайып 15—19 мың центнерден асыра астық бастырып жүр. Ал Василий Захарович Махлай жыл сайын 20 мың центнерден асыра астық бастырып жүр.

Василий Захарович Махлай тыңда түлеген, тыңда бақытып тапқан жап. Ол сонау 1954 жылдың көктемінде тың тосіне Украинадап келіпті. Мидай далада қар үстінде алғашқы палаткалар тіккенін бүгін аңыздай әңгімелейді. Содан бері техника тізгінін қолдан шығарған емес. Көктемде тракторға отырып тұқым сеппе, күзде комбайнмен егін дарпаясында косілтеді. Жұмыстың қай учаскесінде болсын үнемі үздік көрінетін жағдайы бар. Сол еселі еңбектің зейнеті де мол. В. З. Махлайдың омырауында екі Ленин ордені. Еңбек Қызыл Ту және Халықтар Достығы ордендері жарқырайды. Жұбайы Нәлла Кирилловна да тың игеруші. Ол да Украинадап келген, екеуі осы тыңда отау тіккен. Содан бері қашшама жыл зымырады десеңіші. Олардың баласы Александр да әке жолып қуып механизатор болып жүр.

— Ал Корбут Владимир Леонидович ғаламат адам. Ол Ленин орденінің, Октябрь Революциясы мен Еңбек Қызыл Ту ордендерінің кавалері.

— Тың игерушілердің тамаша салты бар. Олар бүкіл семьясымен еңбеккер.

— Біреуін айтып беріңізші?

— Түгел солай.

— Әлгі Корбутты мысал етсек.

— Мысалы Корбут өзі тың игеруші. Жынырма бес жыл механизатор. Кеудесі толы награда.

— Білеміз. Ал, әйелі ше?

— Әйелі Анна Григорьевна да тамаша еңбеккер, бұзау өсіруші, селолық Советтің депутаты, атқару комитетінің мүшесі.

— Романикті неге айтпайсыз?

— Ұмытып барады екенмін,— деді директор.— Тың тіпті адамдардың тағдырып мүлде өзгертті.

Осында Романюк Иосиф Иванович деген механизатор бар. Тыңға 16 жасында тура балалар үйінеп келіп еді. Ал қазір ол Еңбек Қызыл Ту, III дәрежелі Еңбек Даңқы ордендерінің кавалері, маңдай алды механизатор, жұбайы Нина ермәпала істейді. Үш баласы бар. Үй-орманы қандай, астында «Жигули», не ішеңің, не кпейің деп отырғап жоқ. Жыл сайып орақта дүлдеге таласып жүргені...

— Ол кісіні қалай көрсем екен?— деп тілші енді қосалқы сұрақ қойды.

— Агрегаттарды тоқтатуға болмайды,— деп директор әңгіме тақырыбын басқаға ауыстырып кетті.

Манағы кеткеп агрегаттар тапаптың арғы басынан оралып, бергі бетке таялып қалды. Дала алыбы «Кировецтер» кеудесіп алға созып аршындап келеді.

— Әпе, анау Махлай.

— Одап кейіп Корбут.

— Анау ортадағы Романюк.— десіп, тұрғанлар агрегаттардың тракторшыларып сондай жылы лебізді құрметпен мақтап ете атасады. Снегпрев те осынау бірінен соң бірі екпіндеген тың тарландарыша сүйсіңген кейіппен қоз тастайды. Ширек ғасырдан бері осы дала дүлдүлдерімен бір сапта келеді. Шынында да пағыз қаһарманлар бұлар. Қыста да, көктемде де, жазда да, күзде де пағыз қпын жерден, жауапты тұстап табылатын тарландар. Снегпрев бұлармен туысып, біте қайпасып кетті. Ширек ғасыр мақыттың өзі адамдарды әбден жақып табыстырып, қыстай берік жарастырып тастайды екен. Бірін-бірі сабақтап ұғысып, қалтқысыз сыйласатып жапдар болды бұлар.

— Халық бақылаушыларып іске қосу керек. Алдыңқы күппен қолға алысып,— деп Снегпрев көктемгі өміс қарбаласынан ешкімнің тыс қалмауып ескертті.

— Бәрі іске қосылады,— делі Нұртаев.

— Тың тарлаңлары сепімді. Бірақ бақылау да артықшылық етпейді. Бізгі керегі сапа. Тұқым сапалы

себілсе өнім жаман болмайды,— деп Снегирев машинасына бет алды. Қазір ол совхоздың № 1, ал Нұртаев № 2 бөлімшесіне тартпақшы. Мұнда астық үшін шайқас көктемде жылда осылай қауырт басталатын дәстүрге айналған.

Совхоз тұқым себуді аяқтап, ауданға рапорт бергенде ғана Снегирев пен Нұртаев өз кабинеттеріне орнығып, әдеттегі ырғақты жұмыстарына көшкен еді.

— Бірінші секретарь телефонмен іздеп жатыр. Қазір хабарласуыңызды сұрайды,— деді секретарь қыз Снегирев есіктен кірер кірместен.

— Алло, Ақсуат, Ақсуат, маған бірінші секретарьды қосыңызшы...

Арғы жақтан естілген үн қысқа болды. Директор асығыс аудандық партия комитетінің бюросына жүріп кетті.

Қазір тыңда еңбек ету үшін де білім керек. Қапшама техника, қаншама комплекстер. Соларды басқару үшін оқымайынша болмайды Юра,— деді әкесі машина рулін сығымдай түсіп. Алдыдан аудан орталығы Ақсуат поселкесінің ақ шаңқан үйлері көріне бастады.

— Ипатовтықтардың әдісін егіншілікте, львовтықтардың үдемелі-цехтық жүйесін мал шаруашылығында қолдануымыз керек. Соның қайсысы болсын ғылымға негізделген. Ғылым мен тәжірибе үйлессе ғана жеміс бермек. Жаңа әдісті әншейін дақпыртпен енгізе салсаң жұртты босқа қаратер қыласың. Біз міне, ипатовтықтардың әдісін, львовтық жүйені игердік. Енді мердігерлік әдіске көшуіміз керек.

— Рас, папа. Осының бәрі сендердің еңбектерің, тың игерушілердің еңбегі. Ал олардың бүгінгі ұрпағы да осал емес, космосты армандайды...

Әкесі бұған дейін ұлының тыңда, өз қасында болғанын қалайтын еді. Енді онысын қойғандай үпсіз қалды.

Жеңіл машина үлкен жолда зулап бара жатты.

Толық денелі, шашын шалқасынан қайырған, көсек жүзді қараторы жігіт қызғылтсары түсті «Москвичтің» есігін сарт жауып, бері қарай аяңдаған қос басындағылар түгел елең ете қалды. Олар машинаның біразға дейін өз екпінімен жеңіл сырғып келіп дыбыссыз тоқтағанын аңғармаған еді. Комбайндардың бауырына кіріп алып құнжындап жатқан механизаторлардың бәрі де белін жазып орындарынан көтеріле бастады. Жүздерінде жадыраңқы шыррай бар. Күн райының мына шұғылалы шағы олардың да көңіліне шуақ сәулесін түсірген сыңайлы. Көздері де, жүздері де күлімсіреп әлгі машинадан түскен жігіттің маңына қарай жиналып жатыр.

— Қалай келіп тоқтағаныңызды аңдамай қалдық қой. Бұл келген «Бұлақ» совхозы партком секретары Аманкелді Ысмайылов болатып.

— Жағдайларыңыз жамап емес көрінеді. Ораққа дауылдай тиісейін деп тұр екенсіңдер. Жарайсыңдар. Сендерді көріп, сендердің егіндеріңді аралағанда бпылғы жылдың құрғақшылық болғанын ұмытып та кетесің,— дейді ол диқан-механизаторға қарап.

— Рас айтасыз ба, Әбеке?

— Басқа жерлерде егін олқы ма сонда?

— Бізде де ала жаздай жаңбыр болған жоқ. Жердүпне күйіп кетті ме деп қорқып едік. Әйтеуір егіміз шыдап бақты. Өнімі де жамап болмас дейміз.

— Екі ұшты сөз не керек,— деді Ысмайылов осы

кезде.— Мұндай егінді жамап емес деп айту бйылғы жыл қиянат. Бұл егін диқан шеберлігінің жемісі, маңдай тердің зейнеті. Қашан айттың демендер, көрерсіңдер біздің совхоз бйыл да дүрілдейді.

— Несі бар, дүрілдеп, дабылдап естілсін даңқтарыңыз. Соңғы екі жыл бойы республика бойынша алдыңғы саптасыңдар. Ол бірінші бесжылдықтың алғашқы жылы 10200 гектар алқаптың әр гектарынан 31 центнерден алтып дәп жиналды,— деді партком секретары өткеңді еске алып.

— Бүкіл бір совхоздың мұндай жоғары өнім алғаны бұғап дейін бұл өңірде болған емес,— деді осы кезде оқшауырақ тұрған көзілдірікті қараторы қыз.

— Е, бәсе, Майра, сен облысқа, Алматыға барып жүрсің ғой, осылай дұрысын айтшы. Ал, біздің осы Ақтас ауылының диқандары сол жылы қаншадан алып еді?— деді егделеу механизатор.

— Гектарынан 33.7 центнерден. Мына Орекең де сол жылы рекорд жасады.

— Сонда қанша астық бастырдың, Орекең?

— Бір комбайнмен он жеті жарым мың центнер,— деді шашын қырау шалып қалған Орекең.

— Бйыл да бір шырқасаң,— деді осы кезде секретарь Орекеңе бұрылып.

— Үлгі-өнеге көрсетсеңіз. Қош бастасаңыз. Жалғыз өзіңіз емес, мыпа бәріңіз болып бүкіл облысқа шарықтап шықсаңыздар. Сіздерді бүкіл облыс біледі, бйылғыдай құрғақшылық жылы Бұлақтың диқандары не керемет көрсетер екен деп тосып отыр.

— Былтыр жаңбыр болмады дегеннің өзіңде гектарынан 25 центнерден өнім жинадық,— деді Орал Тәттібаев.

— Ал бйылғы құрғақшылық олап кем соққап жоқ, артық шығар тіпті. Жаз бойы күн жарықтық қайнады да тұрлы ғой,— дейді бұл топқа соңынан қосылған бөлімше агрономы Айтахмет Мәжікеев. Ол да жаз бойы топырақ тамырып ұыстап, жаңбыр мен

лар суып миллиметріне дейін молшерлен олшен жүр-
гені маған емес пе. Тіпті қай күні қанша жаңбыр
ауғанын, қай учаскеге қарай бұл үйірілгеніне де-
мін айтып беруге әзір сияқты.

— Сонда да жаман егін өсіргеніміз жоқ.

— Ол шеберліктің жемісі. Діқан шеберлігі жең-
іл деуіміз керек бұл арада,— десті механизаторлар.

— Сол шеберлікті көрсететін тағы бір сын туып
отыр. Қалайда егінді тоқпей-шашпай жинап алуы-
мыз керек. Ендігі сын осы. Ореке, бұғап не айта-
сыз,— деп партком секретары Тәттібаевқа салмақ
сала қарады.

— Не айтушы едім, біздің сөз дайып: маңдай тер-
мен өсірілген өнімді өзіміз шашау шығармай жинап
аламыз. Осы жігіттердің қайсысы болсын комбайн-
дарып сақадай сайлап отыр. Күні-түні тоқтамай
мөртүға бармыз. Ырысты ырғалтып қойып бей-жәй
болса алмаймыз ғой. Біздің сөз сол емес пе? Осы сөз-
ін қай жерде болсын қысылмай айта беріңіз. Қажет
болса өзіміз де айтамыз.

— Дұрыс айтады Орекең.

— Орекең айтса біз қостамай қала алмаймыз.

— Тарлап қалай сілтесе біз де солай қалыспай
өсгейің!— Осылай дуылдасқан жігіттер Орал Тәтті-
баевтың сөзін түгел қостап әкетті.

— Онда осы сіздер облыс бойынша үлдеу қабыл-
масаңыздар қайтеді?— деді Аманкелді Ысмайылов
маңа бір ой ұшқынын ортаға тастап.

— Оған да қарсы емеспіз,— деді Орекең.

— Қош бастау — құрмет. Ондай сыбаға әркімнің
өнісіне тие бермейтін шығар, солай емес пе, жігіт-
тер?— Ол қаумалап тұрған кілең сайдың тасындай
ірікті азаматтарып, сенімді механизатор достарын
мағалай шолып шықты. Олар да бас изесін иә десін
жатыр.

— Солай болсын.

— Жарысты бастайық елдеше.

— Бізден қалыспасын басқалар,— десіп нық үн қатысады.

— Жарайсың, Орекем,— деп секретарь қарт механизатор Тәттібаевтың қолын құшырлана қысты.— Алғы саптан айнымайсыз. Сол қайратыңызға сүйсінемін. Қандай қиындық болсын солқылдап сыр бермейсіз, жосылып тарта бересіз.

— Әзір мақтамаңыз. Бүгін ертелеу шығар. Ертең егін біткенде көрерсіз. Сонда айтарсыз,— деп Орекең осы бастан тым қолпаштауды жаны қаламайтын мінез аңғартты.

— Сізге сенген соң айтып отырмын Ореке,— деп партком секретары да орта бойлы, жұқа өңді, өткір жанарлы Тәттібаевқа сүйсіне қарады.

Орақтың басында осылай әуелі әңгімеден өріс алған соны серпін кейін келе үлкен арналы ағысқа айналып кетті. Партком секретары Ақтас ауылындағы екінші егін жинау-тасымалдау комплексінде арнайы жиналыс өткізді, ауданнан да өкілдер болды. Сөйтіп ауыл диқандары облыс бойынша үндеу тастап, егінді ең қысқа мерзімде сапалы жинап, әр гектардан 20 центнерден астық алу жөнінде бастама көтерді. Бұл — ауа райы аса қолайсыз 1982 жылы бүкіл тың өңірі қызыға қабылдаған үлкен жаңалық болатын. Тұрақты түрде жоғары өнімге жету — тың төсіндегі ең ереп ерлік екені өмірдің өзі айна-қатесіз дәлелдеген шындық та еді бұл.

Сол күні Орал Тәттібаевтың өзі басқаратын егін жинау звеносының мүшелерімен шағын ғана әңгіме өткізді. Әрине бұл ресми қатталатын атаулы жшын емес, осынау орақтың отты шайқасында құрыштай тұтасып білек біріктірген қайратты жандардың серт айтысқандай сырлы сұхбаты болатын. Қысқа ғана тіл қатысты. Соның өзі бұлардың ішінде түйілген мықты серпінді айнытпай аңғартқандай еді.

— Серттен шығамыз ғой?— деді Орекең күлімсіреп.

— Барды саламыз, Ореке. Өзіңіз бастаған соң біздің қалысуға қақымыз жоқ!— деп өзімен тегелес комбайншы Нұрғали Нұрланов нық жауап берді.

— Сертте тұрамыз, ағай — десті жас дауыстары сыңғырлап, звеноның басқа мүшелері. Оларға Орекең де сүйсіне қарады. Жастар елгезек, тәртіпті, тиянақты. Балалардың осы қаспелтерін ә дегеннен-ақ қапысыз аңғарып қалған Орекең енді разы райда. Звеноны жасақтарда қателеспегеніне қуанады іштей. Звеноның бір мүшесі өзінің қызы Майра. Ең сенімді тірегі — техника тізгінін жпырма жылдан аса ұстаған майталман механпзатор Нұрғали Нұрланов. Оның баласы Мырзатай және Баян Татанов бір-бір комбайнда. Бұл екеуі де оныншы класты бітіріп, еңбекке араласқан комсомол мүшелері. Былайша айтқанда, бір звенода — екі коммунист, екі комсомолец бар. «Нағыз екпінді звено, жарыста жүлде бермес,» — десті бұлар туралы совхоз, аудан, облыс көлемінде. Ал Орекеңнің трактор тұғырына көтерілгеніне отыз жылдан асып барады. Ауылдағы техниканың қайсысып болсып бес саусағындай біледі. Көктемде тракторға отырып, жер жыртады, дән себеді, ал күзде алтып мұхитына дала кемесімен шығады. Соңғы он бес жыл бойы орақ жарысында жүлделі болып жүрген тамаша дәстүрі бар. Өзінің қызылкүрең «Нивасымен» жыл сайын 10—12 мың центнер астық бастырады. 1980 жылы Тәттібаев өз комбайнынан қырманға 17500 центнер алтын дән жопелтіп, ерекше үздік көріңді. Ал келесі жылы 18000 центнерден асып түсті. Осындай ерен еңбектің зейнетін де көріп жүр. Тарлан механизатордың омырауында Ленин ордені, Октябрь Революциясы ордені, «Құрмет Белгісі» ордені жарқырайды. Ол аудандық, облыстық партия конференцияларына талай рет делегат болып қатысты. Москва аудандық партия комитетінің мүшесі болып сайлапды.

Әкесінің осындай мәртебелі даңқы қызы Майраның да арман қапатып алысқа серметкендей еді. Туған ауылында орта мектепті бітірген соң ол механизатор болуды қалады. Әрине алғашқыда әке-шешесі бұл шешімге бірден келісе қойған жоқ. Олар қызының жоғары оқу орнына баруын қалады. «Темірдің ортасында әкеңнің жүргені де жетер» деп, шешесі тіпті келісер ыңғай таптырмайды. Сол кезде Москва көгілдір экраны даңқты механизатор Кәмшат Донепбаева туралы тамаша хабар беріп, көп көрерменін тамсанып тастаған болатын. Майра сонда шешесін телевизордың алдына жібермей, хабарды басынан-аяғына дейін еріксіз көрсетті. Ертеңіне ғана шешесі шарасы таусылған жайын айтты. «Жұрттың бәрі Кәмшат бола алмайды ғой. Ал сен боламын деп талпынсаң екеңнің талабыңды қайтармайсың. Бақытыңды тапсаң болды» деді.

Ал, Майра шынында да пағыз қайсар қыз екенін көрсетті. Мектеп бітіргеннен кейінгі айналасы төрт жылдың ішінде талай тарлаңдардың өресі жете бермейтін биіктеп бір-ақ көрінді. «Әкесіне тартып туған екеп» десті жас қызға сүйсінген ауылдастары. Ол жас тракторшылардың Бүкілодақтық конкурсына қатысып, әйгілі диқан Паша Ангелшна атындағы жүлдені жеңіп алды. Партия қатарына өтті. Өз өмірінде тұңғыш үкімет награласына ие болып, омырауына «Еңбектегі ерлігі үшін» медалін тақты. Майра Москва аудандық партия комитетінің мүшелігіне кандидат, аудандық Советке депутат, кәсіподақтардың облыстық советіне мүше болып сайланды. ВЛКСМ-нің XVII съезіне делегат болып қатысты. Иә, өз бақытып еңбектен тапты деген осы емес пе?! Әкесі Оралдың да, қызы Майраның да еңбек жеңістері облыс атырабында айрықша мақтанышпен естіліп жатты. Олардың есімдері ең үлкен жылындарда алғы сапта аталды, өздері сол алқалы салтанаттарда сәпі жарасып, мәртебе-мерейлері өсіп қатар отырды.

Енді міне орақ майдапыпың отты шайқасыпа әкесі мен қызы үзеңгі қағысып бірге аттаңды.

Тың тарланы Орал Тәттібаев қашаннан қалыптасқап екпінді ырғақтан он бірінші бесжылдықтың үшінші жылы да іркілген жоқ. Ол басқаратып звено орақтың алғашқы күндерінен-ақ суырылып үздік шықты. Бес комбайн бірдей тоқтамай, таң атқаннан түн ортасы ауганша астықты алқапты еңбек күйіне өледі. «Күніне екі порма орындамай — мотор үшін өмірмейміз» деген ұран звено мүшелерінің сертіне айналды. Совхоз орталығында Тәттібаевтың звеносының еңбек жеңісі құрметіне қызыл жалпау көтерілді. Оның есімі аудаңдық, облыстық газеттердің беттерінде орақ қаһарманы ретінде аталды.

2

Орақты орталап қалған кез болатып. Бірде комбайншылар күндегі әдетімен таңертеңгі аттанасықа әзірленіп, қарбаласып жатты. Мұндайда таңғы тұнық ауада шаң-шұң темір даусы, адамдар үні айқын естіледі. Сөйлеген сөздердеп, қимыл-қозғалыстан асығыс жай аңғарылады. Орал да шапшаң басып жүріп, қалт жібермес қырағы көзбен оз звеносының комбайндарып бір сыдырып сүзіп шықты да, екінші егін жинау звеносының жетекшісі Есенғали Қоснаповқа қарай жөнелді.

— Есеке, дайышың ба? Аттапамыз ба? — деді ол өзінің еңбектегі бәсекелесіне.

— Әзірміз. Өйі, Ореке-ай, сізбен жарысу оңай болмады ғой. Қанша тырбансақ та қалып қойып жүреміз ба, — деп Есенғали күле тіл қатты.

— Олай жуып-шаюға болмайды, Есеке. Бұл арада бір себеп бар. Жағдай бірдей, комбайн бірдей. Неге қалып қоясыңдар? Соның себебін білсейші, зерттесейші. Жарысқап соң теңесіп тең түсіп отырғап жақсы ғой. Үнемі артта қала берген соң ана қасыңдағы

жас жігіттер де жасып қалады. Олар да озамыз деп ұмтылып, талпынып-таласып отырсын,— деп Орал Тәттібаев көптен ойда жүрген пікірін алға тосты. Әңгіме жарыста озып шығуда емес, жас ұрпақты, соңынан ілескен жас толқынды еселі еңбекке тәрбиелеу. Әріптесі Есенғалиға ол соны айтты. Ағынан ақтарылған Орекеңді Қоспанов та дұрыс ұқты.

— Ореке, ойымнан дәл түстіңіз. Үш-төрт күннен бері біздің жігіттер де осы сұрақ төңірегінде толғанып жүр еді.

— Ендеше шешуін табайық та,— деп Орекең қуанып кетті.— Жастар толғанса бірдеме шығады. Жігіттер ойланды дейсің бе?

— Балаша қуандыңыз ғой, Ореке.

— Қуанбағанда қайтейін. Жарысып жүрген серіктерің соңынан салпақтап еріп қана жүрсе, қатарласып қанат қағуға қайраты жетпей жатса, өзің де ренжисің. Ораққа түскенімізге міне неше күн болды, ылғи артта қалып келе жатырсыңдар. Менің балаларым да бұларға не болды деп сұрай бастаған еді. Енді сендердің де жай жүрмей ойланып, талпынып жүргендеріңе көзім жетті. Соған қуанамын. Жарыс енді қызады, екпін енді еселей түседі. Меніңше сендер жылдамдыққа көңіл бөлмей жүрсіндер. Биылғы егін бір танаптың өзінде әртүрлі. Қою жерде ақырып келе жатып, сұйық тұста шапшаңдату керек.

— Мұның дұрыс екен. Ал, енді алға түсіңіз — деп, көңілі орныққан Есекең өз комбайнына қарай тартты. Оның көкірегі шынымен шуақты нұрға толып жүре бергендей еді. Бәсекелес серігінің, мына даңқты диқанның, өзі Ореке деп ерекше құрмет тұтатын жайсаң жанның аңқылдаған адал пейіліне сонша разы болды. Өз комбайндарын тәптештеп шығып, енді бұлардың шаруасына қол ұшын беріп, септесуге ұмытылғаны қандай жарасымды. Қандай гажап жан. Қасында жүріп еңбек етудің өзі бір тамаша емес пе, дейді Есенғали ішінен күбірлеп.

Көп кешікпей бүкіл төдіректі тұтасқан моторлар үш кернеп екі звеноның комбайндары орындарынан қозғала бастады. Екіге жіктелген екі топтың алдында Орал Тәттібаев пен Есенғали Қоспанов кетіп барады. Олар осы екпінді ырғақтарынан түн ортасы аумақша тоқырамай тартты. Бір-бірімен жарысып, тоқтамасқа, тек ілгері өрлей беруге іштей бекініп, сәрт салысқандай үзеңгілес келеді. Орекең анда-санда орнынан көтеріліп, Есенғали звеносына көз қырып салып отырды. Олар да соңдарында шаң бұрқырып, үдей түсіп тоқтамады, толастамады.

Ертеңіне есеп жүргізгенде екі звено уәделескендей тең түсті. Екеуі де нормаларын 220 проценттен орындады. Сонда Орал Тәттібаев өз комбайнындағы қызыл жалауды өз қолымен жұлып алып Есенғали Қоспановтың дала кемесіне қадады.

— Бүгін сендер жеңдіңдер. Қуып жетіп қатарласу да бір жеңіс, — деп ол қатты қуанып қалды.

— Ореке, енді бізге қарайламаңыз, сілтеңіз, сіз даланың тарланысыз. Сізге еріп жүрсек те абырой, — деп Есенғали шынын айтып күлімсірей қарады.

Оның даусы майда естілді. Тайталаста тұтана жөнетін жігер жалыны жанарында ұшқын атып, жымың-жымың етеді. Комбайндардың бәрі бірдей кідіріссіз жосылғаны опы шынымен сүйсінетеді. Масағы кере қарыс, бір дәні баданадай егін дестелері құшақ жетпестей теңкіп-теңкіп қырқаларды кестелеп, белдеулеп жатыр. Қатар түзең, қалың көштей қатарласа қаптаған комбайндар үрдіс қимылмен екпіндей түседі. Астық тасып ерсілі-қарсылы ағылған машиналар. Даланың осы дүбірлі суреті Орекеңнің көзіне оттай басылып, тұла бойында ыстық толқын жүгіртеді. Ол даланың дәнмен тасығанына қуанады. Діқан достарының еңбегі жанып, облыс өңіріндегі ең бітік ырыс болып ырғалғанына мақтанады. Айнала дүниеге өзгеше шаттықпен қарағысы келеді. Адам

еңбек бақытына бөленгенде, еңбек зейнетіне келгенде осылай сезімтал болады екен ғой.

Орал Тәттібаевтың орақ кезіндегі ерлігін барша жұрт мақтаныш етеді. Оның звеносы Есенғали Қоспапановтың звеносымен жарыса жүріп, бітік егінді ысырапсыз, қысқа мерзімде жинап алды. Осы екінші бөлімше мемлекетке астық тапсыру жоспарын екі есе асыра орындады. Дәнді дақылдардың әр гектарынан 20 центнердеп өнім алышып, облыс көлемінде жоғары көрсеткішке жетті. Соңғы гектарлар орылып, комбайндар қырқалап оралғанда Орекеңді, қызы Майраны, Есенғали Қоспапановтың комбайншы жігіттерін түгел ауыл адамдары салтанатпен қарсы алып, оларды нағыз қаһармандарша құттықтады. Құшақтарын гүлге толтырды. Алтын масақтан алқа тақты.

— Сертті орындадыңдар. Жарайсыңдар, дала дүлдүлдері!— десті бүкіл ауыл адамдары бірауыздан.

Ауыл алғысын алған да үлкен мерей. Туған топырағының жүрегіне ең жақып жұрты түгел тағзым етіп, алдында бас иіп, алақанға салып аялап тұрса ол да бір теңдесі жоқ тамаша құрмет. Орекең орақтан кейін сондай қошамет-қадірдің көусар нұрына шомылды, еңбек рахатының жұпар самалын сіміре жұтты. Халық алғысы көкіректі кернеп кетер қуаныш екен ғой.

3

Орақты аяқтаған соң Орекең екі-ақ күп тыпықты. Звено мүшелерін жинап алды да, комбайндарын жеңіл-желпі жөндеп, тазалап, тәртіпке келтіріп машина ауласына дұрыстап қоюды ұйғарды. Жылдағы әдеті осы. «Нивасын» қашан да кіл бабында ұстағанды ұнатады. Ал комбайндарды оршына қойып, коцілі оршыққан соң қысқы кәсібіне білек сыбанын шығады.

— Қызым, сен тракторыңа бар. Мен фермаға көмектессейін — дейді, Орекең.

Жастық шіркін лапылдаған жалын емес пе. Орақтың қым-қуыт шайқасында ұйқы-күлгі көрмеген қызы Майра тіпті шыңдала түскендей «Кировец» тракторының биік кабинасына жүгіре басып шығады. Майраға үздік еңбегі үшін осы дала алыбы есімі жазылып арнайы берілген еді. Міне, күзде комбайн тоқтағанда тракторға отырып, зябь жыртады, ал қыста егістік алқаптарға қалың қар жалдарып тұрғызады. Әйтеуір әкесі сияқты Майраның да өмірі қайнаған еңбекке толы. «Өзіме тартқап алтыпым сол. Темір тұлпарды тізгілдеп, үлкеп жолға шықтың, сенің жолың үлкеп, армапдарың әлі биік, биік жұлдыздарға жетесің», — деп үйде оқаша отырған сәттерде әкесі қызын айпалып-толғапын қояды. Жап жүрегі шымырлап, қызын армап қиясынап көргісі келеді. «Папа, сенің де биіктерің алда, пағыз үлкеп жолға енді шықтың. Епді Еңбек Ерінің жұлдызы жарқыраса деймін омырауыңда» — деп, Майра жүрек түкпіріндегі бір арманын жасырмай ақтарып салды. Орекең қысылыпқырап, үлкеп басымен қыбыжықтап кетті. Серие сойлеуді ұнатыпқырамайтып адал істің ғана адамы емес пе, тіпті жауап қатар создеп де сарқылып, сасқалақтап қалды. «Опы Отап біледі, ел біледі, еңбек сіңсе жұлдызың да беріп жатқан жоқ па. Айпалайып айтқапың дұрыс, мен де үлкеп жолға жаңа шыққап сияқтымып. Жалғыз емеспін, жап-жағымда жас қапаттарым қатар келеді. Соның өзі маған қуат емес пе. Сендер қайраттарың тасып, құлашты сермеп бара жатқанла мен де қарап қалмаспын», — деп ақырын жымшып қояды. Әкесі де, қызы да еңбек жолын — ең үлкеп жол, сара жол деп ұғалы, қаспетті жол деп түсінеді. Бұлардың қапыша сіңген, жананына бойлаған ұғымы мен түсінігі, тереңдегі тұнығы ол. Ауылдан алыстап Алматыға, яки Москваға жол тартып кеткенде тугап жердің топырағын.

көлін, құрағын, қамысын, ақ қайыңдарын, самал желін қандай сағынса, маңдайдан моншақ терді сорғалатар есіл еңбекті де сондай аңсап тұрады. Еңбекке жаралған, еңбектен бақыт тапқан адамдар осындай тынымсыздық мінез де табады екен.

...Таңертең алакөбеден оянған Орекең тез киініп сыртқа шыққанда ауыл ақ көрпеге оранып, жапалақтап қар жауып тұр еді. Қызы Майра өзінен бұрын тұрып, буынып-түйініп, киініп те алыпты. Далаға бірге шықты.

— Аmandық болса келесі жылы да егін орасан болады,— деді өзінен-өзі күбірлеген Орал Тәттібаев.

— Оны қайдан біліп тұрсың, папа?— деді қызы.

— Жазға жалғасып күз де қуаң бола ма деп қауіптеніп едім, әйтеуір соңғы күндері жаңбыр төпелеп жерді жарылқап еді, енді қар да жапалақтап қалың түсіп жатыр. Жердің қысқы көрпесі жаман болмас.

— Қар жаңа жауып тұр ғой, папа.

— Беталысы жаман емес дегенім ғой. Қар жауса да қуапамын. Егін болады.

— Ендігі жылға дейін әлі қайда, папа. Оған дейін қанша боран соғып, қанша қар жаумас дейсің.

— Дикан шіркін қар жауса да тізесін бүгіп, үйде отыра алмайды. Қыс қарды ойлайды, жаз жаңбырды ойлайсың. Ойламасаң бола ма қызым. Мен бүгін совхоздың орталығына барамын. Халық бақылаушыларының жиналысы екен, соған шақырып жатыр.

— Папа, мен аудан орталығына барамын. Одан әрі облысқа кетіп қалуым да мүмкін.

— Е, менен асып тарттым десейші. Мен совхоз десем, сен одан әрі асып түсіп аудан, облыс дейсің. Жарайды онда. Жолың болсын, жиналыс шығар.

— Аудандық партия комитетінің пленумына шақырып жатыр. Облыста да бір жиналыс бар. Кеше ауданнан телефон соқты, Москваға да баруым мүмкін, папа.

— Қайырлы болсын — деп, Орекең даусы сондай сүйсінген лебезді білдіріп, жылы естілді. Әке қуанышының толқыны сезіледі. Есіне түскен тағы бір сөзін сабақтады.— Маған бүгін жиналыста сөйле десе не айтамын, Майра?

— Істеген ісіңді айт, папа. Басқа не керек.

— Газет, журналдар оқылмай жүр-ау.

— Папа, пленумда маған да сойле деп жатыр. Маған да дайындалу керек.

— Үйге жүр, ендеше,— деді Орекең.

Үй іші самалдай жарық екен. Әкесі меп қызы кіро-ақ газет, журналды қолға алды.

— Неменеге оқымысты бола қалдыңдар, тағы да бір жерде сөйлейін деп жатырсыңдар ма?— деп бірінің жұбайы, бірінің шешесі Зүлқия жеңгей де сұраулы жүзбен күлімсірейді.— Екеуің әйтеуір жарыса-сыңдар да жүресіңдер. Саған не бар жұлқынып, балаларға жол берсейші. Майра сойлесе жетпей ме?

— Жоқ-а, екі жиналыс екі жерде. Майра ауданға барады, мен совхоз орталығына,— деді Орекең ақталып. Әкесі де, қызы да енді қайтып үн қатқан жоқ. Қолдарындағы газеттерінен бас алмайды. Алдарына дастарқан жайылып, шай келгенде ғана серпілді. Әкесі мен қызы тағы да асығып отыр...

— Асықпа,— деді Зүлқия жеңгей.— Асықпай астарыңды ішіп алыңдар. Ореке, асықпай Майраның тамағын ішкіз. Егін деп ала жаздай, күз бойы асығып арпалыстыңдар ғой, егін біткен жоқ па енді. Енді өзің асыққанмен баланы асықтырма, тамағын ішсін. Ғұмыр бойы дала, дала, егін, егін деп келесің. Өне, қар жауып тұр. Қыс түскенде сабыр тапсаңшы...

— Асықпаса бола ма,— дейді Орекең.— Өз шаруаң болса доғарып қоя тұруға да болар еді, ал совхоздың шаруасын тоқтата алмаймын. Дәтім шыдамайды, арым жетпейді. Қазіргі заманда асықпасаң болмайды. Маң-маң басқан кісі артта қалмағанда қайтеді? Майраның да асыққаны дұрыс. Заманы со-

лай талап етіп отыр. Асыққаны жақсы, алға ұмтылсын, озып шықсын де. Сен де асық.— Орекең сөзінің соңы жұбайыңа қисынды әзілмен жымия көз тастады.

— Асықпаса папам жұрттан озып шыға ма. Озып шықпаса осыншама орден бере ме?— деп қызы да әкесін жақтап жатыр. Зұлқия жеңгей де жүзі нұрланып бірге күлді.

— Екеуің бірыңғайсыңдар ғой. Ордендеріңмен мақтанбаңдар. Сендерде жай орден болса, мен героймын. Маған жетіп алыңдар, сонда мақтанасыңдар.

— Сен жеңдің,— деді Орекең мәз болып.

Дастарқап басында маздаған осынау жылы әңгіме, жапға жайлы, көңілге нұр төккендей. Зұлқия жеңгейдің сөзі де ұтқыр. Расында да ол он бір бала өсіріп отырған Батыр ана. Балаларының ең үлкені Майра, ал қалғандары еркін ер жетіп, есейе қойған жоқ. Әскер қатарында, мектепте, үйде дегендейін әке мен шеше бауырынан ұзаған емес.

— Ал жолдарың болсын,— деді жеңгей ері мен қызына. Шайларын ішіп, шыны-аяқтарын төңкерген Орекең мен Майра орындарынан көтерілді. Жеңгейдің жаңағы желпіндірген сөзі бұлардың да жүздеріне қан жүгіртіп өтіпті. Өмірдің үлкен жолында тек алға ұмтылған адамдар осылай қайрат-жігермен тұтанып, қашан да биікке құлшынып тұрады екен ғой. Екеуінің де жапарлары отты ұшқыш шашып, сыртқа беттеді. Әкесі совхоз орталығына, қызы аулаңға кетіп барады. Зұлқия жеңгей олардың соңынан ұзақ қарап тұрды. Оның жүрегінде мақтаныш лебі шалқығанын аңғару қиын емес еді.

4

Орекең мен бөлімше агрономы Айтхмет Мәлікеев күтпеген жерден келелі бір әңгіме қызығына кө

пеліп қалды. Әуелі сөз комбайншыдан шықты. Кеше совхоз орталығында жиналысқа қатысқанда ол халық бақылаушысы ретінде өз ойларын ортаға салды. Маңдай термен өсірілген алтын дәннің бір түйірін де ысырап қылмай, шашаусыз жинап алу жөнінде айтты. Сол әңгіме үстінде әр жерден күдікдескен үндер естіліп қалды. «Тәттібаев өз тәжірибесін жастарға үйретсін. Ақтас ауылының диқандары алдыңғы жылы әр гектардан тым жоғары өнім алды. Мұндай биікке облыс бойынша әлі ешқандай бригада көтерілген жоқ. Осы тәжірибесі зерттеу керек,— деп пікір тастады механизаторлардың бірі. «Дұрыс мәселе», «Осы бір қолға алынбай жүрген нәрсе», «Бәрімізге де үйретсін, ақыл-кеңесін айтсын»,— десіп басқалары да қостап әкетті.

Даңқты диқан сол жиналыстан терек ойға шомылып қайтты. Тәжірибеңді айтып бер десе не айтпақшы. Рас-ау, осы туралы тіпті ойлап көрген емес. Қандай тәжірибе бар еді бұлар да? Агроном біледі ғой бәріш. Тұқым себуді, егіп жинауды сол басқарып жүрген жоқ па. Сол айтып беретін шығар. Дегенмен біздің де бірдеңе айтқанымыз артық болмас. Соны Айтахметтен сұрап алайышы.

Кешке қарай бөлімше кеңсесіне келген Орекең оңаша отырған агрономды көргенде қуанып кетті. Кешеден бері, кеше ғана емес-ау көптен көкейінде қордаланып, сыздап жүрген сұрақтарын Айтахметтің алдына жайып салмақшы. Бұл жігітті де жаны ұнағанды. Еңбеккерлігіне, ерішбейтін нысықтығына көңілі толады дәйім. Өзі осы ауылда туып, осы орта мектепті совхоз орталығында бітірді, одан кейін облыстық тәжірибе станциясының совхоз-техникумына оқып агроном мамандығын алып шықты. Қазір тұрап ауылында бөлімше агрономы болып істеп жүр. Тыным тапнайтын тамаша мінезше ауылдастары сөпті. «Бұрынғы агрономдар қыста ешкімді қыстамаушы еді, ал мына бала бүкіл алқашты кезін, қар

тоқтатқан тракторлардың қасында жүреді. Жанына дамыл жоқ. Қысы-жазы осылай», десіп оны ауызға алып отырады. Ал, шынында да осындай жылы лебізге лайық азамат. Агрономдық қызметке тұрған соң ақ үйленіп, отау құрды, өзі тырбанып жүріп шаңырақ көтеріп, үй салып алды. Целиноград ауыл шаруашылық институтына сырттан оқуға түсті. Адал еңбегі жоғары бағаланып, 1979 жылы үшінші дәрежелі Еңбек Даңқы орденімен наградталды, партия қатарына өтті. Айналасы бес-алты жылдың ішінде осылай талпынысымен танылып қалған агроном жігітке Орекең әрқашан сондай іш тартып, әр қадамына разылық ықылас арнап отыратын-ды.

— Айтахмет, осы сенен сұрайын деп жүрген бір сұрағым бар,— деп Орекең жігіттің жанына келіп жайғасты.

— Айтыңыз, Ореке,— деп агроном да жүзі жылып бір жақсылықты жайды тосқандай бұрыла қарады. Тәттібаевтың үні жұмсақ естілді, сонысының өзі сұрағының ыңғайлы, жағымды екенін аңғартып таптаған еді.

— Осы біздің тәжірибеміз туралы жұрт көп айтады, көп сұрайды. Кеше жпналыста да соны айтып жатыр. Жоғары өнімді қалай алып жүрсіңдер дейді. Көңілде соның бәрі сайрап тұр. Айтуға келгенде құрғыр ауызға түсе қоймайды. Сен түсіндірсеңші. Мен ұғып алайын...

— Оның бәрі өзіңіз күнде тындырып жүрген жұмыс қой. Біз әуелі тұқымның жоғары сортты, бірінші класты болуына назар аударамыз. Біздің бөлімшеде соңғы жылдары Саратов-29, Омск-9 сорттары себіліп жүр. Бұлар бидайдың жоғары сорттары. Анау Омск-9 былтыр кей учаскіде 40—45 центнерден өнім берді.

— Масақтары басбармақтай...

— Тұқымды осылай сайлап алған соң жерді жақсылап баптаймыз. Қыста екі рет, кейде үш рет қар тоқтатып жүргенімізді өзіңіз білесіз. Қызыңыз Май-

ра қар жауғаннап қашан еріп кеткенше дамыл тап-пайды ғой.

— Иә, солай. Бұл жағынан мықтымыз.

— «Ылғал — өнім көзі», — деп бекер айтылмайды. Ылғалы қорланған танапты бабына келтіре өңдесең, қашан да өнім алуға болады.

— Білемін оны. Білемін, — деп басып қайта-қайта изеді тәжірибелі диқан. Агроном жігіттің қысқа қайырыш отырған әңгімесі мұның жүрегінде жылдар бойы жатталған қасиетті қағидалар еді. Бұлжытпай, мүлтіксіз орындап әдеттеніп қалған жайлары.

— Енді бұған тыңайтқышты қосыңыз, — деп, Айтахмет саусақтарын бүгіп, тәжірибенің қасиетті шарттарын санапалап, ұғынықты түсіндіріп отыр. — Жыл сайын танаптарға көң төгуді тоқтатпаймыз, ал көктемде тұқыммен бірге минералдық тыңайтқыш себеміз.

— Өз қолымызбен атқарып жүрміз ғой, білеміз.

— Ендігі ең маңызды мәселе сол — ең қолайлы мерзімде тұқым себу. 15 май мен 25 май аралығында тұқым сеуіп бітіру керек. Бұл — заңға айналған іерсе. Бұл заң орындалмаса мол өнімге үміт арту қиын.

— Біз 22—23 майда тұқым себуді бітіріп жүрміз ғой.

— Соңғы кезде солай болып жүр, — деп агроном да келісті. — Тұқым себу ұйымшылдықпен, жоғары сапамен өтеді. Көктемгі жарыста ылғи бірінші орын алып жүрміз.

— Оны білемін.

— Ореке-ау, бәрін өзіңіз біліп тұрсыз, өзіңіз қолыңызбен атқарып жүрсіз.

— Солайы солай ғой. Бірақ сол құрғырды сайратып айтып үйренбеген соң сөйлеудің өзі қияметтің қиыны сияқты болып көрінеді де тұрады. Тәжірибенді айт десе қысылып қаласың, оданда тау қоңарып бер деген артық сияқты. Сампылдап сөйлеп, мақ-

тана беру ыңғайсыз сияқты кейде, — деп дақты дикан бар шынын айтты.

— Қызық екенсіз, — деді Айтахмет Орекеңнің жүзіне барлай қарап. — Тәжірибені айтып беру мақтанғандық емес. Бұл — өз білгеніңді басқаларға үйрету, ақыл-кеңес айту деген сөз. Одан қысылуға болмайды. Сіздің қалай сөйлесеңіз де қақыңыз бар, дикандық өмірдің ыстық-суығын бір кісідей көріп келесіз. Жұрт тыңдайды сізді, тыңдағысы келеді, сондықтан тартыншақтамай сөйлеп бергеніңіз дұрыс.

— Сөйлеп үйренбедік қой...

— Енді сөйлеп үйренесіз, — деді агроном әңгімесін одан әрмен жалғап. — Тұқым себу сапалы өтсе өнім ешуақытта жаман болмайды. Ол баяғыдан дәлелденген нәрсе. Ал ендігі мәселе сол өнімді ысырапсыз жинап алуда болмақ. Бұл арада біздің біраз тәжірибеміз бар екенін айтасыз. Ставрополь өлкесіндегі ппатовтықтардың озық әдісі бізде коктемде де, күзде де жақсы қолданылады.

— Мұның бәрі дұрыс. Басқа жұрт та осылай істеп жатқан жоқ па?

— Осылай істейді. Бірақ осылай істеу керек деп айтылады да, ол жеріне жеткізілмейді ғой. Айтылады, айтылудан кемшілік жоқ. Қағазға да жазылады. Бірақ соның көбі құрғақ сөзден, жазылған қағаздан аса алмай жүр-ау. Бар бәле осында жатыр ғой, Ореке.

— Сөз бір басқа, іс бір басқа десейші.

— Соның кесірі ғой бәрі...

— Тәртіп қажет десейші. Біздің бригада бұл жағынан үлгі болады.

— Дұрыс айтасыз. Тәртіп пен жауапкершілік қажет. Қай жерде тәртіп мықты, жауапкершілік жеткілікті болса сол жерде өнім де бар, табыс та бар. Біздің бригаданы бұл жағынан мақтауға болар, бірақ әлі де шыңдай түскеннің артықшылығы жоқ.

Бір сәтке екеуі де үнсіз қалды. Тәттібаев агро-

пом жігіттің әр қалай сөзге үйір емес тұйық қалпымен-ақ көп нәрсені ойға тоқып, зердеге құйып жүретін әдетін енді аңдап іші жылып отыр: «Жарайсың, жігітім. Ұзаққа сілтер түрің бар. Бос жүрмейді екеңсің. Бәрін бағып, есептеп, ішке түйіп жүретінің жарап отыр. Бригаданың жетістігін де, кемшілігін де бес саусағындай сайратып тұр. Әлі шыңдау керек дейді. Біз ең жоғары өнімге жеттік, биікке шықтық, басқалар бізге жетіп алсын деп жүрсек, бұл әлі де шырқайтын түрі бар. Әр тектардан 34 центнерден өнім алынды. Бригада бойынша. Енді қайда сілтемек? 40 центнерден алмақ па? Мүмкіндік бар ма оған? Не айтып отыр өзі? Иә, тәртіп тағы да нығая түсті, жауапкершілік артты дейік. Сонда өнім тағы да жоғарылай ма? Біздің жерге осы 34 центнер де жететін шығар. Білмеймін. Бұдан әрі көтерілу оңай бола қоймас. Ал біздің бригадада тәртіптің олқы соққап жері бар ма? Бәрі дұрыс сияқты. Бригадир мен агрономның айтқанын екі еткен ешкім жоқ. Сонда неші айтып отыр? Жарайсың, Айттахмет. Білім бар ғой биікке сілтейтін». Ал Мәжікеевтің де көкірегінде көп ойлар толқиды. Ол мына қасыңда отырған тың тарланы туралы ішкі сырын сабақтаған еді: «— Тәжірибе деген қажет нәрсе. Озық тәжірибе, ғылым жетістігі біраз жерге жеткізеді. Бірақ, сол тәжірибені істе қолдапатын мына Орекең сияқты дүлдүлдер емес пе. Бәрі осыларға байланысты. Осылар ғой сол тәжірибені игілікке. Тарамыстай қолдарын қарашы. Тамырлары білеу-білеу болып көрініп тұр. Әбден еңбекпен пісіп қалған құрыш сияқты. Қажыдым деп қыңқылдаған күніп көрген емес. Тіпті жастардың алына түсін, алып, жүгіріп жүретінін қайтерсіз. Қабақ шытқан жері бар ма? Тек қана жұмысы жүрмесе кейін қалатыны бар. Осындай асылдардың шеберлігі емес пе шыңға сүйреп жүрген. Қандай істі тапсырсаң да мінсіз де мүлтіксіз орындайды. Осылардың асыл қасиеті кейінгі жастарға дарыса... Қызы қаңдай.

Қарамағыңда болған көмекші комбайншыларды қараңызшы. Жап-жас қалыптарымен үлкендерден қалыспайды. Бәрі үлкеннің үлгісінен үйренуден...»

— Тәртіп дегенің дұрыс.— Орекең ойында біраздан бері сараланып, салмақтанып алған бір түйінді ақтарғысы келген кейіппен кірпіктерін жыпылықтата қағып барып, сәл іркілді. Айтарын жүйелей түсіп, әр сөзін нық мақаммен сабақтай бастады.— Бізде орақ майдапының тәртібі қалыптаспай жүр.— «Орақ — екпінді майдан!» деп айғайды саламыз. Сол майданда нағыз майдан тәртібі керек сияқты. Осы жағы жеткіліксіз.

— Майдан тәртібі?— деп, Айтахмет қайталай сұрады.

— Орақ майданының өз тәртібі деймін. Барлық іс-әрекет тек қана ораққа бағындырылсын. Мәселен бүкіл облыс орақ, орақ деп отты қыздырып, ұранды көтеріп жатады. «Бәрі — орақ үшін» дейміз. Ал осы ұран кейде біздің ауылға жетпей жататынына таңым бар.

— Үйлерге де ұран іліп, қызыл жалау қадап жүрміз ғой. Озаттардың үйіне қызыл жалау ілеміз ғой,— деп агроном орпынап қозғалып еді. Діқап оған басын шайқады.

— Жоқ оны айтпаймын. Ол жағынан қапы жоқ. Менің айтайын дегенім басқа. Ауылдың әр үйінің тірлігі ораққа бағындырылса дегенім ғой. Бізде әр үйден кемі бір-екі кісі ораққа араласады. Ендеше солардың алаңсыз жұмыс істеуі үшін бүкіл үйдің шаруасы ораққа қызмет ететіп болсын. Былайша айтқанда, бала да, шаға да ораққа жұмылдырылсын. Орақ кезінде қонақ шақыру, құда түсіру тыйылсын. Егінді жиһап ал да, құда түс, той жаса!

— Мұныңыз қызық екен. Алайда, жұртқа қызықтама деп қалай айта аламыз.

— Айтпау керек. айтудың қажеті жоқ. Ұғынатып, түсінетіп болсын. Жұртқа солай ұғындыру, тү-

сіндіру менімше артық емес. Оған ешкім реніш айтпайды.

— Солай деңіз. Ойланатын нәрсе.

— 1981 жылы күзде орақтың нағыз қызған кезінде «Бұлақ» совхозында бес үйлену тойы өтті. Соған бүкіл ауыл қатысты. Қомбайндарды қаңтарып қойып, таң атқанша тойда отырған жігіттерді көрдік. Соған басшылар бірауыз сөз айта алмады. Мен жай еске салып едім, біреудің қызығына кесір келтірмейік. Өмірдегі бір қызығы ғой. Оған көлденең тұрмайық дегендей пығыл білдірді. Білмеймін, егінді жайратып тастап сайран салуда қандай қызық барын түсінбедім өз басым. Міне, осындай жерде тәртіп орнату керек. Майдан тәртібі деп отырғаным осы. Селолық Совет тізгінді неге қолына алмайды? Айтып түсіндірсе тыңдамайтын кісі жоқ. Ал есепке жүйріксің ғой, есептеп көрші, сол бес тойдың егін жинауды неше күнге кешеуілдеткенін? Соның бесеуіне де механизаторлар көп қатысты. Осыны ойлағанда...

Айтахмет мына сөздерге қарсы бірдеңе айтуға дәрмеспіз еді. Басын шұлғып, мақұлдаудан басқа амалы таусылған тәрізді. Өзі де қысылыңқырап, ыңғайсызданған жайын сезінді. «Рас-ау,— дейді ішінен.— Сол тойлардың орақпен қабаттасқаны рас. Кесірін де тигізді. Орекеңнің айтуы жөн. Селолық Совет сондай жиын-мәжілісті орақ кезінде үзілді-кесілді тоқтатса, ешкім де қарсы болмас еді. Тек қана тізгінді қолға батыл алып, солқылдатпай кесімді сөз айтса болды емес пе. Бұл ескеретін мәселе. Тәртіптің орнығар жері осы. Бір жағынан өзіміз де кінәлі шығармыз. Тарландар дұрыс ақылмен нұсқап отыр.

— Айтуыңыз орынды. Біз де кінәлі болармыз,— деді ол ақырын.

— Осыны қолға алу керек, Айтахмет. Орақ кезінде қылтың-сылтыңды тоқтатып, темірдей тәртіп орпатсақ біздің көрсеткішіміз әлі де жоғарылар еді деп

ойлаймып. Бізде әлі ысырап бар. Егінді уақытында жинап ала алмаймыз. 1979 жылы, гектарынан 30 центнерден аса астық алған жылы егінді қар түскенше жинадық қой, бүкіл аудан көмектесті. Нағыз қалың егіндер саз-батпақта зордың күшімен жиналған жоқ па. Соңдағы ысырапты есептеген кісі бар ма? Әйтеуір жинап алған соң шотқа салып, рекорд деп айғайға бастық. Расында да рекорд болды. Ал төкпей-шашпай, жаңбырға, қарға соқтырмай жинап алсақ, сонда рекордтың көкесі болар еді-ау, ә? Мен кейде сопы ойлаймын.

— Тәжірибе туралы сөйлей алмаймын дейсіз, Ореке. Кеудеңіз толы күркіреген ойлар ғой. Сізді темірдің құдайы деп жүрсем. Сөзіңіз де, ісіңізден олқы соғып тұрған жоқ. Қызық-қызық ойларыңыз бар екен.

Диқан кеңседен көңілді шықты. Айтахмет терезеден одан көз алмай тұр. «Еңбек адамы»... дейді тебіреніп, мүмкіндіктер мен резервтерді іздеу керек. Диқан ойы тереңде. Тұқымды түзедік. Ол жағы жақсы. Қар тоқтату, көң төгу, минералдық тыңайтқыш сіңіру де жамап емес. Тұқым да уақытында себіледі, жаппай көктеп көтерілуі де көңілдегідей. Мәселенің ендігі түйіні — егінді ысырапсыз жинауда. Тың тарлаңы дұрыс жайды көздеп отыр. Облыста «Егіншілік мәдениеті жоғары бригада» құрметті атағын алған коллектив қанша?

Агроном жігіттің ойлары осылай тынымсыз толқын ұрып, алыс қиырларға қапат қаққандай болды. Орал Тәттібаев та тез-тез басып үйіне қарай жеделдетіп барады. Жүрісі ширақ. Қашанғы әдетімен тағы бір шаруаны тындыруға асығатын сияқты. Алда еңбек жолы жатыр шақырып.

Орал ой құшағында. Үй-ішінің барлық жаны ұйқыға кетіп түн тыпыштығы әбден меңдеген. Терезелер ақ қырауға сіресіпті. Сыртта сықырлаған сары аяз. Жылы тосекте пысылдаған кішкене балалардың демі ғана естіледі. Ол қолындағы газетті қайта-қайта ақтарыстырып отыр.

«Қап, қайдап келісіп едім осыған. Бұдан да тау қонар деген артық шығар. Не айтамын? Балаларға тәтті сөз, жылы сөз айту керек қой. Ондай өнер қайдан келсін маған. Не істесем екеп, ә?» деп, ол күн ұзаққа, енді міне кеш бойы өзін-өзі мазалаумен болды. Көз алдында кішкене балалардың момақан жүздері елестеді. Мөйтнып бәрі өзіне қарай қалған. Орал оларға өнегелі сөз айтуы керек. Соны тыңдауға ынтық сияқты бәрі. Тапырқай қарап, таңдана түседі. Ал Орал сөзді педен бастарып білмей сасқалақтайды. Аузына жөндемді жылы сөздер түспейді. Маңдайы тершіп кеткендей болады. «Құрғыр, бұдан да комбайнда күні-түні жүргенім артық екен ғой өзі»,— деп қояды ішінен. Міне, осы елес оған тышым таптырмады, толқыта берді.

Мана таңертең есік алдында тұрғанында мұның жанына «Волга» кеп тоқтап, ішінен бір топ жігіттер түсті. Таптын адамдардай бәрі қол ұсынып, ізетті сәлем берісті. Өздерінің Алматыдан әдейі іздеп келгендерін айтты.

Орал күлімсіреді де, қопақтарды үйге бастады.

— Тілшілер күзде орақта жүргенде бірінен соң бірі қаптаушы еді. сіздердікі не, мыпа қақаған қыста?— деп ол әзіл ұшығып аңғартты.

— Сіз сияқты ерлер қыста да керек бізге,— деп келгендер бірден сұрақтарды бората бастады. Бұлар Алматы телевизиясынып келгендер еді. Ертеңге Петропавл телестудиясына шақырып отыр. Сонда атақты диқан Орал Тәттібаевті мектеп оқушылары-

мен кездестіріп, видеоленотаға түсіріп алмақшы. Әңгіме біраз созылып, тілшілер Оралды сөйлетуге әзірледі, қандай мәселелерді қамту керек екенін айтты, дауысып, бет-әлпетін, отырыс-тұрысын байқап көрісті. Қонақтар сол күні аттанып кетті де, атақты механизматор облыс орталығына ертеңіне жетпекке уәде етті.

Оралдың опаша отырысының мәнісі осы болатын. Көгілдір экраннан сөйлеу оңай шаруа емес екен. Ойларын екшеп, сөздерін саралап, салмақтады. Күн бұрып сайланған сұрақтардың жауабын жобалады. «Егер қысылып, бөгеліп қалатындай болсаңыз жауаптарыңызды күні бұрын жазып алыңыз, жаттаңыз. Қағазға қарамаған дұрыс болар еді»,— деп өтінген тілшілердің бірі. Орекең жазып көруге оқталды да, артынан ол ойынап айнып қалды. Еркіп сойлегенді жөн сапады.

— 1983 жыл сіздің өміріңізге қандай жақсылық әкелді?— деген бір сұрақты оқып отырып ойлана түсті. Іштей күбірлейді. «Иә, ұмытылмайтын жыл ғой менің өмірімде. Қуаныш сыйлады, жақсылық әкелді. Үлкеп жолда жұлдызым жарқырады».

Оның көз алдында жаңа 1984 жылдың алғашқы кешіндегі оқиғалар оттай жанып тұрды. Ақтас ауылы жаңа жылды қуана қарсы алып көшеде мерекенің у-шу думаны қызып жатқан мезет еді. Белгілі шақта Тәттібаевтың шаңырағына бір топ ауыл адамы сау ете түсті. Көбі өзінің замандастары, көрші-қолақтар.

— Ореке, қуаныш құтты болсын. Лауреат атандың.

— Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығының лауреатысың!

— Еңбегің жанды, жұлдызың жарқырады.

— Кәне, қолыңды әкелші, опдап тұрып құттықтайық!— десіп дуылдасқан қауым-жан-жақтан қаумалап, мез-мәйрам болысты.

— Әй, Ореке. 1983 жылға разы шығарсың, — деді құрдастарының бірі даусын қуана мақамдап, — қолқанатың Майраны құтты орнына қондырып, кеше ғана тойын жасап едің, енді міне тағы бір тойың дастарқан жайғызғалы тұр. Мынау бір тамаша болды. Озінді бір көтеріп тастады ғой. —

— Шүкір, шүкір, разымын. Тойдан тартынбаймып, төр сендердікі. Үкіметке рахмет. Жеткізгеп де, мерейімді өсіргепде партия мен үкімет.

Сол түні Орекең көкірегін қуаныш кернеп таң ақапша көз ілмеп еді. Тұрмысқа аттандырған қызы Майраны ойлады, лауреат атапғанға дейінгі өзінің еңбек жолын да есіне алды. 83-жылдың олжасы-олқы болмағанына қуанды.

«Сол қуаныштарымды айтамын. Соғыс жылдарында өгіз айдап соқамен жер жыртқанымды да әңгіме етермін. Балалар сол қиындықтарды естисін. Еңбек қуанышы оңайлықпен келмейтінін білсін», — деп Орал Тәттібаев тағы бір түн толғанған еді.

Ертеңіне сапарға аттанбақ. Алдында — үлкен жол.

1

Баймап Тұрғынов сөйлесін болғап соң телефон трубкасып тұғырына шапшаң қойды да, оршыпан атып тұрды. Қараторы жүзінде қызғылт толқып жүгіріп өтті. Жанарында отты ұшқынлар жалт-жұлт етеді. Шағып кабинеттің ішінде ерсілі-қарсылы толғанып біраз жүрді де көздерін терезеге үнсіз қадап ұзақ тұрып қалды. Кабинетте жалғыз. Жан-дүниесі жадырай түскендей. «Ұмытты ма деп едім. Жоқ, ұмытпапты» деп ол енді разылық райымен орнына қайта отырды. Алдындағы қағаздарып ақтарыстырып, ретке келтіріп, асығыс жиыстыра бастады.

Бас агроном Тұрғыновты осындай сезім толқынына түсірген облыстан соғылған телефон еді. «Иә, осыдан жиырма жыл бұрын біздің шаруашылықтың даңқы дүрілдеп тұрып еді» деп, ол қайта ойға шомды. Сонау алпысыншы жылдың басында дәпді дақылдардың әр гектарынан тұрақты түрде жиырма центнерден өнім алдық. Тәжірибе үйренеміз деп сонау Орынбор, Омбы, Қорғап, Көкшетау, Қостапай облыстарынан делегациялар үсті-үстіне келіп жатқан жоқ па еді. Қонақүйдеп орып табылмайтын. Сол күндер қызық еді. Жанталасқан, жүгірген, шаршы топтың алдында сөз сөйлеген...

Қазір Солтүстік Қазақстан облысында әр гектардан жиырма центнерден тұрақты өнім алатып шаруашылықтар көбейді. Кей жылдары тұтас ауданның

өнімінің өзі гектарына жпырма бес центпердеп айпалады. 1980 жылы бүкіл облыс бойынша астықтың әр гектарынан он тоғыз центнерге таяу алтын дән алды. Осындай үрдіс ілгерілеу легінде бұлардың дәулетері болды. Делегаттар «тәжірибе үйренеміз» деп осы шаруашылықтан шықпайтып.

Телефон тағы да безектеп қоя берді.

— Тұрғынов тыңдап тұр,— деп ол трубкашы алды.

— Ә, сіз бе едіңіз. Иә, тапп алмай жатырмын. Контен сізді көрмеген соң. Дұрыс, дұрыс. Ұмытпағандарыңызға рахмет. Егін жаман емес. Жұртқа көрсетуге дейсіз бе? Көрсетуге болады...

«Мамлют» асыл тұқымды мал заводында облыстық семшар өткізілмек. Ол егін жинаудың озық әдістеріне арналмақ. Тұрғынов көпті көрген кәнігі маман емес пе, бұл хабарды қуанып қабылдады. Бәлкім, басқа біреудің мұндайда абыржып, сасқалақтап, тіпті сескеніп те қалуы мүмкін ғой.

Бүкіл облыс шаруашылықтарының басшылары мен мамандары жиналатын алқалы кеңеске әзірлену оңай шаруа емес, әрине. Қарбалас жұмыстың көбейері рас. Ал, Байекең ондайлардың талайын атқарғап майталмап ғой. Ол мұндай жыынның пайдалы жағын, тиімділігін көп ойлайды. Мұны шаруашылыққа, оның мамандарына, диқандарына көрсетілген құрмет деп біледі. Еңбектің бағаланғандығы деп түсінеді. Қуанып қалуының сыры да осы еді. Байекең мінезіне тәп қасиет турашылық, жалтақтыққа жол бермеу.

Оның отыз жылғы агрономдық қызметі осы жерде, осы жұрт ортасында өтті.

* * *

...Шашып ақ қырау шалғап Петр Петрович Зибаров алдындағы қағазға қадала үңілген қалпы жазу столында қозғалмай отырған. Мұрпының үстіне сыр-

ғып түскен көзілдірігін анда-санда ақырын жоғары бір көтеріп қояды. Қалыңдау қабағының қастары да селдіреп бурыл тартыпты. Саусағының арасына қыстырған сигареттен көк түтін будақтайды. Есік ашылған кезде ол басын көтеріп, келген кісіге көзілдірігінің астынан сығалап қарады. Кірген адамды шырамытқан соң барып:

— Ә... ә... біздің практикант бала екен ғой. Жоғары шық. Біздің шақыру бойынша келдің бе,— деп Петр Петрович бір түрлі болып қалғандай еді.

— Солай Петр Петрович...

— Ал оқуды бітіруіңмен құттықтап қояйын. Диплом қайырлы болсын,— деді Зибаров.

— Рахмет, Петр Петрович. Оқу бітті. Енді сіздің қарамағыңызға келіп тұрмын.

— Оныңды құптаймын. Өзім де сені ұнатқан соң шақыртып едім. Бөлімшеде агроном боласың. Тыңға шабуыл жасап жатырмыз. Сен сияқты жігіттің жігері де, білімі де, күш-қайраты да керек бізге.

— Тың игеруге келгеніме бақыттымын, Петр Петрович.

— Міне, бұл нағыз жігіт сөзі. Тың — жастық. Тың — еңбек. Ғасырлар бойы мүлгіп жатқап жапан дала тек еңбекпен оянады. Көрерсің, талай ерлік туы осы жерде желбірейді әлі,— деп Зибаров сыртқа бст алды.

— Ау, сен ұмытпасам осы облыстан едің ғой, Ленин ауданынап деп пе едің?

— Иә, Ленин ауданындағы Бірлік ауылынапмын, «Еңбек» орта мектебінде оқыдым, бірақ оныншы класты бітіре алмадым. Соғыс... Соғыстың кесірінен оқи алмадым. Жеті класты бітіре сала өгіз айдап жер жырттым, лабогрейкамен егін шаптым.

— Е..he..e, жігітім, онда сен байырғы диқан екенсің. Жер қадірін білетіннің нағыз өзі болдың ғой.

Петр Петрович жас агрономның арқасынан қақты. Екеуі сыртқа шығып машинаға отырды.

Байман мына қарт агрономның әңгімесін ұйып тыңдап, әр сөзіне ден қоя бас ізеп, мақұлдап келеді. Жер қадірі туралы айтқандары көкейіне қонады. Ара-тұра былтыр практикада болғанда естіген сөздер де қайталанып қалып жатыр. Петр Петрович «Мамлют» асыл тұқымды мал заводы орналасқан жердің табиғат ерекшеліктерін, тарихын айтып келеді. Революциядан бұрын бұл орман қойнаулары Кондратьев және Земель деген помещиктердің меншігі болыпты... Болімше агрономы болып орналасқан Байман оның әр сөзін зейін мен зердеге құя тыңдайды.

Сол күні Тұрғынов бірінші болімшеге агроном болып орналасты, пәтер тауып қызметке таңертең кірісетін болды.

Артынша көктем қарбаласы да басталып кетті. Агроном үшін ұйқы-күлкі көрмейтін шақ туды. Байман осындай дала аласапыранды жаны қалап, күндіз де, түнде де бригада басында, тұқым әзірлеушілер қасында жүрді. Бұл көктем ол үшін айрықша қымбат еді. Жаңа бір еңбек жолы басталғалы тұрды.

Сонау 1942—1944 жылдардың ауыр кездерінде Байман ағаларының орнып басып, еңбекке ерте араласқан-ды. 1944 жылы әскери комиссариаттың жолдамасымен Теміртауға келіп, Қазақстан Магниткасының іргесін қаласты. Алғашқы қазақ жігіттерінің қатарында Уралдың мартен пештерінде тәжірибеден өтіп, металлург мамандығын меңгерді. «Қазақтың тұңғыш болат балқытушылары сендерсіңдер» деп еді сонда оларға ұстаздары. Жігіттер жанын сала үйрепін, ерекше шабытты шақты бастан кешті. Лапылдап жалын шашқан алып пештердің қазанында темір балқытып, алаулаған от-жалынмен арналысып жүру нағыз романтикаға толы еңбек болатын. Байман алғашқы қадамын осылай мартен пешінде бастады. Болат балқытушы, құюшы, мастер болып істеді. 1944 жылы 31 декабрьде Қазақстанға алғаш болатты балқытуға қатысты. Бұл күнгі салтапат мәңгі ұмы-

тымастай жадында қалыпты. Металлург болып жүріп екі рет «Еңбектегі ерлігі үшін» медалымен наградталды. Бәрі ойлағанындай болатын. Атағы енді шығып, құрыш қол металлург атанып келе жатқан кезде күтпеген бөгесін қолденең тосылды. Денсаулығы жарамады, ыстық жалынға шыдай алмады. Дәрігерлер «Енді сіз металл құюмен қоштасыңыз, далаңыз таза ауасына барыңыз» дегенді айтты.

Сонымен Байман туған ауылына келіп, аудадағы шаруашылық техникумына оқуға түседі. Оқу да оңайға түскен жоқ. Енді міне, агроном мамандығын алып жаңа еңбек жолына қадам басып тұр.

Көктем шуағы деңдеп, күн қызуы молайып келе жатқан кез. Жер бетінен бұ көтеріліп, айнала жылы лепке балқып қалыпты. Іргедегі орманда құстар сайрап, ақ қайыңдардың жалаңаш балтыры ашылып жарқырай түсіпті. Жаратылыстың құдіретті қуаты бүкіл болмысты өз ырғағына бағындырып, жадыратып жайнатуға айналған.

Танап басында тұрған Байманның аяғында табаны қалың керзі етік, үстінде сырмалы күнәйке мен шалбар, басында малақай. Бұл оңірде қазір күн көзі жарқырап тұрғанмен табап астында құбылып қар ұшқындауы да, ызғар соғуы да ғажап емес. Сондықтан да жұрт көктем туды деп киімін бірден жеңілдетіп сыпырып тастамайды, салқыннан сақтанып, қымтанып жүреді. Байман да көктемнің өткір окпек желі жайлы бола бермейтінін жақсы біледі. Жас агроном жер тез кепсе екен деп, әр тұстап еңкейіп бір уыс топырақ алады да, алақанында үгітін олай-бұлай аударып көреді. Ылғал жеткілікті. Онша суық та емес. Айнала көз салып төңіректі шолады. Соңына гырма-лар тіркеген үш ДТ-54 тракторы бергі басқа қарай келе жатыр. Соңадайдан бригадирдің де ат-арбасы көрінеді.

Байман ойлап түсіп тракторлар тоқтайды-ау деген тұсқа қарай келе жатыр. Бригадир де ат ба-

сын осылай қарай бұрған. Әлі машина, мотоциклдің мотая қоймаған кезі ғой. Орта буын мамандар осылай ат-арбамен егістікті күн ұзаққа аралап жүреді. Оларды мұндай кезде кеңседе, яки үйде көре алмайсыз. Осылай дала кезіп, агрегаттардың арасында сабылып жүргені. «Күн жылышып келеді. Қай күні тұқым себеміз?» Бөлімше агрономын ертеңгі қарбаластың қамы толғаптады. «Міне, мына тракторлар шалғал жауып болды. Енді тұқым себуге әзір. Оларға не деу керек?» Жас агроном тракторшылардың қасына жақындауға жүрексінетіп сияқты. Бірақ баруы қажет.

Ойлағанындай-ақ, тракторлар танаптың басына шыға тоқтап механизматорлар кабиналарынан қарғып жерге түсті де агроном мен бригадирді тосып тұрды.

— Агроном жолдас, тұқымды қашан себеміз?

Ал, Баймап шыпында да тосылды. Жаңа келген маман ғой, кесіп-пішіп ештеме айта алмайды. Тағы бір себеп сол: тұқым себудің дәл мерзімі әлі нақтылы шешіле қоймаған кез. Жоғарыдан нұсқау болған күні ғана тракторлар сеялкаларын сүйретіп іске кіріседі. Оған дейін бас мамандардың өзі ештеме дей алмайды. Баймап не десін? Бригадирге қарай берді.

— Кітапта тұқым себетін күн белгілі емес пе?

— Тұқым себу мерзімін диканның өзі анықтауы тиіс,— деді жас агроном мына сұраққа күйін кетіп.

— Себеп?

— Себебі егінді өсіретін, күтіп-баптайтын, шашпай-төкпей жинап алатын адам, оның себілу мерзімін де өзі білуге тиіс. Ол жер, тұқым, ауа райы ерекшелігін есепке алады.

— Ойбай-ау мына біздің «Мамлют» асыл тұқымды мал заводының жерінде бидайды қашан себуге болады? Сен бізге білгішсінбей әуелі соны айтсаңшы...

Агроном жігіт сасқан жоқ. Сұраққа байсалды жауап беруге тырысты.

— Алдымен бұл жердің ормапды әрі ылғалы мол екенін ескеріп, тұқымды майдың екінші он күпдігінде себу керек.

— Неге олай дедің? Кешікпейміз бе?— деді, бригадир жұлып алғандай.

— Тұқым себуді неше күн жүргізесіңдер? Жылдағы тәжірбе қалай еді?

— Ауа райы жаңбырлы болса жауапты науқан бір айға да созылып кететін кездер болатып.

— Жоқ. Тұқым себуді барынша тез, қолайлы кезде өткізгенде ғана мол өнім алуға болады. Бір аптаның айналасында жерге дән сіңіріп үлгеруіміз керек. Сонда ғана мол өнім жайында әңгіме қозғаудың қисыны келеді. Ал, ырғалып-жырғалып жүріп бәленше центнер өнім аламыз дудің өзі ағаттық. Мен солай түсінемін.

Механизаторлар да, бригадир де Тұрғыновтың тұлғасынан қайтпас қайсарлықты аңғарды.

Сөйтіп Тұрғыпов жаңа агрономдық қызметін осындай сұрақпен бастаған еді. Алғашқы көктем ауыр тиді. Күндіз-түні агрегаттардың басы-қасында жүрді. Өзінше эксперимент жүргізуді қолға алды. Ғасырлар бойы құнарын бойына сақтап тылсым жатқан жерлердің күш қуатын білгісі келеді. Жаңа сорттарды сынап көруді де ескере бастады. Әрбір күн ізденіс, талпыныс. Ол жұмыстарының бәрін бас агропом Зибаровқа айтып, ақыл сұрап, қажет бағыт-бағдар алып отырды. Мұндайда «Жарайсың, жарайсың жігітім» деп, Петр Петрович те қуанып қалады.

Білінбей жылықыған әрбір жыл Тұрғыновтың тәжірбесін толықтыра түсті. Ол енді салт басты, сабау қамшылы жігіт емес, үйлі-баранды азамат болды. Осы жерде Зейтунаға кездесіп отау құрды, тамырды тереңге жіберіп әбден орнықты. «Елге қарай жылжымайсың ба» деген ағайындар сөзіне еліккен жоқ. «Қолға алған істің бір нәтижесін көрмей ұшып-қонып жүре беруде сән бола қоймас. Менің маман-

ығымның өзі бір жерге тұрақтап, тамырды тереңге жіберуді талап етеді. Ешқайда қозғала алмаймын» дейтін ол.

Ал арада бес жыл өткенде Зибаров шаруашылық директорының алдына мәселе қойды.

— Жасым жетті, енді дем алғаным жөн. Орнымды басар сенімді жас та өсіп, тәжірибесі толысты. Міне, Байман бас агрономдық қызметке ең қолайлы маман. Қолдасаңыз менің ұсынысым осы,— деп қарт агроном директорға қарады.

Сол жылы Тұрғынов ұстазының орнын басып, бас агроном болды. Қызметпен бірге жауапкершілік те, жұмыс көлемі де өсті.

Жаңа сорттарды сынау жұмыстарын жалғастырды. Ол өз жүрегі қалаған іске жан-тәнімен берілді. Өр гектардан жиырма центнерден тұрақты өнім алуы көздеді, оны жүзеге асыруға тырысты. Жаңалық атаулыға құштарлық, ғылыми жұмыстарды жүргізу оның сүйікті ісіне айналды. Академик А. И. Бараевтың топырақты қорғау жүйесін, ВАСХНИЛ-дің құрметті академигі Т. С. Мальцевтің жер өңдеу әдісін Байман Тұрғынов осы өңірге алғашқы әкелуші болды.

Жазда егін жайқалып шықты. Көңілді агроном өз кабинетіне кіріп келгенінде столында отырған аудандық прокурорды көргенде шынымен-ақ абыржып қалған еді. Танптын еді, сәлемдесті.

— Иә, жолыңыз болсын? Қайдан жүрсіз?

— Ауданнан, қызмет бабымен. Агроном жолдас үстіңнен арыз бар. Егіс көлемі артық.

— Ол жала,— деп түнеріп кеткен Тұрғынов.

— Жала болса тіпті жақсы,— дейді прокурор.— Онда сізді ақтап аламыз. Документтер тексеріледі, куәлардан сұралады. Бұл бір күнде бітетін шаруа емес. Танаптарды аралап көруім керек. Кейбір егістіктер қайта өлшеуді қажет етеді.

— Әрине, арыздың ақ-қарасын анықтау сіздің міндетіңіз. Айтқаныңыздың бәрі орындалады. Қазір

директорға кіріп шығайын, — деп бас агроном кетуге бет алып еді. прокурор оны тоқтатып тастады.

— Директорға бірге барамыз. Отырыңыз.

— Мені директор тосып отыр еді. Ақылдасатын шаруамыз бар.

— Директордан бұрын маған жауап бересің. Арыз былай жазылған.

Прокурор арызды оқып отыр. Табыстарына шек келтіріп, біреулер жала жауыпты. «Бұл жерде әр гектардан 20 центнерден өнім өмірі алынып көрген емес. Бас агроном Тұрғыновтың көрсеткіштері қылмысты көз бояушылық. Совхоз директормен екеуінің ым-жымы бір. Малға жем шопке деп егілген бидайды да шауып алады да, астыртын мемлекетке өткізіп жібереді. Ал бидай егілген ол жер жоспарлы есепте болмайды, сондықтан Тұрғыновтың гектар басынап алатын өнімі өсіп шыға келеді. Кейбір тапаптар дұрыс өлшенбеген. Мәселен, 120 гектар тапаптар 100 гектар деп жазылады да, түскен өнім өз-өзінен өсіп шыға келеді. Бұл нағыз барып тұрған қылмыс! Міне, осындай «өнерімен» Тұрғынов ертең герой болып шыға келмек. Тексеру керек. Жарыққа шығарып, жазалау керек» деп, жазыпты арызда. Ешкім қол қоймаған екен. Бірақ тексеруге тиістіміз».

Сөйтіп тексеріс басталып кетті. Әркімдер шақырылып, түрлі документтер ақтарылды. Жыртылған жер өлшенді. Осылай басталған күдік пен күмән үш аптаға созылып барып, зорға дегенде тынышталды. Абырой болғанда бәрі де бас агрономның пайдасына шешілді. Жалапың үні ошті, шындық жеңді.

Иә, бүкіл поселкені, бөлімшелерді үш апта бойы дүрліктіріп, қилы-қилы қаңқу сөздерді қоздатқан мұндай қыжыл Тұрғыновты ширата түскендей еді. Айналасына анықтап зер салуды, адалдықтан айшымауды тағы бір ескерткендей болды. «Түк емес» деп, айта салу оңай шығар. Ал шын мәнінде бұл жала оның жан дүниесін құйындай соғып, сілкіп, шайқал-

шы кетті. Ол өзінің дәл қасында жүрген кейбіреу-
лерінің қызғаныштан өртеніп, осындай пасыққа
барғанына қиналды. Сол жалақорлар жанында
жүргеніне, олардың кім екепін біле алмағанына на-
мысы. «Аяқтап шалуга тырысады. Өскеніңді, ілгері
үмтылғаныңды көре алмайды-ау. Бізді құртатын ос-
ылдай қызғаныш қой. Жасыта алмас. Аңада аудап
басышыларының бірі Тұрғыновты өсіру керек деп,
жұрттың алдында көтермелеп сойлеп еді. Мынау
жала сол мақтаудың алдын кескен әрекет қой,
сірә...»

Мүмкін кейбіреулерге оның тым тақақтаған та-
лапшылығы, тәртіпке тәпештен шақырғыштығы
үнамайтын болар. Бірақ талап пен тәртіп оның өмір
заңына айналып кеткен. Айтқаным орыдалса, ойла-
ғаным жүзеге асса дейді ол. Осы жолға арнайды бар
білімін, өнерін, тәжірибесін, түйгенін.

Сол жылы бүкіл жаз бен күз бойы бас агроном
тыным тапқан жоқ, іске ерекше ықыласпен білек сы-
бана кірісті. Еңбек зейнеті жұлдыз боп жанды. Сол
1964 жылы шаруашлық бойынша дәлді дақылдар-
дың әр гектарынан 20,3 центнерден өнім алынып,
бас агрономның мерейі тағы да биіктей түсті. Енді
Тұрғыновтың есімі алқалы жиындарда жиі аталатын
болды. Мұндай биік облыс көлемінде сирек еді. Ал
1968 жылы ол басқарған дүқан қауымы әр гектардан
22,9 центнерден алтын дән жинады. Осындай үздік
көрсеткіші үшін бас агроном Байман Тұрғыновтың
омырауына Ленин ордені қадалды. Келесі жылы
өнім тағы өсіп, әр гектардан 24,4 центнерге дейін
жетті. Бұл жылы Тұрғыновқа «Қазақ ССР-інің еңбек
сіңірген агрономы» деген құрметті атақ берілді.

1973 жылы Байман үшін ерекше қымбат жыл бол-
ды. Осы тұста оның көп жылғы агрономдық қызме-
тінің қортындысы шыққандай еді. Тұрғыновқа Со-
циалистік Еңбек Ері атағы беріліп, оның омырауына
екінші Ленин ордені мен Алтын Жұлдыз қадалды.

Аудандық партия комитетінің мүшелігіне, аудандық Советке депутат болып сайланды.

Сол жылы ол облыс диқандары делегациясының құрамында Қорған облысында «Заветы Ильича» колхозында ВАСХНИЛ-дің құрметті академигі, агроном Терентий Семенович Мальцевте қошақта болып қайтты. Даңқты диқанның егінді алқаптарын аралап, тәжірибесімен танысты.

— Мына жұлдызды қай жылы алдың?— деп сұрады Терентий Семенович қазақстандық агроном Тұрғыновқа қарап.

— Биыл,— деді Байман да езу тартып. Қарт диқанның әжімді жүзіне қуақы шырай жүгіріп өтті.

— Табиғаттың тәлкегі күшті болады. Әсіресе жұлдыз алғанда әдейі сынағандай ерегісіп кетеді.— Жерді қайырмамен жыртысыңдар ма, әлде қайырмасыз ба?

— Қайырмасыз, Терентий Семенович. Сіздің әдісіңізге көшкенбіз.

— Ал, биыл ылғал қалай?

— Былтыр күзде жаңбыр опша болған жоқ, қар да аз.

— Астықты қаншадан аламын деп отырсыз?

— Жиырма центнерден.

— Шын айтасың ба?— деп Мальцев оған енді қадала қарады.— Біз кейде көсіле сөйлеуге құмармыз. Алды-артымызға қарамай аспандатып кетеміз. Сонымыз жарамайды. Шынын айтуымыз керек.

— Шыным солай, Терентий Семенович. Біздің шаруашылықта соңғы он бес жылдан бері әр гектардан 20 центнердің төңірегінде өнім алынып жүр,— деп Тұрғынов та осал адам емес екенін аңғартқандай соңғы цифрға салмақ сала сөйледі.

— Көктемгі тұқым себуді неше күнде өткізетінін айтшы,— деді Мальцев қонағының сөзіне разы болғандай.

— Бпдай 15 майда басталып 21—22 майда себіліп өтеді.

— Оның дұрыс. Ал жинап алуың қалай? Неше күнде жинап аласың.

— Ұзақ, Терентий Семенович.

— Біздің жігіттер де осы арада күмілжіп қалады. Астықты неше күнде жинап алып жүрсіңдер, шынықты айтшы?

— 25—30 күнде.

— Oh-ou. Дұрыс, саған сенейін. Бпдай себуді бір аптаның ішінде бітіріп, тұқымды, тыңайтқышты түгел тиянақтап, бабын келтіргенде құрғақшылықтың өзінде жырма центнерден өнім өсіруге болады. Оны да сенейін. Ал сол маңдай термен өсірілген өнім піскеннен кейін шыжығап күннің астында 20—30 күн құрап тұрғанның өзінде жырма центнерден өнім береді деу қиын сияқты ғой. Өзің ойлап көрші. Қисыны келе ме?

— Әйтеуір жырма центнерден аламыз, Терентий Семенович.

— Онда сен тіпті әр гектардан 40 центнерге жуық өнім өсіріп отырсың ғой. Солай емес пе?

— Солай да болар.

— Ә...ә...ә, ендеше резервті осы тұстан іздеу керек. Төкпей-шашпай жинап алу да үлкен өнер. Бізде мәселенің осы жағы ақсап жатады.

— Дұрыс айтасыз.

— Тұқымың қандай? Сортты ма?

— Жоғары сортты Саратов-29, Безенчук-98 бпдайы. Бірінші және екінші класты тұқым ғана себеміз. Суперфосфат қатараралықтарға сіңіріледі. Органикалық тыңайтқыш танаптарға қыс бойы төгіледі. Екі ізде қар тоқтатылады,— деп Байман өзі тындырған агротехникалық шараларды тізбелеп бара жатыр еді, қолымен белгі беріп Мальцев, оны тоқтатты.

— Жарайды, жарайды. Мына айтуыңа қарағанда сенің мүмкіндігің мол. Біз 20—25 центнерден өнім

алып жүргенде саған да біздеп қалыспауға болады екен. Тек жинаудағы ысырапты тыю керек. Қаншама бітік егін өсіріп тұрып оны рәсуа қылуға бола ма екен. Ойлаңдаршы, 20—30 күн сабағында құрап тұрған егінді жел шайқаса қауызынан ақтарылып, саулап шашылмай ма? Меніңше сіздерде жел күшті. Солай емес пе?

— Солай, Терентий Семенович. Менің көп жылғы тәжірибеге сүйенген өз есебім бойынша біздің жерде әр гектардан 25—27 центнерден тұрақты өнім алуға болады.

— Өте дұрыс. Бұл есебіңізге сенемін. Жаңағы жүгіртпе деректеріңіздің өзінде көп еңбектің ізі жатыр. Ал жер жарықтық еңбек сіңіруді, көп еңбек етуді қалайды ғой, достым. Сонда ғана ол жомарт, сонда ғана ол құшағын айқара ашады.

— Бізге биыл келесіз бе, Терентий Семенович?

— Биылға дейін, яғни 1973 жылға дейін үзбей барып қайтатынымын. Ақыл-кеңесімді де айтатынымын. Телевизорларыңыздан да сойледім. Жас жетпістен асса да жүруден қалғаным жоқ, шақырсаңдар баратын шығармын — деп, Мальцев делегация мүшелеріне жымия көз тастады.

— Шақырамыз. Келіңіз, тосамыз.

— Барармын, не бармаспын. Бірақ, сен Тұрғынов биыл күзде қаншадап өнім алғаныңды хабарлауың. Егіс көлемін ұмытпа.

— Егіс көлемі 11 730 гектар. Милдетті түрде хат жазамын.

— Барлық деректеріңді келтірерсің. Көктем, жаз құрғақтау болуы мүмкін. Соны ойластыр. Сол қиындық үстінде көрініп қалар сенің өнерің, — деп отініш айтты еліміздің даңқты диқаны.

Бұл сыннан да Баймаң Тұрғынов сүрінбей өтті. Оның диқандары әр гектардан 20 центнерден асыра өнім алып, шыңдала түскен шеберліктерін тағы да бір тапты. Бұл — облыстағы жақсы көрсеткіштер-

оң бірі еді. Баймап ұстаз тұтатып Терентий Семёнович Мальцевке қуанышты хат жолдады. Хат сонына «шәкіртіңіз» деп, қол қойды. Астықты алқаптың ақсақал ғұламасына арналған алғыстың белгісі болатын бұл. Көкірегінде мақтанш сезімі толқыды. Ол алтын дәп академиктің ақыл-кеңесін бұлжытпай орындап, диттеген деңгейден көрінгеніне қуанды. Жолдаған хатына жауап алғанша асықты.

— Байман Тұрғынович,— деген дауысқа ол жалт қарап еді, директордың қабылдау бөлмесінде отыратын секретарь қыз екен.

— Сізді шақырып жатыр. Петр Гордеевич тез кетсін дейді.

— Тыныштық па, жалғыз ба өзі?— деді, бас агроном жүрісін шапшаңдатып.— Өзім де бармақ едім.

— Жаңа облыстап телефон соқты, бізде үлкеп семинар откізілмекші екен,— деді Петр Гордеевич агроном есіктен кірер кірместен.

— Білемін. Маған да телефон соқты,— деді Тұрғыпов.

— Сол семинарға дайындалу керек. Ұятқа қалып жүрмейік.

— Ұятқа неге қаламыз, Петр Гордеевич? Қаламаймыз...

— Онда дайындыққа кірісе беріңіздер.

Облыстық семинарға әзірлік қызу басталып кетті. Бүкіл шаруашылық болып жұмылды. Мұның өзі бір жағынап ораққа дайындықты жедел қамшылап, саналы жүргізуге үлкен себепші болды. Тұрғыпов жапталасып бар жұмыстың қалың ортасында жүр. Агрономдық қызметтің дәрежесі сарапқа салынатынын да ол жақсы біледі. Сондай-ақ инженерлік қызметке жүктелер міндет те мол. Орақ техникасын аттаныс сапына сақадай сайлап қою қажет. Оны инженерлер өз мойнына алып барын салып жатыр. Бас агроном осы күндерде қасына бригадир Папчукті отырғызып

алып машинамен бүкіл астықты алқапты аралап шықты.

— Саша, кәне өз ойыңды айтшы. Егін қалай бйыл?— деп сұрады бас агроном қалың егіннің қасына келіп тоқтағанда.— Он біріпші бесжылдықтың бірінші жылып сәтті бастайтын шығармыз.

— Егін жақсы, Байман Тұрғынович, оған ешкім шек келтіре алмайды,— деді трактор-егіс бригадасының бригадирі Александр Владимирович Панчук. Ұзын бойлы, жауырыны қақпақтай осы жігітті Байман еріпбейтін еңбеккерлігі үшін ұнатады. Қашан да қиындықтан жалтақтамайды, білек сыбана кірісін кетеді. Өзі механикалық техникумды бітірген, міне жеті жылдан бері бригадир болып істеп жүр. Қоммунист, Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты. Шаруашылықтағы озат бригаданың жетекшісі. Осы бригаданың бйылғы көктемде себілген тапалтарының 90 процентіне Сапа белгісі берілді.

«Егін тағдырын шешетін осылар ғой, осындай білікті бригадирлерді көтермелеп отыру керек» дейді Тұрғынов әрдайым. Осындай жауапты тапсырмалар тұсында Панчук сынды азаматтардың қасында болғанын жақсы көреді. Бүгін де әдейі егін-жайдың бет-әлпетін жобалап қайтуға бірге алып шыққан еді.

— Неше центнер алуға болады мына жерден?

Тұрғынов самал желмен тербелген егін-жайға қарады.

— Отыз десем көп емес пе? Қауыз балауыз дөнге тола бастапты. Масақтар ұзын. Дән салмағы қорғасындай салмақты. Егістік арам шөптен тап-таза.

— Осы Омбы-9 сорты түбінде перспективалы тұқым. Әуелі 600 гектарға сеуіп көріп едік. Енді егіннің 40 процентін алып жатыр.

— Мына жер пар ғой.

— Парға себілген дақыл жамаң өнім бермейтінін көріп жүрміз. Бізде пар егістіктің 9 проценті ғана келесі жылдары 12—13 процентке жеткізу керек.

— Байман Тұрғынович, енді сіз ертең семинарға көнеңдерге қандай меже айтпақсыз? Олар сұрайды ғой. Жалпы шаруашылық бойынша қаншадан өнім аламыз дейміз?— деп Панчук бас агрономға жақынып түсті. Күректей алақанында уатылған масақтап түскен дәндерді бір-бірлеп санап келеді.

— Ойланатын нәрсе. Әр гектардан алынатын жоспарлы өнім 16,7 центнер, ал қабылдаған міндеттеме — 21 центнер. Осыны айтамыз ғой дейміп.

— Ал, егінді көрген аудан басшылары жоғарыдағ деп жүрмесе. Сондай әдет те бар ғой. Мынаны көрсе, сөз жоқ отыз центнерді ата дейді олар.

— Отыз ерте әлі. Күштеп бара жатса 25 центнерді ауызға алуға болар. Арық сөйлеп семіз шыққан дұрыс.

— Менің де ойым солай.

— Ал енді сен былтырғыдай бүлдіріп жүрме?

— Нені айтасыз?

— Е, былтыр семинар өткізіп жақсы болды ғой. Техпикамыз жөнделіп, тәртіп орнап қалды, мұндай семинарға рахмет демеп пе едің?

— Иә, иә, есімде,— деп Панчуктің ішек сілесі қата күлді. Тұрғынов та мәз болып, бір көтеріліп қалды.

— Біз сенің бригаданды мақтап жатсақ, сеп осы бригада семинар болмаса бітіп еді дейсің.

— Байман Тұрғынович, сол шындық емес пе еді? Шындық болатын. Семинар болады деп бәрі жабылып техниканы жөндеп берді ме? Берді.

— Оның рас. Ондай-ондай болмай қоймайды ғой,— деп Тұрғынов еріксіз мойындап күлкісін тиды.

— Ал енді бпыл ше? Бпыл да техниканы жан-жақтан тасып біздің бригадаға үйіп-төгіп, міне мынадай-мынадай бар, бұл бригада керемет деп көрсетесіздер де, семинар өткен соң таратып әкетесіздер ме?

Бұл сұраққа бас агроном тез жауап бере қойма-

ды. Ойланып келеді. Өз ішкі сарайында мазалап жүрген ой еді бұл. Расында да кейде ондай артық кетіп жататын тұстар да болады. Семинар өтетін бригадаға көмек жан-жақтан үйші-тогіледі де, барлық жағдай жасалады. Бригаданың нақтылы мүмкіндігі, күш-қуаты осіріліп көрсетілді. Бір қарағанда бәрі жарасып тұрған тәрізді. Ал семинардың жұмысы аяқталғаннан кейін әкелінген дүпшелер цехтеріне қайтарылып, бригада баяғысыпдай жадағайланып қалады. Панчук осыны қатты сыпаған еді. Тұрғыновтың өзі де ондай бояма көршекілікті мақұл көрген емес. Ал басқалар бұған қарсы шыққан. Олардың пікірі де қисынды сияқты. «Бригаданы үлгілі етіп көрсетейік, үйренсін, талпынсын. Жақсыны көріп ізденуге ұмтылсын. Қолдан жасаған жағдайлар көршекілік үшін, көз жеткізу үшін керек қой. Орташа бригадаға, нақтылы жағдайға әкелсек, бұдан не үйренеміз, мұндай өзімізде де бар деп тағы да репінш айтпай ма. Үлгілі етіп жасау — үлгілі болуға басқаларды ұмтылдыру деген сөз. Соны ұмытпайық. Семинарлардың бір мақсаты сол болса керек». Былай алып қарасаң бұл да орынды ғой. Сонда да Тұрғынов биыл семинарға басқа жақтан техника тасымай тек қана өз күшімен өткізуге күш салды.

— Біздің өз қуатымыз да жетеді,— деді ол Панчукке қарап.

— Дұрысы сол ғой...

Бас агрономның УАЗ-469 жеңіл машинасы орман мен егін алмасқан кең даланы аралап келеді. Республиканың дәл терістік нүктесінде тұрған бұл жер Батыс Сибирь ойпатының кемері. Табиғаты жайсаң. Жылдың қай мезгілі болсын өзінше құлпырады мұнда. Жаз — жасыл жайқып, күз — сары алтын, көктем — көгілдір піл, қыс — аспақ пұр.

Қазір жаз ажары күз пазына күлімдеп тіл қатқан тұста егінді алқаптардың реңі бұрыл тарта бастағаны байқалады. Енді он бес-жшырма күннің шама-

сында орақ дабыты соғыларып машинаның алдында отырған бас агроном да, бригадир де жақсы біледі. Байманның өзі рульде, қасында — Панчук. Шаруашылықтың бүкіл егішін екеуі суыт аралады. Совхоздағы үш комплекс түгел дайындалды, ал негізгі салмақ Панчуктің бригадасына түспек. Тұрғыновтың тұжырымы әзірше осылай. Алайда, әлі талай ақылдасар тұстар бар емес пе? Ендігісін әзірлік барысы көрсетуі тиіс.

Енді бір сәт екеуі де үн-түпсіз қалғандай еді. Таңертеңнеп бері сойлей-сойлей жалыққан сыңайлы. Жап-жақтарына самарқау көз салады. Күн ұзаққы әңгіменің арнасы мықты түйінге тіреліп, жақсы-ақ байлау жасалғандай. Бір-біріне айтуға оқталған сөздері тіл ұшында тұрғаны сезіледі. Кім бұрын бастар өкен дегендей елеусіз қарасады.

— Егін жинауды неше күнде бітіресің? — деді Байман бригадирге қарап.

— Біздің бригада егіп жинауды жиырма бес күнде бітірмек, — деді Панчук. — Бпыл вахталық әдіспен жұмыс істейміз. Бұл — біздің инциптивамыз, сіздің бастамаңыз...

— Жиырма бес күн Сапа, бұл көп. Пісіп сабақта тұрғап дән желге шайқалмай ма, шанылмай ма? Ысырап деген сол емес пе?

— Біздің бригада озаттар қатарында. Жігіттерінің аты шығып жүр ғой. Солармен ақылдассақ орақты он бес күнде аяқтауға да болып қалар.

— Жұрттың бәрі солай болса ғой, шіркіп. Егінді кейде қарлатып та жинап жатамыз. Біз қазір дәнді себуді үйрендік, өсіру, баптауымыз да жамап емес. Ендігі мәселе жинауда, ысырап етпеуде, сақтауда болып отыр. Осыны реттесек. Бұған алдағы семипарлардың септігі тиіс. Облыс бойынша жиырма күнде астықты жинап алсақ қой. Ой-хой, опда, онда шіркін саламат болар еді-ау, — деп Байман даусып соза армандай сөйледі. Мен ана жылы Ставрополь өлкесіне

барып қайттым. Озық тәжірпбемен таныстым. Онда егін жинауда бір комбайнға келетін молшер 95 гектар, ал біздің озат деген шаруашылығымызда 253 гектар болып отыр. Кейбір совхоздарымызда тіпті 400—450 гектарға дейін барып қалады.

— Оныңыз рас. Осы бір жайды ретке келтірмесе болмайды,— деді бригадир. Семшарда осы туралы да айту керек...

Кештетіп оралған Байманды «Папа, Батыр достарыңнан хат келді» деп, қызы қуанышпен қарсы алды.

— Жігіттер ұмытпаған екен,— деп ол хатты оқи бастады. Бұл Алматыдан келген хат еді. Қазақтың атышулы металлургы Алтынбек Дәрібаев жазыпты. Бұлардың газет, журнал беттерінен суреттері түспей Украинға барған сапары, Қарағандыда украиндық металлургпен бірге құрыш құйғаны жайлы айтылыпты. Байман оны ұмытқан жоқ. Сонау 1944 жылды, ауылдан келген қазақ балаларының киіз қалпақ киіп домна пешінің алдында от көсегені оның көз алдына келді. Ауылдан келген сол төрт баланың төртеуі де Социалистік Еңбек Ері болатыны ол кезде кім біліпті. Батырдың бірі — Байманның өзі. Ал қалған үшеуі — Социалистік Еңбек Ерлері, металлургтар Алтынбек Дәрібаев, Еламан Байғазиев, Арғыш Жүнісов. Қазір үшеуі де пенсияда. Алтынбек Алматыда тұрады. Бір-бірімен хат алысуды әсте ұмытпайды. Мына хат та Байманның көңілін жадыратып, шаршағанын серпілтіп жіберді.

— Папа, достарың не дейді?— деп қызы әкесінің мойнына ұмтылады.

— Достарым саған сәлем айтады. Қалай оқып жүргеніңді сұрайды.

— Жақсы оқып жүр деп жаз.

— Жарайды қызым...

Ол қолындағы хатты екінші рет қайталап оқып жатыр. Ескі достарын сағынып қалыпты. Уақыттың

жылжып өтіп бара жатқанын еске алады. «Қой, ертеңге қалдырмайын, ерінбейінші» деді де, бір парақ ақ қағаз алып жауап жазуға отырды. Қаламы ақырын сырғып көңіл күйді түсіріп жатыр. Бес баланың екеуі институт бітіргенін, екеуі институтта оқып жүргенін, кенже қызы да жоғары оқу орнына барғалы жүргенін жазды. Егін туралы әңгімелей кетуді де ұмытқан жоқ.

Хатты конвертке салып қызына тапсырды да, тамақтанып алған соң жазу столына отырды. Ол осындай кездер де қолына қалам алып ой тербетіп, қиял шіркінді бір сәт самғатып жіберуге құштар-ақ. Ара-арасында сөрелерде сірескен қалың кітаптарды суырып, агрономиялық әдебиеттердің беттеріне ұзақ үділеді. Докучаевтың, Тимирязевтің еңбектерін қайта-қайта ақтарады. Т. С. Мальцев, А. И. Бараев сияқты академиктердің мақалаларын, сойлеген сөздерін есіне алады. Агроном тәжірибесі туралы өз кітабының да нобайып жобалап, деректерін жиыстырып, тақырыптарып жүйелеп қойған жайы бар. Опы да анда-санда бір қаузап қоюды ұмытып жүрген жоқ. Міне, бүгін де көп көрсеткіштерді ойша саралап, бір ізге түсіріп қойған сияқты. Ертең семнарға келгендерге айтары да осы тоңіректе. Ол егін жиппауда вахталық әдісті облыста алғашқылардың бірі болып қолданып отырғанын, оның тиімділігін, жетілдіруді қажет етер осал тұстарын ортаға салып пікірлесіп көрмек. Бас агрономның ой-орісін тапытар біраз деректер де келтіреді. Опың бәрі көкірегінде сайрап тұр.

Қаламын қағаз үстінде қаңтарып, көзіп жұмды да, бір сәт ойға шомып кетті. «Мамлют» асыл тұқымды мал заводының диқандары оныншы бесжылдықта мемлекетке астық тапсыру жөнінде алты жарым жылдық жоспар орындапты. Бпылғы егіннің бет алысы да бітік. Енді оны Ставрополь өлкесіндегі Ипатов ауданы диқандарының тәжірибесі бойынша жиппап алмақ. Егін жиппау мен тасымал жөнінде ар-

найы комплекс құрылған. Ондағы 58 комбайншың бәрінің де екі сменада тоқтаусыз жұмыс істеуі көзделген. Вагоншалар комбайндардың соңынан алқаптарға көшіп жүреді. Әрбір смена төрт сағат жұмыс істеп, төрт сағат демалады, сойтіп комбайн агрегаттарының тәулігіне 20—22 сағат тоқтаусыз жұмыс істеуі қамтамасыз етіледі. Дала қосындағы вагоншаларда ораққа қатысушылардың тынығуы, бос уақытта демалуы үшін барлық жағдай жасалғап. Вахталық әдістің тиімділігі сол — комбайншылар бір минут уақытты босқа жоғалтпайды, комбайнның маңайында демалады, тамақтанады, тынығады, былайша айтқанда — ұдайы жорық үстінде, олардың бар мақсат-мүддесі егінді ысырапсыз тез жинап алуға жұмылдырылған. Ал, сол комплекстерді қажетті жабдықтармен жарақтау үшін агропом қаңша күшжігер жұмсады десеңізші.

«Алдымен досыңды айтың, содан соң сенің кім екеніңді айтайын» деген нақыл Байманның жүрегіне терең бойлаған. Ол осы дапалықты ықыласпен қайталап, нәшіне келтіре айтып жүреді. Өзінің дұққап достары бірыңғай ірікті азаматтар, нағыз сайдың тасындай тұлғалы жандар екенін мақтана сөйлеп кететін кездері де болады. Алдымен бірінші комплекстен бастайды. Оның бастығы Николай Александрович Лукьянов. Осы тыңда еңбектеп бақыт тапқан жаңа Ленин орденінің, Еңбек Қызыл Ту орденінің кавалері, бригадир болғанына жиырма жылдан асты. Екінші комплексті алыңыз. Оның бастығы Әділхан Аманжолов та осындағы білікті мамандардың бірі, ауыл шаруашылығы техникумын бітірген агропом, цехтық партия ұйымының секретары, «Құрмет Белгісі» орденінің кавалері. Бригаданы басқарғанына бес жыл. Іскерлігімен, тиянақтылығымен көзге түсіп жүр. Ал, үшінші комплекстің бастығы Александр Владимирович Панчук. Оның есімі облыс көлеміне кең танымал. Осындай дала дүлдүлдері басқарған

иқандар қауымы жыл сайын көктемгі егіс, орақ науқандарын қызу қарқынмен, жоғары сапамен өткізуді әдеттегі дәстүр, қанға сіңген қасиетке айналдырған. Олар қандай тапсырманы болсын мүлтіксіз орындайды.

— Тағы не айтуым керек, ә,— деп ол өз-өзінен күбірледі. «Проблемалар көп. Басты проблема — маңдай термен өсірілген астықты тоқпей-шашпай жинап алу. Резервтер мен мүмкіндіктердің бір көзі осында. Осы мәселе шешімін тапса, егін жинауға жұмсалатын күндерді тағы он күнге қысқартсақ — сонда өнім ғажап көтерілер еді. Облыста ипатовтықтардың әдісі бойынша 470 комплекс құрылған екен. Солардың көбі қағаз жүзінде ғой. Техникасы, кадрлары сайма-сай келетін нағыз комплекстер 20—30-дан аса ма, жоқ па? Ойланатын жер осы емес пе. Тым болмаса 270 комплекс жарқылдатып ойдағыдай, ойлағандай жұмыс істесе. Астық ысырабы қаншаға қысқарар еді-ау. Астық жинау екі айлап созылмай, көп қысқарар еді. Осы емес пе зер салатын, күш салатын осал буып. Осыны ойлау, осыны айту қажет. Вахталық әдісті батыл қолдану қажет». Ол осылай ойлар бұлтын үйіріп, тас-түйілген қабақпен тағы да толғана түсті.

— Ойбай-ау, ертең ерте тұрасың ғой,— деген жолдасының дауысы оны амалсыз орпынан тұрғызды.

— Солай екен-ау,— деп Баймап ертеңгі күнді де өсіне алып, жатып орыпқа ыңғайланды...

Баймап Тұрғынов уәдеге берік жап еді. Семинар тартымды өтті. Облыс басшылары мен делегаттар рахметтерін айтты. Алайда агроном үлкен ой үстінде қалды. Мақсат — меже биігінен көріну. Ол оңай шаруа емес.

Ол егін-жайды күн құрғатпай аралап тұрды.— Дәні қапдай! Бадападай! деп, қуанып жүрді. Іп-ірі. Маңа Омбы-9 сортының шығымы осындай. Масақта-

ра мүрсіз, ұзын, салмақты, дәндері басқа сортқа қарағанда әлдеқайда ірі боп келеді. Жалғыз бұл емес, облыстың басқа агрономдары да бұл сортты мақтап жүр. Ол әсіресе оныншы номерлі тапарты араға күн салмай бақылауын тоқтатпады. Ауа райы да қолайлы. Күн ашық.

Соңғы келгенінде агроном шошып кетті. Бадаңадай дән сарғылт түске ауысып, енді пағыз қуат алар, нәрі толысар тұсқа жеткенде бозаң тартыпты. Суық шалған тәрізді. Бір бүйірі солыңқы. Бас агрономның тұла бойын ызғар қарып өткендей болды. Қабағы табан астында қарыс жабылды. «Бұл не сұмдық. Суық соғатындай болған жоқ. Күп жылы. Дәннің қушып бара жатқаны несі? Тағы да қандай кесапат көлденең түсті. Мұнда не сыр бар». Оның сапасында сан сауалдар самсап қоя берді. Расында да бұл ойлана-тып оқиға болатын.

Бас агрономның жүрегі зырқ ете түсетін жопі бар-тын. 1979 жылы да осындай бір кесапатқа кездескен-ді. Онда да осылай егін ғажап шығып, әр гектардан жырма бес центнерден астық алмақ болып көңілі толып жүрген болатын. Кенет екі күн қатарынан қара нөсер төпелеп, 153 миллиметр ылғал түсті. Бұрын бұл өңірде болмаған табиғат апаты 1200 гектар егінді сумен шайып кетті. Сонда жер дүние көл дария болып, жұртты шошытып еді. Байман соның озінде орта есеппен әр гектардан 17,4 центнерден өнім алды. Апатқа қарамастан алғы сапқа ұмтылды. Міне тағы да бір түсініксіз тұзаққа түскен тәрізді. Күн сайын келіп, күп сайын тексереді. Жаппай емес, шамамен он шақты дәннің төртеу-бесеуі дертке шалдыққан, бүрісіп семіп барады.

Бұл күндері ол ұйқыны ұмытты. Тынымсыз ойлар мазалады. Түн баласында әйгілі агроном-ғалымдардың еңбектерін ақтарып мына түйткілге жауап іздеді. Бірақ ешқандай дәйекті дерек таба алмады. «Бұл не деген кесапат, бұл не деген жұмбақ?» деген сұрақ-

тар жүрегіне тікенекше қадалды. Оныншы танаптың егін бастырылғанша осылай болды.

Міне күткен күн. Байман оныншы танапта тұр. Егін жайда белдеуленген дестелердің жоны қалың. Құшақ жетпестей болып теңкиіп-теңкиіп жатыр. Масақтары күрең сары. Егін шығымы көңіл толтырғандай. Сырт қарағанда солай. Бұл жерде әр гектардан 25—30 центнерден алынады деп, көтеріле сөйлер еді көрген кісі. Ал, Байманның көңілі қазір алаба-жақ. Аңада облыс басшылары келіп жылы лебіз білдіргенде мәртебесі өсіп масаттанып-ақ қалып еді. Енді міне, жанары ойға тұнып, тұнжырай береді. «Тосын сыр неде? Табиғаттың құпиясы көп екең ғой. Қай жерде қателік жібердік. Табиғат қателікті кешірмейді. Себептер сырын іздеу керек, табу керек!» Бас агроном ойлары өзімен-өзі осылай арпалысады.

Ертеңіне осы оныншы алқаптың дәл шығымы да анықталды. Әр гектардан 25 центнерден алыныпты.

— Жарап жатқан жоқ па?

— Міндеттеме 21 центнер емес пе?

— Межеден асып түсіп тұр ғой!— дескендер де боп жатыр. Бірақ бұл көрсеткіш агрономды қуанышты тұрған жоқ. «Біздің жердің табиғаты қиын. Ол ғылымда да айтылған. Бұл арада күзде жаңбырдың құя салып арты қарға айналуы да, жаз бойы аспаннан бір тамбай аптаптың қуырып тастауы да, көктемде тұқым сеуіп жатқанда боранның соғуы да ғажап нәрсе емес. Бәрі де болған, әлі де бола беретін шығар...»

Ондайды мына Байман өз көзімен көріп келеді. Соның бәрінен шеберлік атты желқайыққа мініп тәуекелмен тартып отіп те келеді. Табысы там-тұм емес, татымды да толымды. Тәуекел аймағының өзінде тұрақты өнім алуға болатынын бір жыл емес, жиырма жылдан аса ағылтып келе жатқан дән дариясы дәлелдей түсетіндей.

Табиғат мінезі қызық-ау. Әсіресе, тың төсінде тосын жаңалар көп ұшырасады. Бір жаздың, яки бір күддің өзі әлденеше құбылғанын, біресе ми қайнатқан аштап күйдіріп-жапдырғанын, біресе қара нөсер қолдеткенің коріп жүр Тұрғышов.

Мінекей сексен үшінші жылдың соңғы айлары да диқан жүрегіне қыс ызғарымен қабаттасқандай суық леп соғады. Жаңбыры көз аштырмай орақ үстінде белшеден саздатқап күз бас шайқатып өткенді. Ал, қазіргі қыс олжасы да онша емес. Күн жылы, жұмсақ. Бірақ дала жарықтық жалаңаш жатыр. Қар қылауламайды тіпті. Сонысының өзі диқан жүрегінің түкпіріндегі жұмбақ сырды ұлғайта түскендей болады.

— Соңғы кезде ойға көп берілетін болыпсыз, Баймаң Тұрғынович. Не туралы ойлап отырсыз? Құпия сыр болмаса ортақтасайық,— деп бригадир Александр Владимирович Панчук тіл қатты. Өз кабинетінен бір сәт сыртқа үңіліп, ойланып қалған Тұрғынов байқаусызда селк ете қалғандай болды.

— Әншейін ғой, Саша. Мына сыртқа көз салып, қардың жұқа жатқанына жүдеп отырмын.

— Тфу, соған да налисыз ба? Қыс та, қар да әлі алда емес пе?

— Солай екеп ғой, Саша. Диқан шіркін қыста да, жазда да дамыл тапқан ба. Қар жауса қалың түссе екен дейсің, егінді ойлаймыз ғой баяғы.

— Әрине, Баймаң Тұрғынович, біздің өмір солай. Ойлапбай болмайды,— деп Панчук та келісіп бас агрономмен бірге терезеге көз салды. Ол бүгін таңертең бөлімшеден келген еді. Кеңсеге бас сұқса болды қашанғы әдетімен Тұрғыновтың кабинетіне келеді алдымен.

Бір-біріне тым жақын, жақсы ұғысқан, аса бауырмал жандар еді бұлар. Ұзақ жыл бойғы қиынды-

гы да, қызығы да көп еңбек бұларды әбден жақындастырып жіберген-ді. Тұрғынов — ұстаз сынды, Панчук — шәкірт іспетті. Сөздері де, істері де бір арпадан бастау алып, бір арнада тоғысып жатады.

— Соңғы жылдар қиын болып тұр-ау,— деп Тұрғышов төмен қарады.

— Оған біз кінәлі емеспіз ғой, құрғақшылыққа қарсы не істей аламыз,— деп Александр Владимирович те орыпдықты ілгері жылыжытып бас агрономға жақын отырды.

— Солайы солай шығар. Бар кінәны ауа райына аударумен көңіл жуатамыз ғой,— деп Тұрғынов қалың ойлар төркіні тереңде жатқанын бір аңғартып өтеді. Енді Панчук та сондай бір көңіл күйдің құшағына бойлап кеткендей еді.

— Бәріне ауа райы кінәлі деп қол қусырып қарап отыра бергеніміз жараса ма?

Тұрғынов соңғы сөзін бір түрлі шегелеп айтты.— Біздің біліміміз, тәжірибеміз, керемет техшикамыз, жоғары сортты тұқымымыз, минералдық тыңайтқышымыз қайда қалды сонда? Соның бәрі зая кеткені ме? Осының бәрі бола тұрып бұл қиындықтың себебі неге ашпаймыз? Әлде ауа райы деп, аспанға қарап алақанды жайып отыра береміз бе?

Бас агроном осылайша өзіне-өзі үсті-үстіне сұрақты тоғыта сойледі. Ол түйіле отырып, әлгі сұрақтардың жауабын ойша іздеп телегей-теңіз егін-жайларды шарлап кеткендей де болады. Ойлар, ойлар. Ол шіркінде шет те, шек те жоқ сияқты. Осының бәріп айқын сезіп, біліп отырған бригадир енді бір сәт:

— Біз де қарап отырған жоқпыз ғой,— деді.

— Не бітірдік сонда?— деп Тұрғышов орнынан тұрып кетті.

— Жыл сайын аудан, облыс бойынша озып шығып жатқан жоқпыз ба?— деп Панчук енді дәлелді есептерге жүгіне бастады.— Он бірінші бесжылдықтың бірінші жылында облыс бойынша дәнді дақыл-

дардың әр гектарынан 12 центнерден алынғанда бізде 15—16 центнер болды, ал 1983 жылы облыс бойынша өнім 10 центнерден болғанда бізде 14 центнер болды. Бұл жаман емес ғой, Байман Тұрғынович.

— Әрине, олай десек, біздің ұпайымыз түгел.

— Соны айтамын-ау, есепке жүгінсек, біздің жүзіміздің төмен болар жайы жоқ.

— Бәрі дұрыс, бірақ біздің мұнымыз жаяу есеп ғой,— деп күлді Байман.

— Жаяу есебі қалай?— деп Александр Владимирович те таңырқай қарады.

— Өз пайдасын ойлаған есепті жаяу есеп дейді. Біз өз пайдамызды ойлап көрсеткенімізді көтеріп көрсеткіміз келсе, осындай цифрларды самсатып жайып тастауға болады. Бұл цифрлар жаман көрсеткіш емес. Біз жаман жұмыс істеген жоқпыз. Оған ешкім шек келтіре алмайды. Мәселе онда емес. Мәселе басқада.

— Жауапкершілік те, талап та өсті. Осы жағып айтасыз ғой?

— Ол жағы тұрыпты ғой,— деп Тұрғынов бір мезет іркіліп тұрды да, сөзін әрі жалғады.— Ашығып айтайықшы. Екеумізге деген талап әрқашан жоғары ғой. Оған мақтауымыз керек. Мен сол талап тұрғысынан ойлап отырмын. Мен Социалистік Еңбек Ерімін, отыз жылдай бас агрономмын, ал сен Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутатысың, жақында облыстық партия комитетінің бюро мүшесі болып сайландың. Екеумізге қандай жоғары құрмет, сенім көрсетіліп отыр десеңші. Сол сенім, құрметке лайық еңбек қажет, соған лайық егін өсіру қажет. Соны ойлаймын ғой, Саша. Бұыл сенің бригаданда коллективтік мердігерлікті бастадық. Беталысы жаман емес сияқты. Осыны өрістетуге керек. Осы бір жақсы әдіс. Жауапкершілікті, талапшыллықты арттырады.

— Сіздің осындай тынымсыз мінезіңізді жақсы көремін, Байман Тұрғынович,— деп Панчук аңқыл-

Маған көңілімен ақтарыла сөйледі.— Жаңалықты іздеп жүріп тауып аласыз да мені жетелей жөнелесіз. Мердігерлік әдісті жігіттердің бәрі ұнатып отыр. Совхоз бойынша тарату керек.

— Алдағы жылдары солай болады. Солай істейміз.

— Барлық бригадалар қолдайды оны.

— Ал енді Саша, жаңағы менің сұрақтарымды қалай деп ойлайсың. Менің диқандық ар-намысым кей-кейде алдыма осындай сұрақтарды үйіп тастайды да, мен тосылып қаламын.

— Ойланатын нәрселер.

— Жоқ, сеп олай оңай жалтарма, нақты айт, өз ойыңды айт. Қазір партия жалпылама сөзден арылып, нақтылы іске, нақтылы тапсырмаға көшу жөнінде орынды талап қойып отыр. Маған сол пікір ұнады. Біз кейде нақтылы істі айтудың орнына жалпылама сөйлеп, жалпылама тапсырма беріп жүріп аламыз. Осыдан арылған жөн. Партия осы бағытқа дұрыс пұсқап отыр.

— Ендеше нақтылы айтсам былай, Байман Тұрғынович. Кейбір шалағайлықтарымызды ауа райына жаба салатынымыздың бары рас. Қиындықты жеңе отырып жоғары өнім алуды үйрену керек дегеніміз дұрыс. Мердігерлік әдіске толық көшейік, сонда талап та, жауапкершілік те нақты бола түседі. Менің ойымша, осы жаңалықты тез игеріп, тез қолдану керек.

— Міне бұл ойың көкейге қонады.

Бірі бас агроном, бірі бригадир — екі диқан ендігі өңгімені алдағы көктемгі егіске әзірлік жайына ауыстырып еді. Екеуінің де ойлары алдағы жаңа биіктерге ұмтылады. Өйткені, екеуі де жер қадірін жүрекпен терең сезінген жандар. Ондай жандардың ойлары ұшқыр, қиялдары жүйрік келеді...

Күзгі тасқын

Ол маңдайында шыпшып бұршақтаған тер моншақтарын бет орамалымен бір сыпырып тастады да, томаға-тұйық мінезінен тағы да айнымай ойланып қалды. Диқан жүрегінің тереңнен тебіреніп тұрғанын ацғару қиын емес.

— Айтқаныңыз дұрыс, тыңдағы егіншілік тарихында тұңғыш рет тұтас бір облыс әр гектардан 18 центнерден астық алды. Бұрын мұндай деңгейге біреу жетсе мәз болып, масайрап сөйлеуші едік. Енді «әр гектардан жүз пұттан аса өнім», деп, ауыз толтыра тамсанатын цифрдың өзі бүкіл облыстың орта көрсеткішінің көлеңкесінде дөңгелеп барады. Қалай қауапбассың, қалай қайран қалмассың!

— Жоқ, серпіле сөйлейтіп кез емес, — деп Құрманғали қоңыр даусымен салмақты үп қатып, серігін тоқтатып тастады. — Қазақстан бойынша әр гектардан 20 центнерден өнім алу міндетке айналып отырған жоқ па?

Диқан үнсіз қалды.

Күзгі түн қою қапатып тез қаусырып, дала тосіп-де көз шырмалып қалған бейуақ мезет еді. Батыс беткейдің қызыл арай сілемі де сейіліп, кеудеге салқыл самал әкелгендей болады. Денеге демі ғана білінген майдақоңыр леп еседі. Жібектей желпіп, жұмсақ аймалайды жүзіңді. Сонысының өзі мына даланың бүгінгі тынысынан тіпті жаз әуенін әкетпеген сияқты. Мизам ұшқан мамыр күздің мейірі осынау түн

құшағынан да аңқып тұрғаны анық-ты. Діқан қауымының «қалаулы шақ» деп қуанар сәті бұл. Иә, сәтті шақ. Әр минутына дейін қымбат баланаp қауырт қарбалас.

Құрманғалиды қамалаған ой орақ жайыпда. Ол орпынан тұрып машинасына отырды. «Москвичтің» қос жарығы қараңғылық омырауын олай бір, былай бір тілгілеп, ауылды бетке алып келеді.

Алдан ағараңдап үйлер де көрінді. Баян ауылының түн көрпесіне кең көсілген шұбалаңқы көшелері үйқалы тыныспен тымырсық дүңпеге дендеп бара жатқан сыңайлы. Ауыл аясынан мыпа түнде сол пөнірлі науқанның ізі де білінбейтінге ұқсайды. Сырт көзге солай. Ал, жіті үңіліп, зер салсаңыз ауыл түні бойы дамылсыз, түні бойы кірпік ілмей, дала төсіп-дегі комбайндардың қалың дүбіріне құлақ түрген сергек қалыпта еді. Қазір ауыл активтерінің бірін де үйінен таба алмайсыз. Күні бойы, түні бойы агрегат басында. Бәрінің де адресі дала. Қызу қайрат, ерен еңбектің қайнаған дуы да дала төсі. Құрманғали да сол әдетке әбден үйреніп, ширығып алған. Алақобеден аттанып кетіп еді, содан үйіне түсте бір соғыш, енді түнделетіп келе жатқан беті осы. Қазір жолшыбай комбайншылардың көмекшілерін үйлерінен бір бақылап, олардың да сергектігін тағандап қоймақшы. Комбайншы Елубай Әбілмәжіновтің үйіне қарай тартты.

Есік алдына тоқтай қалып еді, қақпа тез ашылды арғы жақтап сыптығырдай болып кпніп, буынып-түйінген Жақсылық шыға келді. Өзін әкестуге келген машина деп түсінсе керек. Әй-шайсыз «Москвичтің» есігіне жармасып мінгелі жатыр.

— Кеттік,— деп жас жігіт машинаның есігін ашты.

— Жаңа әкеңе соқтым. Ол бір сағатқа шыдайды. Мен тамақтанып алайын. Сосын ала кетемін. Бүгін шық түспейтін түрі бар. Таң атқанша жүреміз.

— Жарады онда. Мен дайып. Онда мен де жігіттерге хабарлайын, кшініп дайын отырсын.

— Сөйте ғой...

Құрманғали орныпан қозғалып жүре беріп еді, қараңғыда далбаздап жүгіріп келе жатқан екі жігітті корді. Олар да комбайншылардың көмекшілері екен.

— Қазір, қазір. Анда бар,— деп Жақсылық үйін пұсқады да, бөлімше басқарушысы асығып ілгері кетті. Тамақ ішудің өзі атүсті қарбаласқа айналған қауырт кез ғой. Оған қабақ шытып, кіртііп жатқан жан жоқ. Бәрі қатардағы қылыққа айналып қалыптасып алғап. Үйге келсе жұбайы Айша да самауырынын ызылдатып, далаға құлақ түрген сергек қалпы отыр. Түн құшағында сыртқа құлақ түрген ауылдан әр үйі осылай егін жай тынысын аңдап отыр.

— Жігіттер тосып тұр, тездет шайыңды,— деді шешініп жатқан Құрманғали. Айша жеңгей «тағы қайда барасың а?» деп, сұраған да жоқ, шапшаңдатып дастарқанын әзірлеп жатыр. Орақ кезіндегі мұндай суыт жүрістер үйреншікті ырғаққа айналғалы қашан. Құрманғалидың техника тізгінін ұстағанына да отыз жыл болып қалыпты. Содан бергі диқан қаракеті оны да, үй-ішін де мұндай науқан нөпіріне тәнті етіп тастаған.

— Балалар қалай, үйренді ме?

— Е, өзіміздің жігіттер емес пе? Қайда барады дейсің?

— Бәсе.

— Қазір олар тарландардың үзеңгісін қағып жүрген кереметтер болып барады.

— Жеткіншек емес пе? Жетілмей ме?!

Был алғаш рет комбайн штурвалына отырған жас жігіттердің ә дегендегі кейбір шалағайлықтары бүкіл ауылды шулатқаны бар еді. Жұбайы солардың беталысын сұрап отыр. Құрманғали ол бір сәттерді күле түсіп қана еске алмаса, қазір тіпті ұмыт-

қан. Жігіттердің өздері еңбегімен, тәртібімен ұмыттырды.

Орақтың алғашқы дуылдаған дабылды кезі ғой. Комбайндардың бәрі егін оруға кірісіп кеткен. Бірде болімше кеңсесіне совхоз директоры Александр Алексеевич Князев келді. Орақ барысымен танысқапнан кейін тосын сұрақ қойды:

— Құрманғали жұмыстың ұйымдастырылуы жақсы. Оның дұрыс. Ал, осы егін жинауды неше сағатта бітіресің?

Болімше басқарушысы Сұрағанов ойланып қалды. Бұл оның тереңдеп ден қоймаған сұрағы болатын.

— Оны есептегіміз жоқ.

— Бізбен көршілес «Николаев» совхозы егін жинауды 160 сағатта бітіреміз деп облыс бойынша үндеу тастап отыр. Бұл бізді де ойландыруға тиіс. Біз не деп жауап береміз? Әр сағат қымбат деп айғайды саламыз. Бірақ сол сағатты есептемеуіміз қалай? Соны ойлайықшы. Николаевтықтар дұрыс істеп отыр. Ол үшін бүкіл техникаң сағат сияқты жүретін болсын, әр сағатың есепке алынсын, — деп Князев жаңа ойларын ортаға салды. Сабырлы жүзімен, салмақты сөзімен ол быылғы орақтың жүйірік есеппен жүргізілетін күрделі науқан екенін ұқтырғандай болды. Сұрағановтың да соны мойындағандай сыңайы бар.

— Комбайндарың тәулігіне неше сағат тоқтаусыз жүреді? — деді директор.

— 16—18 сағат.

— Былайша айтқанда комбайншы шаршағанша ғой.

— Солай.

— Ол болмайды. Комбайндар тәулігіне 20—22 сағат жүретін болсын. Сонда ғана біз быылғы бітік егінді ысырапсыз жинап аламыз. Егін тамаша! Ендігі мәселе соны жинап алуды ұйымдастыруда. Екінші сөзбен айтқанда өзімізге байланысты.

Бұл мәселе Сұрағановты шыпында да қатты толғапты. Әріден ойлап қараса директордың пікірі көкейге дәп тиіп тұр. Расында да қапелімде жауып-шашын төпелеп кетсе, ырыстың ысырап болмасына кім кепіл. Бұл арада бар амал уақытты, әр сағатты ұтуда болмақ. Болімше басқарушысы Құрманғали Сұрағанов, бастауыш партия ұйымының секретары Ахмади Бошатаев, агроном Бірімжап Шайпин осы жайлы көп ойларды сабақтай келіп, бұыл онышыны класс бітірген жастармен ақылдаспаққа келісті.

Орта білім алған соң әрі ұзақ оқи алмай әзірге ауылда бос жүрген бес-алты жасоспірім жігітті кеңсеге шақыртып алып сөйлескенде әңгіменің алғашқы әлібі Құрманғалиға ұнай қойған жоқ еді.

— Комбайншы мамандықтарың бар ма?

— Бар. Мектепте оқығанда алдық.

— Енді неге жұмыс істемейсіңдер?

— Жаңа комбайн берсеңіздер неге істемейміз?

— Істейміз.

— Өй, мыналардың сөздерін қара!— деп агроном қызышып оршынап атып тұрды.

— Комсомолда барсың ба?

— Бармып.

— Әй, шырақтарым-ау, мына Құрманғали ағаң сендердей жасыңда бүкіл колхоздың техникасып тізгіндеп ұстады. Мінбеген тракторы, жүргізбеген комбайны жоқ. Ескісіп де, жаңасын да зырыдатты. Ана жұлдызды бір жылғы еңбегіне алды дейсіңдер ме?! Жпырма жылдап астам темірмен алысқапда алды. Қай жылы еді, Күреке?

— 1967 жылы ғой.

— Әпе, онда бұл кісі комбайншы болатын. Комбайн да бір салдаман еді. Жөпдеп алып жосылттың ғой. Ал сендер, шырақтарым, су жаңа комбайн сұрайсыңдар. Бұларың қалай, жігіттер-ау? Ескі де болса жөпдеп, іске қоссаң шеберлігің шыңдалады.

— Опы да істер едік, бірақ дәл қазір жаңа ком-

байн болмай тұр-ау, — деп болімше басқарушысы сөзге араласты.

— Тәжірибелі комбайншыларға көмекші болсаңдар қайтеді?

— Еңбекақысы да жаман емес, комбайншының тапқанының 80 процентін аласыңдар.

— Ойланыңдар. Биылғы орақ ерекше. Қазақстан Отаға I миллиард 100 миллион, ал Солтүстік Қазақстан облысы 111 миллион пұт астық тапсырғалы отыр. Бұл бұрып-соңды болмаған цифрлар.

— Діқанға барлық жағдайлар жасалады. Тамағың да, концертің де, газет-журналың да, тіпті шап-таразыңа дейін агрегат басынан табылады.

— Бәрі де білеміз, десті жастар.

— Ендеше үйлеріңе барып ата-аналарыңа айтыңдар. Ертең жұмысқа шығасыңдар. Әңгіме осымен бітті! — деп соңғы сөзді Бошатаев айтты.

Бірақ әңгіме мұнымен бітпепті. Іс қиындығы алда екен. Жас жігіттер алғашқы қадамдарында кейде тіпті жоқ жерден сүрініп, діқандарды діңкелетіп, қолдарын күрмеп тастағанын қайтерсіз.

— Жатқаны жер қаптырып қиратыпты...

— Жұмысқа келмей қалды. — Осыпдай алыпқашты хабарлар да ауыл-үйді кеулеп кетіп, кейбіреулер күлкіге айналдырып әкеткен.

— Бәрі де үйрепу заңы. Ондай-ондай бәрімізде де болған. Тек үйрепу жолынан тез өтсек болды. Қазір бізге сол қымбат. Осы балалар әкелеріне дем алдырып, бізге комбайнды үш-төрт сағат жүргізіп берсе де олжа, — деп Құрманғали жас көмекшілерге сондай бір қайырымды, қамқор көңілмен қарайтын. Кей-кейде дала қосында осы жастармен одаша қалған сәттерінде ғибрат болсын деп сонау соғыс жылдарында темір тұлпар тізгінін ұстап, комбайн, трактор жүргізгенін, көп қиындықтар коргенін айтатын. 1968 жылы трактор-егіс бригадасының бригадирі болды, соңғы бес жылдан бері болімше басқарушысы. Ауыл ағасы

болған соң бұл жұмысының жайып да тебірене ойлайды. Жас білектердің жеңіл мінезбен желеңдеп ұшып-қонбай туған ауылда қазық байлап байыздап қалуын қалайды көкірегі. Сол үшін жан салады. Сол үшін ерінбей-ақ жас жігіттермен көп-көп әңгіме шертіп, олардың жан сырын тыңдайды.

Жаңа тамаққа отыра беріп, «жігіттер» деп, жастарға сүйсінген лебіз білдіргені сол. Әлгіде кездескен Жақсылық Әбілмәжінов, Болат Нұрғалин, Жетпіс Сүгірбаев сияқты комсомолецтерді кеше совхоз директорына мақтап та тастады, жақсы көмекшілер екенін айтты. «Сырттан бір көмек алмай егінді өз кадрмызбен-ақ шашпай-төкпей жинап аламыз» деді Сұрағанов. Сонда бір жағынан осы жігіттердің жастық қайратына сеніп айтқан. Енді ойласа, жаңылмаған сияқты. Сенім артқан жігіттері орақ дүрмегіне қызыпа араласып, албырт жүздері күн нұрына тотығып алышты. Ерлікті аңсаған жастар түп қатып, дәп теңізін кешкенді қалайтындай.

— Мен комбайнға барамын, көмекшілерді апарамын,— деді де Құрманғали шайып ішкен соң сыртқа беттеді.

— Өздері бармай ма?

— Бүгін комбайндарды таң атқанша тоқтатпау керек болып тұр.

Құрманғали сұр «Москвичке» отырып, қос жарығымен бүкіл ауылдың он бойын осқылап, жаңағы жігіттердің үйлеріне қарай ойысты. Әлгі жұбайы айтпақшы комбайн көмекшілерінің өздері-ақ баратын жөні бар. Оларға деген арнаулы машина да тосып тұр. Бірақ болімше басқарушысының көділі сонау даладағы дабылдың тынымсыз ырғағын тыңдап, самсаған оттардың тұтасқан самала жарығын көргенше асығады. Мына жастардың жанында болып, білікті басшылық кесесімен, ағалық абай ақылымен дәйім жақыннан табылуды азаматтық парызы санайды. «Жастар ғой, басшылар бүркеніп үйінде ұйықтап жа-

ыр» деп, көңілдерінде жеңіл кірбің оянып жүрмесін. Көрі буыны бекіп, бұғанасы қата қоймаған балғындар. Әлі де аялы алақан керек бұларға. Лапылдап тұрған кезі ғой. Қамқор қанатыңның астына ала білсең ертең-ақ өмірдің кең айдынынан өзі орнын тауып кетеді. Осындай ойлар тербеген бөлімше басқарушысына қасындағы жігіттердің бірі үн қатты:

— Ағасы, қазір бөлімше бойынша қаншадан айналып жатыр?

— 26 центнер.

— Жоспар 16,5 центнерден...

— Тамаша екен ғой! Жоспардан әлдеқайда асырып жіберіппіз ғой. Бізбен жарысатын Брагиннің бөлімшесінде қаншадан?

— Олар 20,2 центнерден.

— Бәсе, біздің бөлімше сілтеген екеп-ау. Бұл облыс бойынша жоғары көрсеткіш шығар?

— Совхозда қаншадан?

Жас жігіттер жан-жақтан жамырай сұрақ жаудырып, еліге түседі. Олардың осынау ынтақ көңілі Құрманғали жүрегін де жадыратып, сан тарау сезімдерін шалқыта түскендей болады. Кім де болса өзінің ішкі сарайындағы іңкәр дүңпесі қозғалған сәтте бір желініп қалады емес пе?! Бөлімше басқарушысы да қазір сондай көңіл-күйде отыр. Ол егін, жер, диқан туралы әңгіме шертілсе жайшылықтағы тұйықтықтан өзгеріп сала береді. Жастарға кезек-кезек назар салып, орақ барысы туралы біраз мағлұматты тарата сөйледі. Опыншы бесжылдықтың алғашқы жылындағы орақта Солтүстік Қазақстан облысының диқандары әр гектардан 18 центнерден, ал осы Сергеев ауданында 20 центнерден өнім алышып жатыр. Бұл осы өңірдің тарихында тұңғыш рет кездесіп отырған орасан егін!

— Ағасы, осындай егін боларына сендіңіз бе? — деді артта отырған Болат Нұргожиш. Биыл тұңғыш рет комбайнға отырып Аман Нұрахметовке шәкірт

болып жүрген жас жігіт дәл бір мектеп қабырғасында жүрген күндерін еске түсіргендей аптыға сөйлен.

— Діқан еңбегі әлі де табиғатқа байланысты болып тұр-ау,— деп Сұрағанов еріксіз езу тартады.— Сендім. Серттен шықтым деп мақтапа сөйлеуді ыңғайсыз көргені жанарында жалт еткен ұшқынап белгі беріп қалғандай.

— Сонда да бір күдіктер болған шығар-ау. Күдік жүрген жерде береке де болмас-ау,— деп Болат бұрыпғыдап да ұмтыла түседі.

— Әрше, бірақ біз еңбегімізге сендік. Мына егіп тіреліп тұрған жерде көктем күндерінде талай маңдай терді сыпырғанбыз. Бұл молшылық көпшіліктің сондай еңбегінің жемісі...

Осы бір шақта оның көз алдынап көктемнің сол қара боранды дауылдатқан күндері елестеп тұрып алғандай еді.

...Облыстық партия комитетінің мәжіліс залына қарай беттеген Құрманғали Сұрағанов бүгінгі жиілікке шақырылған кісілердің арасынап өзіне таныс көп адамдарды көрді. Көктемгі егіс қарсаңындағы бұл бас қосуға осы өңірдің тәжірибелі діқандары — Социалистік Еңбек Ерлері арнайы шақырылышты. Агрономдар, бригадирлер, бөлімше басқарушылары, совхоз, колхоз басшылары жүр. Жылдағы дәстүр бойынша бұл жылғы көктемгі егістің ерекшеліктері мен оны өткізу жайы сөз болмақ. Әңгіме барысы іскерлікті талап еткен терең толғанысты аңғартады. Кіммен сөйлесе де егіс жайын аса бір мазасыз халде қатты ойлаған кейіп байқатады. Осы жылыға көршілес Қорған облысының әйгілі діқаны, екі мәрте Социалистік Еңбек Ері, ВАСХНИЛ-дің құрметті академигі, Терентий Семенович Мальцев те арнайы келген екен. Көпшіліктің ынтыға тыңдағаны аузы дуалы сол атақты адамның сөзі. Құрманғали да сондай ықыласпен алдыңғы қатарлардың біріне жайғасқан.

Сексен жастың блігіне шықса да ширақ жүрісінен

жаңылмаған қарт диқан пық басып мінбеге көтерілгенде отырғандар дуылдата қол соғып жіберді. Бұл Терентий Семенович Мальцевтің ерен еңбегіне көрсетілген құрмет болатын. Өзінің даусы да саңқылдап тұр. Терентий толғаған ойлары іркілмей түйдек-түйдек құйылады. Қолында жазып алған қағазы да жоқ. Неше түрлі салыстырмалы цитфрларды жатқа суылтап соғады. Жер қадірін білетін адам осылай болар. Жерге деген осындай ықылас бітік өнімге жеткізбей қоймас. Құрманғали сапасында үлкеп ғалым-диқанға деген зор ілтипат қылақ берді. Оның әр сөзі қатты қызықтырып, барынша баурап алғандай.

— Табиғаттың қиыншылықтары алдып ала белгі беріп, айтып келмейді. Өл бізді әр кез қапы қалдырып отырады. Сондықтан диқаншың барлық мұрат-мақсаты — табиғат қиыншылығын жеңе білу. Табиғат қиыншылығын жеңіп, мол өнім алған диқан нағыз диқан оның алдында біз тәжім етіп, бас июге тиіспіз.

Терентий Семенович Мальцевтің бұл сөздері сатырлаған қол шапалақтауға ұласып кетті. Сонымен бірге мұның өзі әркімге ой салған, әркімді өз жұмысына тағы бір үңілдірген түйінді байлау еді.

Үзіліс кезінде Сұрағанов қорғандық диқанлы әдейі тауып алып жолықты. Терентий Семенович орта бойлы, қызыл шырайлы азаматтың омырауындағы Алтып жұлдызына қарап қойып, сондай ықыласты әсейімен құлақ қойды.

— Терентий Семенович, бпыл тұқым себуді қай кезде бастаған дұрыс?— деді Құрманғали қарт диқанға тосып бір сұрақ қойып.

Мальцев те өз әріптесінің көкейін бірден ұқты.

— Жер құрғап барады деп тұрсың ғой.

— Әрине, солай Терентий Семенович, тұқым себуді жылдағыдап бірер күн бұрып бастаса қайтеді? Ылғал ұшып барады.

— Тұқым себу — творчество. Ол диқаншың твор-

чествосы. Осыны ұмытпайық. Жердің жағдайы, желдің жағдайы, әр кімнің ыңғайы есепте болуы тиіс. Былтыр күзде жаңбыр болды ма?

— Жоқ.

— Қар қалай түсті?

— Жұқа. Және көктемде тез еріп кетті.

— Жеріңнің көлемі қанша?

— 4304 гектар.

— Былтыр құрғақшылықта өнім қанша болды?

— Әр гектардан сегіз жарым центнерден.

— Күзде не істедің?— деп сұрады ол.

Құрманғали іркілген жоқ.

— Күзде зябь жыртылды. Қыста екі ізбен қар тоқтаттық. 2650 гектар егістікке минералдық тыңайтқыш сіңірдік. Аммофос, аммиак селитрасы, екі еселенген суперфосфат... Қазір ылғал жауып жатырмыз.

— Бұл өнімің болады. Оған негізің бар екен. Ылғал үшін күрес — астық үшін күрес. Тұқым себуге аса жауапты болу керек. Ол сенің еңбегің, ертеңгі өңбегің, жемісің, жеңісің!

Өз ісіне бүкіл жан дүниесімен берілген адамның жалындап сөйлейтін асыл қасиеті болады. Мальцев сондай қайратынап қайтпаған шымыр екен. Әр сөзін дәмді толғап, шегелеп жеткізеді, құлаққа құя сөйлейді. Екеуі едәуір әңгімелесті.

— Діқан еңбегі — творчество! Қарт ғалым-діқан осы сөзін тағы да қайталап, қадап айтты.

Еліміздің даңқты ғалым-діқанымен кездесу Сұрағановтың еңбегіне өзгеше бір жігер қосқандай болды. Облыс орталығынан оралған күннің ертеңіне Құрманғали бөлімше агрономы Бірімжан Шайминмен біраз оңаша отырып, алдағы көктемгі егіс жайып көп сөз етісті.

Оныпшы бесжылдықтың беташар жылы. Бұл жылды толымды табыспен атау әрбір совет адамының мұратты мақсатына айналған-ды. Бесжылдықтың алғашқы баспалдағы жеңіс биігіне бастаса одан

арғы жол да жақсылыққа жалғасарыпа сепім молая түспек. Биыл Отанымызды жаңа табыспеп қуаптайық! Осындай байлау станок басындағы жұмысшының да, кірпіш қалаған құрылысшының да, дала дауылпазы атанған диқан мен малшының да жүрегіне берік ұялаған. Мына Сұрағанов та, агроном да соны ойлайды.

Құрманғали орынап тұрып, сонау алыс кокжпектерге дейін қадала көз тастады.

Былғы жыл ауыр болуы мүмкін деп Мальцевтің өзі бәрімізді сақтандырып, ойландырып тастады. Табиғаттың қандай болсын қаталдығына қарсы тұрар шеберлік керек деді-ау кәрі тарлан. Сұрағанов сыртқа үңілген қалпы өз-өзінен сөйлеп тұр. Ішкі әлемінің алай-дүлей сезімі бірте-бірте шарықтап бара жатты.

— Жылдың ауыр болғалы тұрғаны. Менің агроном болғаныма жпырма жыл. Осы уақыт ішінде дәл былтырғыдай құрғақшылықты, дәл былғыдай көктемді кездестіргенім жоқ,— дейді Бірімжан да ішкі бір күдіктен арыла алмай.

— Былтыр жаз бойы жаңбыр бір тамбады.

— Қар кеткелі тамшы көргеніміз жоқ. Жердің қара топырағы шаңытып барады.

— Ақыры не болар екен? Осылай тұра берер ме екен?

— Тұра берсе не істейміз? Соны ойластыру керек. Қапы қалмайық. Жүр даланы бір аралап шығайықшы.

Екеуі жеңіл машинаға мініп егістік алқаптарға тартты. Дала шыпында да кімнің болсын көңіліне күдік үйіргендей аласапыран бір дауыл құшағында еді. Батыстан соққан өткір жел көк күмбезіне шелден шөкімдей бұлт болса соны түтелеп қайдағы қиинга қуалап әкетеді. Көктем пісін әкелетін орман құшағы да бүршігін жара алмай-сидыйған бұтақтарып күнге күйген ажарын әлі жаңғыртып, жасандырып үлгере алмай жатыр. Жол табандарындағы саздауыт

жерлердің кемерін әдіптеген кок қылтанақтар ғана қылтияды. Қар кете ескектеген жел алғашында көктем хабаршысы болып, арқаға жылы соғушы еді, енді қазір әбден шаң үйіріп, ұзақ сарпап үілдейтін болып алды. Егістіктердің қара жоңдары да көрінер көзге бірте-бірте қоңыр тартып ылғалынан айырылып бара жатқапы байқалады. Бұрынғыдай емес танаптардың үстінде шаң көтеріліп, қара бұрқасын етек шашып қалады. Бұл жақсы нышан емес.

Бөлімше басқарушысы мен агроном бір сәтке оң қанаттағы қырқаға көз салды да, қадала аңтарылып қалды. Жер бетінен көтерілген қою шаң көкжпекті тұтас пектеп бейне бір қыстың қарлы бораны сияқты алай-түлей. Көктем беталысы бәтүәлі болмасын сездіргендей сескендіре тұтасады. Топырақ бораны! Жер құндағының кеуіп бара жатқанына зар плен жел-зәһәннамның зобалаң салған бәлесі сияқты. Топырақ қойнын суырып соққанда жан түршіккендей болады. Екеуінің де жүздері қабарып, қабақтары қатпарлана түсті.

— Мұнысы қалай болғаны...

Сол-ақ екеп екеуі машинаны келер қырқада ылғал жауып жүрген екі тракторға қарай бұрды. Бұлар аққан бойда көлдепек кеп кілт тоқтағанда тракторшы да өз ісінің қиғаштығын түсінсе керек, кабинадан алақанын жайып ақтала түсті:

— Норма, норма деп жанталасып жатырмыз.

— Шырағым-ау, ылғалды тоқтатып жатқан жоқсың, ұшырып жатырсың ғой.

— Мынауың масқара! Тоқтат! Дала қосына тарт! Жоғал!

Осы оқиға кешкісін дала қосында бүкіл тракторшылардың төрт көзі түгел жиналғанда үлкен әңгіменің арқауына айналған. Бөлімше басқарушысы, агроном, бригадир бейне бір майдан жорығының стратегиясы мен тактикасын белгілеген командирлер кейіпті болатын. Әрбір учаскенің анықтамасы айтылып,

орналасқан жері, топырағы, қысқы қарыпың қалыңдығына дейін есепке алынды.

— Ылғалды неше рет жаптыңдар деп, ауданнан бір агроном сұрап кетті,— деді тракторшылардың бірі.

— Ол сұрай берсін. Сұрау оның міндеті де шығар. Ал, егінді сепкеп соң өсіру, өсірген соң мол өнім алу біздің міндетіміз. Қазір бізге ылғал қымбат. Әр тамшы ылғал есепте болуға тиіс. Академик Мальцевтің кеңесі осындай. Былтырғы қуаң топырақтан қардың кішкентай ылғалып ұшырып алсақ күзде күрек ұстап қаламыз ғой. Сондықтан да күн қызып, жел көтеріліп тұрғанда ылғал жабуды тоқтатыңдар!— деді Сұрағанов бпылғы көктем ерекшелігін қатты ескертіп.

— Жылда ештеме етпеуші еді ғой.

— Бпылғы жыл ерекше...

— Сонда ылғал жаппаймыз ба?

— Ылғалды жел саябырсығаңда кешке қарай түнделетіп жабамыз. Жаңбыр болмаса тұқымды да түнде себеміз.

Айтқандай-ақ сол көктемнің арпалысы қапдай болды десеңізші. Егін себуге кіріскенде де бір тамшы сіркіремей, көк жүзі сұрғылт бұлтпен қабарды да тұрды. «Уақыт жетті! Бір минут қымбат!»— деп, тұқым себуге бүкіл ауыл аяғынап тік тұрып, бір кісідей жұмылған шақтағы қайрат-қимылды көрсеңіз шіркін! Көктемнің қара суық түшінде танаптарда сансыз жарықтар жосылды. Тұқым сепкен, жер оңдеген, тұқым тасыған, сеялқалардағы адамдарды алмастырған, аспаздарды әкелген трактор, машиналар түні бойы қат-қабат сабылып, егістік үстінде жапапды дүрілдеткен ұлы дабыл салтанат құрып тұрды.

— Ұйқыны кейін көрерміз.

— Ұйқыға уақыт табылар. Бүгін дән жарықтықты құтты жеріне қондырып алайық!— десіп білек сыбана көз ілмеді ғой Сұрағановтың өзі бас болып.

— Дәнді дақылдар дер кезінде 15 май мен 25 май аралығында түгел себілді,— деп бөлімше агрономы Бірімжан совхоз әкімшілігіне қуанышпен хабарлады. Ал, бөлімшенің егінді алқаптарында тап-таза болып тұнып, қап-қалың көк өркен желкілдеп көтерілгенде оның кеудесінде әп тасып жүргені де рас еді. Бөлімше егістіктерін аралаған арнаулы комиссия барлық танаптарға Сапа белгісіз бергенде Құрманғали құттықтаушылардың қолпаштауына тым желпініп кетпей, сабырмен ғана езу тартты:

— «Құйып алмай қоймаға, астығым бар деп ойлама» демеуші ме еді.

Егінді алқапты аралап қайтқан үлкен де, кіші де ауыл диқандарының бпылғы ерлігіне шынымен таңданып, тамсанып жүрді.

— Еңбегі жанған екен жігіттердің!

— Кііздей тұтасқан қалыңын қайтерсің!

— Масағы кере қарыс болатып шығар...

...Міне сол кере қарыс масағы майыса ырғалып, кііздей қалың тұтасқан сарыала толқынды қақжарып, сұрғылт «Москвичтің» рулінде Сұрағанов тағы келе жатыр. Түн. Күз түні. Оның ендігі әңгімесі әсем ырғақпен үйлесе кететін дала дастаны сипатты болса да, қабағынан әлі мазасыздық бұлты сейіле қоймапты. Ырыс теңізің ақтарып, бітік шыққан мол астықты ысырапсыз жинап алу жорығының дабылы көктемгі керемет үрдістен де ұранды естілетін сияқты. Тіпті кірпік ілдірмейді десе де болғандай. Тынымсыз жортады. Дән дариясының қуатты сарыны көкірегіне күмбірлеп күй болып құйылатыны да бар. Ондай да қанаттанып, қайраттанып кетеді-ау, шіркін!

Алдан комбайн жарығы көрінді. Жанындағы жас жігіттер қозғалақтай бастады.

— Жақсылық, әкеңнің бпылғы міндеттемесі қанша еді?— деп сұрады ол.

— Он мың центнер.

— Он мыңды биыл әркім бастырады. Енді 12—15 мыңды атау керек. Мына кәрі тарландар сендерге сын айтып жүрмесін деп Құрманғали жымпып жастар жаққа қарады. Мұның әншейін тегін қарас емес, «сендердің жалынды жігерлерің керек» дегендей тілек болатын. Бөлімше басқарушысы манадан бергі әңгіменің ұзын ыргасын осылай шебер піп әкеліп, жігіттердің бойында қайрат ұшқынын шымырлатып қойды. Баппен сөйлей отырып байыпты жеткізді ойын. Жастар да оны апық ұққан.

— Үйренудеп жалықпаспыз.

— Жұмыстан шаршадық демеспіз, аға. Олар үйретуден қажыдық деп жүрмесе.

Жақсылық пен Болат қатар үн қатты. Жауаптары орнықты. Діқан еңбегінің ыстық-суығына бейіл берген қайратты қырандардың тұғырдағы сілкінісі сезілгендей еді.

— Қазақстан алғаш миллиард берген жылы сіз комбайнда болдыңыз ба?— деді артта отырған Жетпіс Сүгірбаев сөзге араласып. Ол да биыл өмірінде тұңғыш рет дала кемесінің тұтқасына ие болып, дән дариясын кешіп жүр. Едбек Ерінің, ауыл ағасының әр сөзі оған сырлы хикая, ғибратты онеге болып көрінеді.

— Ол 1956 жылы ғой. Онда мен комбайншы едім, 8 мың центнер астық бастырдым. Сол еңбегім үшін «Құрмет Белгісі» орденімен наградталдым.

— Комбайншыңыз ескі болды ма?

— Әрине, сегіз мың центнер бүгінгі таңда олқы болып көрінуі мүмкін. Ал ол кезде жамап көрсеткіш емес еді. Қазір техника да, шеберлік те шыңдалды ғой.

«Москвич» сонау көрінген қос комбайнға қатарласып барып тоқтады. Жоғарыдан түсіп келе жатқан Елубай Әбілмәжіновтың ұзын көлеңкесі жарық жеткен жерге дейін ұзарып дәл бір алыптың тұлғасын

елестеткендей болады. Ол бұларға үсті-басын қағып болып, бұларға жақындады.

— Бүгін неше бункер жөнелттіңіз?— деді Жақсылық әкесінен комбайнды қабылдап жатып.

— Отыз бес.

Елубай Әбілмәжіновтың комбайнының штурвалында қызыл жалауша желбірейді. Жасы елулердегі ол отыз жылға жуық техника тізгінін ұстаған қадірменді механизаторлардың бірі болатын. Еңбек Қызыл Ту орденінің иесі, жыл сайын орақта озып жүретін жақсы дәстүрінен айныған емес. Биыл да солай. Мынау жалаушаны орақ басында Құрманғали өз қолымен қадап еді, содап бері қолдан шығарған жоқ. Қазір баласы Жақсылықты көмекшілікке алып, жарыстың көш басынан көрініп келеді. Оның қасында қанаттаса жүрген Масғұт Сабыров та майталмандардың бірі «Құрмет Белгісі» орденді жігіт. Комбайнға мінгеніне он жыл. Содан бері мына Елекеңмен жарысып, үзеңгілес келеді. Еңбек Қызыл Ту орденді комбайншы Назым Нұсұманов, байырғы механизаторлар Мемдібай Қаліев, Ахат Халықов, Қазбек Айтмырзин сынды дұқан азаматтарына да Құрманғали пық сепімді. Қазір бұлардың бәрі де алғы сапта жүр. Трактор-егіс бригадасының бригадирі Жақия Сәкенұлының бұл күнгі еңбегі де ерекше. Бөлімше басқарушысы соның бәрінің қадір-қасиетін, бедел-бағасын бес саусағындай жетік біледі. Олар да Сұрағарұлы талай жылдан бері ауыл ағасы, білікті дұқан деп ұстаз тұтады. Сол себептен болар бұлардың арасындағы әңгіме бүкпесіз ашық, жайдары-жарқын келеді. Бір-біріне бағыштаған қамқор көңілдің, қалтқысыз бейілдің лебі еседі одан.

— Құрманғали, бізге арнап жазған хатыңды оқыдық, маған кетпесін,— деді Елубай әзілдей тіл қатып.— Озып шығамыз.

— Айтқанын айнытпай орындайды, сенем,— деп жатыр Құрманғали да кәрі тарланның жүзіне сүйсіне қарап.

Социалистік Еңбек Ерлерінің орақты өткізу жөнінде жастарға арнаған хаты болатын. Ол хатқа Құрманғали да қол қойып, жастарды ораққа белсене араласуға шақырған. Көнігі комбайншы әзілдесе де, Құрманғалидың жастарды қырандай-ақ баулып жүрген қылығыпа іштей разы. Сүйсіне мақұлдайды онысып.

Түпгі сағат он екідеп аса комбайншылар тамағын да ішті, көмекшілер ауысып та болды. Түп жамылған далада көкте сыңсыған сапсыз шырақтармен таласып жер жұлдыздары — дала кемелері бірқалыпты ыртақпен екпіндеп бара жатты. Бір қыраттау тұсқа көтерілгенде Құрманғали машинапы тоқтатып, түп салқынына кеудесін тосты. Ойпацдағы көп оттар соншалық әсерлі де әсем көріністі көлденең тартады. Ұшқыр қиял алға жетелейді. Күз — дән дариясы ғой.

Диқан еңбегі жылда осылай...

Бұл әңгіме өткен жазда совхоз директорының кабинетінде басталған еді. Бесаспап механизаторлардың бірі Жақсылық Шәкіров өз шаруасымен кеңсеге соққан-ды. Мұны терезеден көріп қалған совхоз директоры Петр Федорович Журавский алдындағы секретарь қызды шақырып алды да:

— Кеңсеге Шәкіров кірді. Соны маған шақыра қойшы,— деді.

Ұзын бойлы, ат жақты, сары жігіт мінезі томағатұйық көрінетін. Ашылып, ақтарылып сөйлей бермейтін.

Ол директордың кабинетіне құлақшынын қолына ұстап кірді.

— «Мені шақырдыңыз ба, кірейін бе?»

— Төрлет Жақсылық, кәне жоғарылат, қал қалай?

— Қал жақсы.

— Үй іші аман ба?

— Аман.

— Комбайн қалай жөнделді ме?

— Сақадай саймыз...

— Сенімен ерекше әңгіме бар,— деп директор енді орнынан тұрды. Жүзінде өзгеше ілтифатты шырай байқалады. Аса бір маңызды әңгіме айтқалы оқталғандай ақжарқын көңілмен іш тарта сөйледі.

— Техника тізгінін ұстағаныңа неше жыл болды осы,— деді ол.

— Жпырма жыл,— деді Жақсылық.

— Не дейді?

— Он алты жасымнан техникаға отырғанмын.

— Солай де...

— Солай. Әкем ерте қайтыс болды. Шешем жалғыз қалған соң сегізілші кластан кейін жұмыс істеп көткенмін.

— Дұрыс-ақ. Еңбекте шыңдалғаның көрініп тұр. Ал, орақтағы қарқының қалай? Қанша астық бастырдың?

— Он үш мың центнер.

— Аз емес пе?

— Аздау.

— Биыл қанша астық бастырмақсың?

— Он бес мың центнер астық бастырсам, деп отырмын.

— Ол да аз,— деп Журавский комбайншы жігітке қадала қарады.

— Атақты комбайншы Төлебай Мұстафин жылына жпырма мың центнер астық бастырып жүрген жоқ па?

— Ол кісі Социалистік Еңбек Ері, республикамызға белгілі диқан... Ал, мен...

— Қой, Жақсылық өзіңді кішірейтпе,— деді директор іле. Сенің құлашты сілтейтін нағыз шағың емес пе? Қамшылау керек өзіңді. Биыл егіннің шығымы тамаша. Гектарынан 20 центнерден өнім береді деп жоспарлап отырмыз. Астық дариядай тасығалы тұр. Сол тасқында сен де бір құлашты сілтесең деймін. Сенің топ жарып, жарыста озып шығарыңа сеніміміз зор. Жақында комбайншылармен арнайы жиналыс өткіземіз. Ендігі сөзіңді сонда еститін болайын, звено құрғалы жатырмыз. Жаныңа жігіттерді жинап, звено құрып жарысқа түсетін бол.

— Бұл сөзіңіздің бәрі жөн. Ойланатын нәрсе екен Петр Федорович,— деп Жақсылық орнынан атып тұрған-ды. Директордың айтқандары санаға терең

бойлап, оны шынымеп ойландырып тастап еді. Кабшнеттен тура машина-трактор шеберханасына қарай жүгіре жөнелді. Комбайн жөндеп жатқан серіктеріне жеткенше асықты.

— Рас-ау,— дейді ол өз-өзіне,— аяқбаймын деп ақталғаммен әлі аяқдап жүргенім анық қой. Аудан, облыс көлеміндегі жарыстың шебіне әлі бір шыға алғаным жоқ. Бір маусымда он бес мың центнер алтын дән бастырғанымға мәз боламын. Ал, шын жүйріктер он бес мың центнерді де місе тұтпай, жырма мың центнерді доңгелетіп жүр. Олар да мен сияқты комбайншы, олардың да комбайндары «Нива». Директордың сөзі-дұрыс сөз. Ауданның, облыстың бас бөлігіне қарай күш салу керек. Биыл барлық мүмкіндік бар. Бұрын біздің егін нашар, күні-түні қапшама жүрсең де өнімсіз деп, сыныққа сылтау іздеуші едік. Биыл әпс, жардай тіреліп жайқалып келеді...

Ол осы уақытқа дейін ауылдастарынан асып түседен басқаны әсте ойламапты. Совхоз бойынша алдыңғы қатарда. Мақтаулы механизатор. Көктемде К-700 тракторымен 1500 гектарға дейін алқапқа тұқым сеуіп, жазда жемшөп дайындау жарысының жеңімпазы болғаны үшін «Жигули» жеңіл машинасып кезектен тыс сатып алу құрметіне не болды. Ал, күз келсе «Нивасын» сайлап, қайратына мініп, дала кемесінің штурвалына отырады. Соңғы он жыл бойы он мың центнерден кем астық бастырып көрген емес. Үздік еңбегі үшін «Құрмет Белгісі» орденімен наградталды.

Еңбектің құрметке бөлеген зейнеті де біраз баршылық. Бірнеше рет жергілікті Советке депутат болып сайланды, партия қатарына қабылданды. Содай-ақ Жақсылық Шәкіров осы «Октябрь» совхозы парткомының, Целинный аудандық партия комитетінің мүшесі болып сайланды. Міне, байқап қарасаңыз бір азаматтың басына жетерлік атақ-абырой бар сияқты. Өзі де осыларды қанағат тұтып, жүре берген

бе, қалай? Совхоз директоры соның бәріп олқы санап отыр. Жақсылықты ол басқа биіктен көргісі келеді екен. Механизатор жігіт шынымен қатты ойланды.

Бұл — оныншы бесжылдықтың қорытындылаушы жылы, ораққа әзірліктің қызу жүріп жатқан шағы болатын. Машина-трактор шеберханасында ертелінен басылмайтып қауырт қарбалас. Дала кемелері тексерістің соңғы сүзгісінен өтіп жатыр. Аспан ашық, жаз күні жайнап жарқырап, сонау қырқаларда толықсыған сары алтып дән теңіздей тербеледі. Жақсылық Шәкіров те өзінің қызыл күрең «Нивасын» осымен бесінші ораққа әзірлеп сайланған қалыпта. Оның қасында байырғы механизаторлар Кәкен Мергепов пен Сұлтан Тілемісовтың комбайндары тұр. Олар да жөпдеу жұмысының соңғы түйінін қоюға жақын.

— Жігіттер мен директорда болдым,— деді ол келе.— Вахталық әдіспен жұмыс істейміз. Звено құрамыз...

— Сен бастасаң, біз дайынбыз. Сенің звеноңда болайық,— десті әлгі жігіттердің екеуі қосарлашып.

— Өзім де соны ойлаған едім. Директордың ойы да солай-ау. Сенімді жігіттерді таңдап ал деп отыр. Сен екеуіңді звеноға тартсам, көмекшілікке кімдерді аламыз?— деп ол енді серіктеріне қарады.

— Биыл оныншы класты бітірген балалардан алсақ қайтеді? Жастың аты жас...

Жақсылық бұл ұсынысты қабылдағандай сыңай тапты.

Ертеңіне бұлар үш комбайнның қасында алтау болып жолықты. Кәкен мен Сұлтан биыл орта мектепті бітірген жастар — Түлкібай Өтеулинді, Баспий Рагачевті және Сергей Лучкинді бірге ерте келген еді. Жастар монтпан момақан мінезбен үлкендерге жаудырап қарайды. Үшеуі де оша алып тұлғалы емес, бірінен-бірі аз-ақ қалыңқы қағілез жігіттер

екен. Бет-әлпеттеріне қарағанда жуас қана жұтымды пошымдары бар.

— Кәне, жігіттер, жақын келіңдер,— деп Жақсылық оларды қасына шақырды.— Әуелі әңгімені пісіріп алайық, отырыңдар. Сендердің әке-шешелеріңді мен жақсы білемін, жамап жігіттер болмассыңдар деп ойлаймын. Сендер бізді де жақсы білесіңдер, сондықтан түсінбестік бола қоймас. Біз сендерді көмекшілікке қуана қабылдаймыз.

Жақсылық үшеуіне жағалай көз салды. Олар келіскен раймен бастарын пзеді.

— Сенімдеріңізге рахмет.

— Үйретсеңіздер біз дайынбыз...

— Үйренуден жалықпасаңдар болды,— деді Жақсылық.— Ерінбесендер бәрін игересіңдер. Үйренеміз деп, ұзақ ырғалуға да болмайтынын есте ұстаңдар осы бастан. Түн қатып, қарлы жаңбырда да жұмыс істейтін жай болады. Сондай қиындықтарға көнетін болыңдар. Орақ біткенше қолымыз комбайн штурвалынан айырылмауға тиіс. Осыны ұғатын болайық.

Жас жігіттер бір-біріне қарасты. Диқап өмірінің қапдай қатал заңына болсын көпдігер мінез танытқандай. «Жуас ағай дегеніміз қаталдың қаталы ма қалай?» дегендей бір-біріне қарасады.

— Бұл бәйге жарияланып отыр. Соны жеңіп алу үшін аяпбауымыз керек,— деді Сұлтан.

— Мына жігіттермен бас бәйгені біз алмасақ, ұят та,— дейді Кәкен оны қостай сөйлеп.

— Мақсат бітік егішнің бір түйір дөніп ысырап етпей жинап алу. Бәріміздің бас бәйгеміз сол.

Жақсылық осыдан төрт жыл бұрынғы жайды есіне алды.

— 1976 жылы,— деді ол,— бітік егінді жинап үлгере алмай қарға ұрындық емес пе? Қаншама алтын дән ысырап болды десеңші. Солай болмасын, алтын дәнді ондай қатерге ұрындырмай тегіс жинап, алсақ, бәйгепің басы сол емес пе?

Звено мүшелерінің бәрі де оны қостап, мақұлдап өтті.

Иә, қостаудың да қилы-қилысы болады. Біреулер өшпейіп бас пзеі салып, арғы байыбына бара бермейсіңі де бар. Ондайлардың шығарып салма дағдысы көбіне сан соқтырады. Жақсылық оны да жақсы біледі. Сондықтан да ол өз жігіттерін шайқасқа салар мауынгерлердей сайлап бақты. Жас комбайншылары біраз терлетті. Ыстық-суыққа қатар салғандай өден шыңдады. Бір апта бойы жанынан екі елі шығармай қара терге түсірді. «Диқан еңбегінің қиындығын көрсін, үйренсін» деді ішінен. Звено мүшелерінің сөзі мен ісінде айырма болмауын қатты қадағалады.

Ол қателеспеген екен.

Дала төсінде дабыл соғылып, теңіздей толқыған дөп дариясы ырғала шалқып арнасынан ақтарыла қонелгенде қаптаған қалың комбайндар күні-түні мотор үнін өшірмей шайқас шебіне лап қойғанын көрсеңіз шіркін! Күндіз көз жеткісіз ырысты алқаптарда сарыала толқын сапырылып жатса, түнде самсаған жұлдыздар жыпырласып жақұттай жайнағаны көрген жанды қызықтыратын. Далада ғаламат бір айқас сарыны тұтаса естіліп, бүкіл атырапты ерекше әуенге бөлеп жататын.

Совхоз директоры да қателеспеген екен. Сенген жігіттері сенімді ақтап жатыр. Әр гектардан жиырма бес центнерден айналған алтып дөңді ысырапсыз жинауда. Маңдайшасында қызыл жалау желбіреген «Нива» комбайны алдында Жақсылықтың өзі. Серіктері — Сұлтан мен Кәкен де қалысар емес. Әр комбайнмен бір мың центнерден астық бастырын рекордты деңгейді дөңгелетіп тастаған күндері де болды.

Үш тарлап тізе қоса отырып, нағыз қнып деген мезеттерде қайыспай топ жара білді. Түнгі сменаны түгел өз мойындарына алды. Оның үстіне күндіз де білекті сыбаның, қайраттарың көрсетіп-көрсетіп алатын сәттері бар. Комбайнның қасынан бір елі ұзап

кету жоқ. Төсек-орын жайғастырылған вагонша танап басында. Механизаторлар сонда ұйықтап, дем алады. Шырт ұйқыда жатқандарында кенет комбайн үні кілт үзілсе шошып оялатын әдеттерді шығарысын жүр бұлар. Бәрі де дәл майдан жорығындағы жортуылды шақ сияқты. Бірақ олар осының өзінен өздеріне ерекше бір ләззат алғандай еді.

Сондай қарбаласты күндердің бірінде Жақсылық Шәкіровтың звеносын совхоз басшылары жапырласа келіп құттықтады.

— Үш комбайнмен отыз мың центнер астық бастырдыңыз. Бұл — еңбек ерлігі! Міндеттеме орындалды!

— Жарайсыңдар, жігіттер! — десті олар комбайншылардың құшағын гүл шоқтарына толтырып. Облыстық партия комитеті мен облыстық Советі атқару комитетінің звено мүшелеріне арнаған құттықтау хатын оқып берді.

— Әр комбайнмен 15 мың центнерден астық бастырамыз. Звено межесі — 45 мың центнер. Құттықтауға біздің жауабымыз осы! — деді Жақсылық.

— Бәсе осылай десеңдерші, — деп совхоз директоры қатты қуанып қалды. — Қазір сендер звенолар жарысында облыс көлемінде алдыңғы қатарда келесіңдер. Осы қарқыннан таймаңдар...

Құттықтаушылардың бәрінің де үні осылай қатар естілді. «Қарқынды үдетіңдер» деп тұр қайсы болмасын.

Комбайншылар дала кемелеріне отырып, тағы да тартып кетті. Тоқтауға уақыт жоқ. Күн қабағы ашық тұрғанда өндіріп тастағылары келеді. Іркілмей ұмтылысады. Өздері де ораққа барып сала сайланған екен. Комбайндары мінсіз зыр жүгіріп әлі бір тоқтаған жоқ. Өздері де ұйқы-күлкіні ұмытқап сияқты. Түні бойы үш комбайнның жұбын жаздырмай гүжілдетіп келеді де, таңертең көмекшілеріне тәптештеп, тағандап тапсырады. Түске дейін бір мызғып алады

на, түстен кейін тағы сол комбайндардың маңайында жүргендері. Немесе үшеуінің біреуі комбайннан қырманға астық таситын тракторшының орнына отырады. Осы ырғақтан әзірше бір жаңылмай келеді. Бейне бір ұлы сарыны ұлан дүниені тербетіп, даланы теңселтіп тұратын майдан өмірінің кейбір аласапырап тұстарын еске түсіреді.

Көмекші жігіт Сергей Лучкиннің тосын сұрағы бойларын дала желі қақтап мына батыр тұлғалы дикан достарын түгел елең еткізді.

— Бізде демалыс деген болмай ма?— деді ол.

Тұрғандар тіс жарған жоқ, тек «мынау не деп түр?» дегендей жан-жақтарына таңдана қарасты. Бара-бара көздері шарасынан шығып кете жаздап үнсіз «өзіңнің есің дұрыс па?» дегендей.

— Шаршаның ба?— деді біраздан соң барып Жақсылық. Басқалар үндемеді. Жақсылықтың даусында жас жігіттің мына шыдамсыздығына қынжылған сыңай бар.

— Шаршағаным жоқ, бір шаруа бар еді.

— Ол қандай шаруа? Орақ кезінде не қылған шаруа ол?— деп звено жетекшісі басын шайқады.

— Он бес күн демалыссыз еңбек еттім ғой.

— Эх, Сережа, Сережа...— Телегей теңіз астықты ақтарып тастап қалай дем алмақсың?

— Маған жарты күн де жетеді.

— Бізге бір минут қымбат, Сережа.

— Шаруам өте тығыз еді.

— Ол не шаруа? Айтшы өзі?

— Досым үйленуші еді,— деді Сергей Лучкин күмілжіп.

— Мұнысы несі тағы? Орақ кезінде комбайнды тоқтатып қойып кім той тойламақ?!

— Барамын десең қайтеміз, бар,— деді Жақсылық қатқыл үнмен.

Сергей Лучкин звено жетекшісінің рұқсатын алғанмен алды-артына қарамай жүгіре жөнсілген жоқ.

Ұстазы Кәкенді егін-жайға шығарғанша комбайптың қасынан шықпай жанталасып көмектесумен болды. Ол өзінің жаңағы сұрауының оғаштығын енді ғана түсінген тәрізді. Түсінгендігі шығар, жуық арада қозғала қоймады.

— Ау, сен тойға бармаушы ма едің,— деді бір кезде Жақсылық.

— Ойланып-ойланып қойшы деп тұрмын,— деді Сергей.— Расында да орақ кезінде тойға келмедің деп маған ренжіп қоймас, қайта орақты тастап кеткеніме ренжітін шығар. Соны енді түсініп тұрмып, Жақсылық Шакирович.

— Оның жақсы екен. Ал егер барғың келсе бір жолға қысылмай-ақ қой бар. Рұқсат.

— Рахмет...

Дала кемелері жүзіп барады. Звено мүшелерінің маңдайларында жап-жалпақ көзілдірік, үстерінде қалың киім, аяқтарында батпандай керзі етік. Тастүйін. Күз салқынын елер түрлері жоқ. Жойқып жорық олардың жүздерін де суытып, қабақтарып қатырып тастаған ба дерсіз.

Олар алтын дәнді терістіктен суық соғып, қар түскенге дейін жинап алды. Комбайндар қайтқан қаздай тізіліп ауылға оралғанда олардың алдынан совхоз директорының өзі шығып:

— Жақсылық сен сертте тұрдың. Сенің звеноң облыста бірінші болып 49400 центнер астық бастырды,— деді құттықтап.

Міне бұл нағыз еңбек жеңісі еді. Жақсылықтың өзі де балаша қуанды. Оның есімі ілезде облыс көлемін шарлап кетті. Талай-талай алқалы жиындарда, атаулы мерекелерде Шәкіров фамилиясын елдің алдымен атап жатты.

Шеберханада жүрген Жақсылыққа парткомнап телефон хабары жетті. «Кешкі салтанатқа Шәкіров звеносы түгел әкелінсін» — делініпті. Мұны естіген еңбектес серіктері қуаныш лебізіп білдіріп жатты.

— Орақта бірінші орыпды бермеп едіңдер, бас бәйгені сендерге тапсырайып деген ғой...

— Қайырлы бәлсын. Жыл сайын осылай бас бәйгені бермейтін болыңдар.

— Өзі де солай болып жүр емес пе?

— Бұл совхозда сендерден озған ешкім жоқ.

— Совхозды айтады ғой, ауданда жоқ демейсің бе?

— Не дейді?

— Бпыл облыста озып шыққан жоқ па?!

Шеберханадағы жөндеушілер осылай кеу-кеулесін қалды. Жақсылық биязы қалпымен басын ғапа изеді. Онысы осындай жүрек жылытар пгі тілектерге білдірген алғысы болатын. Ол шеберханада басқа цехта жұмыс істеп жүрген Кәкен меп Сұлтанпды тауып алып, мәп-жайды айтты. «Диқандарға арналған мерекелік кешке» баруға әзірленуді отінді.

Бұлар уәделі уақытта мәденпет үйінің алдында кездесті. Үш комбайншы: Жақсылық Шәкіров, Кәкен Мергенов, Сұлтан Тілемісов және олардың үш көмекшілері: Түлкібай Өтеулин, Сергей Лучкин, Василий Рогачев. Алтауы оңаша шоқталып тұр еді. Осы араға жиналып жатқан жұрттың жанары бұларды бір жапап өтеді. Қызыға қарасатын сияқты. Жұптары жазылмай нық тіресіп тұрған қалыптарының озі күз қарбаласын қауырт күндерді, құрыш қайратты еске түсіргендей болатын. Әсіресе жастар жағы мәз-мейрам. Олар диқан еңбегінің қиын-қыстау шақтарында шыңдалып шыққандарына, ағалардың окшесіп басып, сенімді қолқанаты атапандарыпа мәз-майрам.

Қоңырау соғылды. Орақтың ойдағыдай аяқталуына орай ұйымдастырылған бұл кешті өткізуге совхоз басшылары, активистер, әуесқой артистер өзгеше ыждаһатпен дайындалған еді. Жан-жаққа, тіпті үлкен қалаларға арнайы адамдар жіберіліп, сүбелі сыйлықтар да әзірленіпті. Енді міне сол әзірлік шалағаты көпшілік көділіне нұр болып құйылғандай. Шіркін, осындай қуаныштың жөні бөлек сәттер-ай, десеңізші.

Басқаны қайдам, әлгі арнайы шақырылған үш жігіттің мерейлері үстем. Жүздері жайнап, айналасындағы жұртқа күле қарайды, қуана қарайды. Осы бір сәт көпшіліктің оларға деген ілтипаты да ерекше еді.

— Кәне, ішке кірейік. Қоңырау соғып, шақырып жатыр ғой,— деп Жақсылық бастаған алтау залға беттеді. Мәдениет үйінің іші де жарқырата жасандырылыпты. Жеңіс белгісіпдей алқызыл тулар, ленталар, алтып масақтар, жайнаған гүлдер көзге оттай басылып, тұла бойда ыстық сезім тулатады.

— Орақ озаттарының орпы анау торде, ал Жақсылық сен сахпаға көтеріл. Президиумға отырасың,— деп кешті басқарушылардың бірі бұларды қызыл лентамен айпала қоршалған алдыңғы қатарға жайғастыра бастады.

Кең залдың іші лықа толып, жұрт орындарына жайғасып болған кезде салтанат қызығы басталып та кетті. Совхоз басшылары сөз алып, орақ озаттарының аттары атады. Дуылдата қол соғылып жатты. Көгілдір экраннан көп көрсетілетін кештердей-ақ керемет ұйымдастырылған екен. Осының көп жүректі толқытып, шіркін көздерді қуаныштан қуанышқа бөлейді. Діқанның жеке озіпе, немесе звеносына жылы лебіз айтылған соң сол қошаметтің нұр шапағатындай болып ән тогіледі, күй күмбірлейді, би блепеді.

— Жақсылық Шәкіровтың звеносына облыста үз-

дік шыққаны үшін бас бәйге беріледі!— деді совхоз директоры Журавский.

Дуылдата қол соғылды. Президиумда отырған Жақсылық көпшіліктің алдына шықты, ал залдан көтерілген Сұлтан, Кәкеп оның қасына барды.

— Звено жетекшісі және негізгі комбайншылардың әр қайсысына бір-бір түрлі-түсті телевизор, ал көмекшілерінің әр қайсысына аттары жазылған қол сағат беріледі,— деп Журавский Жақсылықтан бастап бәрінің қолын алып, құттықтап шықты. Жұрт тағы жапа-тармағай сатырлатып қол соғып жатыр.

— Жақсылық Шәкіровтың звеносына әннен сәлем жолдаймыз!— деді осы кезде саңқылдап үн қатқан әнші жігіт. Сол-ақ екен әсем әп қалықтап жүріп берді.

Шәкіров ой жетегінде. «Осындай кештер керек-ақ»,— дейді сүйсіне. Тың тосінде еңбек дабылын соғып жатқан қаһарман адамдарды әсем әнмен, тәтті күймен сүйсіндіргенге не жетсін. «Тұрмыс көңілді болса — еңбек те өнімді» деп, тегін айтылып жүрген жоқ қой. Мына жас жігіттер дикап еңбегінің қиындығымен қатар қуанышып да көрсін. Осындай думалды қызық дикап өмірінің сәні емес пе?! Көрсін бұлар қызықты. Шіркін, осыларды дикан қатарына да осындай құрметпен қабылдауды ұйымдастырса. Басқа совхоздарда солай істеліп жүр деп естимін. Бізде де солай етсе. Өмірі ұмытылмас оқиға болар еді-ау. Совхоз басшыларының ескермей жүрген бір нәрсесі осы-ау. Еске салайыншы. Дәстүрге айналдыру керек-ақ...»

Тамаша кеш қызығы тарқар емес. Жұрт жабыла билеп жүр. Сергейдің қасында тұрған бойжеткен Жақсылықты бйге шақырды. Көңілі қуанышқа толы дикан қыз қылығына риза пейілмен рахмет айтты да, дөңгеленіп билеп кетті.

Арада төрт жыл өтті. Солтүстік өңірдің қатты қысы қаһарына мінген кез. Алдымен жапалақтап қар жауды, артынан ақборан түтеп берді. Қазір қыс көрпесі қалындап қалған шақ. Диқан қарекеті тағы да қауырт. Дала төсінде мотор үні күні-түні бір сонбейді. Жазда, күзде, көктемде осылай еді. Енді міне қыста да солай. Гүілдеген ұзақ сарын аязды ауаны дірілдетіп тіпті тынбайды. Апыр-ай, диқан шіркіп-дерге дамыл жоқ-ау. Бұлар бір дүлдүлдер, дүлдүлдер ғой даланы дүбірлеткен. Егін жарықтықтың шықпашына ерік бермейді де. Жазды айтасың, міне қысыңда да қарап отыра алмайды, қар тіліп, көң төгіп тері сорғалап жүр сабаздардың. Еңбек осылардікі. «Жұрт жаурап, қолын қайда тығарын білмей жүрсе, бұлар жүздері нарттай жанып лапылдайды»,— деседі ауыл адамдары сүйсіне.

Жақсылық дала алыбы «Кировецпен» егістікке қар тоқтатуға шыққан-ды. Комбайндарды түгел таптұйнақтай тағапдап, әзірлік сапына сақадай сайлы етіп қойғаннан кейін алтауы алты жаққа тарасып кеткен. Шаруаның ыңғайы солай орайласты. Звено жетекшісі тракторына, Сұлтан мен Кәкен бастаған жас жігіттер мал фермасына тартты. Олар енді көктемгі егіс кезінде бас қосып, тізе біріктірмек.

— Қысқы таң көбесі сөгілмей жатып-ақ үйдеп ертелетін шыққан Жақсылық шеберхана ауласына келіп «Кировецті» от алдырғанда төңірек әлі түп қараңғылығынан серниле алмай тұрған еді. Күп аязды. Бет қарығап үскірік шаңытып тұр. Басқан жерің сықыр-сықыр етеді. Ол кабинаға көтерілмек болып, қолын соза беріп еді, артынан дауыс шықты.

- Жақсылық, тоқтай тұршы.
- Бұл қайсы таң атнай жүрген.
- Мен ғой, мен.
- Ә, агрономбысың?

— Иә, мен, мен...

— Асығыс келесің ғой?— деп Жақсылық бұрылып, артына қарады.

— Сізді облысқа шақырып жатыр, парторг айтты.

— Қашанға?

— Ертең жүресіз. Машина дайын деді.

— Жиналыс па екен?

— Сірә Көкшетау облысымен жарыс шартына қол қоятын көрінесіз. Жиналыс та болатын шығар.

— Білемін. Аңада айтқан...

— Кеше егістікте болдым. Қар қалың екен,— деді агроном.

— Аязда қар қатып тұрады, тілуге жақсы. Атжалдар биік болып түседі, әрі нығыз болады. Ылғал деген осы!

— Қазір қардың қалыңдығы 30 сантиметрге жетіп қалды-ау. Екі реттен, біраз жерде үш реттен қар тоқтатса 60—70 сантиметрге дейін көтерілер еді.

— Болашақ өнім деген осы ғой,— деді Жақсылық агрономға.— Басқа құпия сырды мен білмеймін. Еңбек сіңірген жердің өнімі өз бітімімен бөлек болып тұрады...

— Дұрыс айтасыз, Жәке. Дұрыс айтасыз. Ал жолыңыз болсын,— деді агроном асығып тұрған диқан-ды бөгегешіне қысылып.

Сол-ақ екен Жақсылық темір тұлпарына мініп, егіс алқабына қарай тартып кетті.

«Тарлап десе тарлап-ау осылар. Аязды — аяз, боранды — боран демейді. Жосылтып тарта береді. Қажуып да, қалжырауып да көрмейсің. Диқан жұрты осылай қимылдаса керек. Иә, олар осылай ұмтылмаса, осылай жапталаспаса мол өнім қайда?!» дейді өзіне-өзі жас агроном алып «Кировецті» алысқа ұзатып тұрып.

Осы кеткеннен ол үйге кештетіп келді де, таңертең тағы да ерте тұрып жолға жиналды.

— Қайда бармақсың?— деді жұбайы оның мұнысына таңырқап.

— Облысқа.

Жағдайға енді түсінгендей болған ол Жақсылықты жол қамына асығыс әзірлей бастады.

Жақсылық Октябрь Революциясы мен Едбек Қызыл Ту ордендері тағылған костюмін үстіне киген кезде, үйге алқынып агроном кірді.

— Жәке, тура Москваға да тартатын болдыңыз...

— Не дейді?

— ВДНХ-ға барасыз... Кормеге қатынасасыз...

— Жөн, жөн,— деді Жақсылық.— Москваға бармағаным да көп болып еді. Барайық. Ал, бірақ егістікке қар тоқтату бір күн тоқтатылмасын.

— О не дегеніңіз. Түлкібай мен Сергей сіздің орныңызға бүгін барады. Ертеңнен бастап егістікке көң төгеміз...

Жақсылық кпніп, сыртқа шықты. Мұны күтіп тұрған шофер жігіт асығыс есік ашты.

— Ал жол болсын.

— Рахмет. Егістік жер песіз қалмасын.

Жақсылық агрономға қарады.

— О не дегеніңіз. Айтқаныңызды айынытпай істейміз,— деп жатыр агроном жігіт те ағынан ақтарылып.

Машина орнынан қозғалып кетті. Жақсылықтың жары үйге кірмей көпке дейін сыртта жүріп алды.

Жаңбырлы түн

Екінші күп қатарынан қара жаңбыр топелеп, күз қабағы томсара тұнжырап қалған шақ. Аспан аясы қорғасын бұлттарға кептеліп қалыпты. Кешелер тіпті тұтасып, орман басын шала жер бауырлап, ірі тамшылармен дамылсыз осқылап-осқылап соғып еді. Ауылдың көшелері колкіп, айнала сел болып кетті. Түні бойы толас таппай, үйлердің темір шатырларын тасырлатып, топелегенде тіпті бірер күннің бедерінде етек-жеңін жпнамастай көрінген-ді. Бүгін міне, таңертеңнен бері бұлттардың бауыры тартылып, жоғары көтеріліп барады. Жаңбыр суы да тез сіңіп, жол жиегіндегі шұқырларда ғана жылтыраған шалшықтар қалыпты. Жер беті ірік-ірік етіп жатыр. Табан тиген тұсқа опырайып із түседі. Айнала саз.

Ауыл үсті де жым-жырт. Күнде бұл уақытта мотор гүрілі тыным таппай қырман жақ қым-қуыт болып жатушы еді. Жүк машиналары да соңында шаң үйіріп ересілі-қарсылы ағылып жүретін. Қазір соның бәрі сап басылыпты. Жаңбыр жарықтық айналадағы тірлікті түгел тұсап тастаған тәрізді. Көшелерде де қыбырлаған жан жоқ. Бәрі де мыша лайсаңда аяқ алып жүруден қорғалақтап отырған белгілі жай еді. Сазда сүйретіліп, тайғанақтап әуреге түсуге кім құштар дейсіз. Жердің дегдіуін тосқап тағатсыз тірлік түтіні әр шапырақтап байқалады. Қоралардың қақпалары ашылып, есіктен қыбырлаған адамдардың тұлғасы көрініп қалады. Біреулер үйінің алдына шы-

ғып айнала көз салып қыбыжықтап тұрады да, бірекі аттап барып, батпаққа былғанбайын дегендей кері бұрылады. Қарағаш ауылы жаңбыр әлегінен әлі еңсе көтере алмай тұр осылай.

— Енді жел тұрса екен.

— Мына бұлттарды ыдырата құса.

— Осылай тұрса, кешке дейін жер дегдip қалады, — десip кеңсе маңында үйірілген ауыл адамдары мезгілсіз келген жаңбырға өкініш білдіреседі.

— Бір-ақ күндік етіп қалыпты ғой.

— Е, жаңбыр болмаса, кеше орақ бітіп, бүгіп тойлап жататын едік.

— Мына қырсықты қарашы. Ана Қадыржан қаспақты жасында көп жеген ғой.

— Серікбай да құр қалмағанға ұқсайды.

— Ол кезде қаспақтан басқа не жеуші еді.

— Сол Серікбайлар соғыс кезінде соқа ұстаған жоқ па? Содан бері техникадан бір айырылған жоқ.

— Темірдің арасында жүріп өзі де темірдей болып өсті ғой.

— Шаршауды білмейді тегі.

— Комбайнмен түні бойы жүріп келіп, көз шырымын алады да, комбайнға тағы отырады.

— Жалғыз Серікбай емес, комбайншылардың бәрі солай қазір.

Аспан қабағып бағып, айнала төңірекке көз жіберіп тұрған ауыл адамдары комбайншылар атына осыңдай лебіздер білдіріп жатыр. Бірінің сөзін бірі қағып алып, әрі орбітіп әкетеді. Бұлар кеңсе алдында әр түрлі шаруаның ыңғайымен бастары тоғысқан адамдар болатып. Мұғалім де, малшы да, дәрігер де, кітапханашы да осында. Солардың қайсы болсын әйтеуір ораққа қатысты мәселемен кеңсені төңіректен жүр.

— Қос басына баратып көлік іздеп жүрміз, — деді кітапханашы мен дәрігер.

— Қырманға көмекке барушы едік. Соның уақытыш келіспесек,— дейді мұғалім.

Бірі директорды, бірі партторгты, бірі бас агрономды тосқан қалыптары бар. Бұлар да күн райының кенет бұзылуына ренжулі реуіште. Кейісті қабақтары, солғып жүздері, аяқтарының сазын қырғыштаған самарқау қимыл қозғалыстары соны аңғартады.

Шаруашылық басшылары тіпті түнеріңкі. Мана қараңғылық ыдырамай тұрып осында жиналып еді. Директор ауданға шұғыл жүріп кетті де, мұндағы шаруаны партия ұйымының секретары Мәнәп Байматов пен бас агроном Нұрмаш Әбішов басқарып қалды. Енді қазір бір кабинетте телефон басында отыр. Мәнәп ауданмен сөйлесіп соңғы мәліметке қанықтырып жатыр.

— Бір күндік жұмыс қана қалды. Директор сіздерге кетті. Күн ашылса іске кірісеміз,— дейді. Соған кейін үн жоқ. «Иә, дұрыс» дегеннен басқаға тілі келмей қалды. Ол трубканы орнына қойған соң барып, қабағы кірбиіңкіреп Нұрмашқа қарады.

— Бірінші секретарь ғой. Бір күнге қалай кешіктіңдер деп кейіп жатыр.

Нұрмаш таңданғандай пығын көтерді.

— Біз кінәлі емеспіз ғой. Жаңбыр құйып кетті, не істейміз?

— Жаңбыр, жаңбыр деп жаңбырға жаба салуға болмайды. Біз де кінәліміз ғой. Оны мойындауымыз керек. Бұлталақтағанмен бола ма? Күн жарқырап тұрды ғой. Орақтың басында машина жетпеді деп үш комбайнды қарап тұрғыздыңдар. Сондайлар қол байлады,— дейді бірінші секретарь.— Ауа райы бұзылғалы тұр. Қалған егіпді бір масақ қалдырмай жинап алыңдар,— дейді. Иә, жинау керек. Қар астында қалдыруға болмайды.

— Біздің жер егіншіліктің тәуекел аймағы, бұл жерде табиғаттың түрлі тосқауылын тосуға болады,—

деп бас агроном ғылым тұлғасын алға тосып еді Мәнәп оған келісетін ыңғай байқатпады.

— Әзірше барлық тосқауыл ұйымдастыруда болып тұр. Өз кемшілігімізді өзіміз мойындауымыз керек, істі сонда тез түзетеміз.

— Қалай түзетеміз?

— Қар астында, батпақ үстінде бір масақ қалдырмаймыз. Ендігі міндет осы!— деп партия ұйымының секретары орнынан көтеріле берді.

Агроном да орнынан тұрды. Екеуі үнсіз бір-біріне қарап, біраз тұрып қалды. Ойлары сан саққа жүгіріп, алуан амалдарды қарастырған сыңайларын аңғару қиын емес-ті.

...Кенет осыдан жарты ай бұрынғы оқиға екеуінің көз алдынан мына аспанды торлаған қалың бұлттай жылжып өтіп жатқандай болды. Сондағы айтқандары мен уәделері құлақ түбінде қайта жаңғырып, жүздерін тағы да дуылдатып өткендей. Орақтың нағыз қарқын алған қызу шағы болатын. Ленин аудандық партия комитетінің бірінші секретары осы мамандандырылған шаруашылық бірлестігінің орталығы Қарағаш ауылына әдейі келген екен. Мәнәп пен Нұрмашты су жаңа ақ «Волганың» артқы орындығына отырғызып алды да, егін алқаптарын аралап кетті.

— Бпыл ерлеп тұрсыңдар, егіндеріңді тағы бір көрейін,— деді ол.— Ал агроном жолдас есептеріңді айта отыр.

Ол артына бұрылып Нұрмашқа қарады. Бас агроном да осы бір сұрақты тосқандай орнынан қозғалақтап, даусы анық естілуі үшін ілгері ұмтылыққырады. Қалтасындағы әр беті цифрға толы блокпатына да қараған жоқ, суылдатып сан қилы есептерді жатқа соға бастады. Секретарь басын изеіп, құптап разы болып отыр. Машина ауылдан ұзақ шығып, егіштің нағыз қалың нуына қатарласа тоқтады. Секретарь шоферіне пшара жасап, иегін қаққан-ды. Үшеуі са-

ры күрең тартып қалған қалың егіннің ортасына кіріп, қызыға қарап тұр.

— Мынадай егін маңдай тердің зейнеті емес пе. Қуануға болады,— деді секретарь Мәнәп пен Нұрмашқа кезек қарап.

— Қаншадан аласыңдар?

— Гектарынан 25 центнер.

— Ысырап болмаса 30 центнерден де аласыңдар,— деді секретарь.

— Ысырап болмайды. Бір дәнді, бір масақты жерде қалдырмаймыз!— деп еді-ау сонда Нұрмаш.

Кабинетте екеуі ғана. Әлі үнсіз. Тұйыққа тірелгендей тығырықта.

— Не істейміз?— деді бірінші болып Нұрмаш.— Уәдені беріп тастаймыз да, осындайда қысыламыз ғой. Мына қырсықты қарашы.

— Екеуміз бірдей уәдемен байытып едік,— деп Мәнәп та бет-аузын сипалап қойды. Күлгені де, реп-жігені де белгісіз.

— Осылай күп ашылып кетсе, кешке дейін жер дегдіп қалар еді-ау!— деп бас агроном терезеге бұрылды.

— Қазірден бастап бәріміз комбайнның қасында болуымыз керек. Жер дегдіп комбайнның доңғалағы айналса болды жүреміз. Егінді қалдырмаймыз.

— Десте дымқыл болған соң барабан қақалады ғой.

— Қақалса тазалап отыру керек. Уақытты босқа өткізуге болмайды әсте.

— Иә, сөйту керек.

— Бас инженерді шақырайық,— деп Мәнәп қонырауды басты. Секретарь қыз көрініп еді:— Бас мамандарды шақыршы,— деді.

— Бас мамандар ілезде-ақ патркомға жиналды, Мәнәп бәріне жағдайды қысқа ғана айтып берді.

— Бәріміз де дала қосына барамыз. Түні бойы сонда боламыз!— деп бітірді.

— Комбайндарды сындырамыз ғой,— деп бас инженер қиналды.

— Егінді қалай жинап аламыз деп қынжылу керек. Сынған комбайн жөнделеді. Жөндеушілер де таппап басында, комбайн қасында болсын. Ал, жиналуымыз керек!— деп Мәпәп орпынап көтерілді. Басқа ешкім де үндеген жоқ. Бәрі де ортақ майданпың заңына бағынып, кабинеттен тез шығып, аяқтарын асыға басып бара жатты.

Түске жақын көк жүзін торлап сірескен қалың бұлттардың көбесі сөгіліп, жел көтеріле бастады. Анда-санда күн көзі көрініп, бұлт арасынан сығалап қояды. Әйтсе де жаңбыр исі әбден айығып кеткен жоқ. Көкжиектен қара бұлттар көрініп, кей-кейде ашуын тарқатып, сесін сарыққандай сіркіреп-сіркіреп өтеді. Ондайда «Қап, мынау қайтер екен, ә...ә...» деп, опырымдап қалады диқан.

Дала қосында жиналған комбайншылардың бәрі де көрсеткіш тақтасының алдында тұр. Орталарында бас экономист Гүлнар Әбдірахманова. Ол ораққа қатысушыларға еңбекақы туралы әңгіме шертіп, материалдық ынталандыру жайын айтып түсіндіреді.

— Мына Серікбай жақында бір күнде бір өзі мың центнер астық бастырды. Міне, сол күні Сәкең қанша еңбекақы тапты, соны айтып берші, қалқам,— деді егде механизаторлардың бірі. Екі беті нартай жаным, жанары жалт-жұлт еткен Гүлнар ашық дауыспен еркін сөйлей бастады.

— Есептеп көрейік. Кәнекей тыңдаңыздар,— деп бас экономист жұрттың тынышталуын тосқаңдай оң қолын сәл жоғары көтерді. Тұрғандар тыпа қалысқап.— Сәкең бір күнде бір мың центнер астық бастырды дейік. Енді осы еңбек үшіп төленетін ақыны жіліктеп жіктеп көрейік. Алдымен мың центнер астық бастырғаны үшін 24 сом 15 тиынды бір алады. Ал мың центнер шамамен 41 гектар егістіктен жиналады, яғни 41 гектар жердің дестесін бастырғаны

үшін 8 сом 20 тиынды екі алады. Әр комбайншы маусымдық нормасы — 4500 центнер астық бастыру. Ал комбайншы 4500 центнер бастырғаннан кейін, яғни маусымдық нормасын орындағаннан кейін оның арғы жағында тапқан еңбекақысы сыйлықақы ретінде тағы 100 процент үстемеленіп төленеді. Мәселен, әлгі комбайншы 24 сом 15 тиынды бір, 8 сом 20 тиынды екі алса, сыйлықақы ретінде осы екеуінің қосындысы — 32 сом 35 тиынды үш алады. Бұған екі норма орындағаны үшін жалпы күндік табыстың 40 процентін, бірінші класты механизаторлығы үшін 20 процентті тағы қосыңыз.

— Ого.

— Қосыла береді ғой.

— Шіркін-ай, еңбек етсең, берері де мол-ау, — десіп механизаторлар дуылдап бара жатыр еді, бас экономист бор ұстаған қолын тақтадан ажыратпай, «саспаңыз, тағы бар» дегендей жұртқа қарап, тыныштық сұрады.

— Тағы да бірдемесі бар болды ғой.

— Бар, — деді экономист. — Бір күнде мың центнер астық бастырған комбайншыға 25 сом сыйлық штурвалда қолма-қол бірден тапсырылады. Оның үстіне Секең мың центнер дәп бастырғаны үшін облыстан 50 сом сыйлықты тағы алғалы отыр.

— Сонда бір күнде қанша болады?

— Көбейіп кеткен жоқ па? — десіп, тұрғапдар көп цифрлардың қосындысын білуге асықты.

— Мінекей, соның бәрін есептесек — 154 сом шығады — деп, Гүлнар диқан еңбегін мақтап еткендей айнала көз жүгіртін шықты.

— Пәлі!

— Мәссаған!

— Шырқап кетті ғой, — дескен дауыстар шығып жатыр әр жердеп.

— Мың центнер астық бастыру да оңай емес.

— Әрине, оңай емес.

— Биылдыққа Секең ғана бір мың центнер бастырған жоқ па?

— Жылына бір кісі. Көп болса екі кісі. Әзірге, Секеңнің алдына түсіп тұрған жан жоқ.

— Ал, мынадай жаңбырлы күнде нормамыз қалай болмақ?

— Бүгін міне дымқыл жердің егінін жинағалы тұрмыз. Осындайда күніне бір-ақ гектардың дестесін бастыруымыз мүмкін.

— Айтпақшы соны да біліп алайық та.

— Оны да ойластырып отырмыз. Жаңбырлы күнде ескеріледі,— дейді Гүлнар.— Қалай да диқандар еңбегі елеусіз қалмауы керек.

— Е, бәсе...

Осы кезде сонадайдан бұларды бетке алып келе жатқан ГАЗ-69 машинасы көрінді. Қара жолдың жептек-жептек балшығын аспанға атып, машина әзер-ақ келеді. Жолдың ой-шұқыры олай бір, былай бір толқытып жібереді. Бұл бас агрономның машинасы еді. Рульде — Нұрмаш, қасында — Мәнәп. Екеуі біраз алқаптарды орап, енді қос басына бұрылған беті.

Механизаторлар звено-звено бойынша үшке бөлінген. Біріншіні — Қадыржан Есмаев, екіншіні — Серікбай Жанмұханбетов, үшіншіні — Жұмаш Кәрменов басқарады. Үшеуі де шаруашылықта ғана емес, ауданда үздік шығып, көзге түсіп жүрген майталмандар. Қайсы болсын еңбек көрсеткіштерімен, қол жеткен нәтижелерімен алға суырылып шыққан орденді саңлақтар.

Диқан жігіттердің сайдауыттай сайланған мыпа қайратты қалпын, жігерлі жүзін көрген партком секретары мен бас агрономның да көңілдерінде нық сепім орнағандай еді. Механизаторлардың дәл қасына келіп тоқтаған жеңіл машинаның есіктері сарт-сұрт ашылып, Нұрмаш пен Мәнәп алдымен керзі етіктерін көсіле, аяқтарын сыртқа шығарып барып, қор-

баңдап жерге түсті. Үстерінде қалың киім. Түпкі қарбаласқа қапысыз қамданған қалыптары бар.

— Иә, халдарың қалай?— деді әуелі Мәнәп.

— Көріп тұрсыздар. Бұйрық күтудеміз,— деді Қадырықан Есмамов.— Егер түн ортасына дейін күн осылай ашық болса, жер дегдітін шығар. Түнделетіп жүріп кетеміз.

— Сойтуіміз керек,— деді Нұрмаш та.

— Қазір онда комбайншылар тамақтанып алсып да агрегаттардың басына барсын. Сонда болу керек. Титтей мүмкіндік болса қыбырлай беру керек,— деді Мәнәп.

— Жер дегдісе-ақ машинмен жетіп бармаймыз ба?— деді комбайншылардың бірі.

— Қазір бару керек,— деді Нұрмаш.— Жетіп барамыз деп жүргенде жолда қаншама уақыт отеді. Бізге қазір бір минут қымбат. Не болса да штурвалда тұру керек.

— Жақсы онда.

— Солай болсын.

— Комбайнды шұқылап реттей берейік те...

— Иә, сойтеіік те,— десіп комбайншылар да мақұлласып қалған.

Комбайндар іргелес алқаптарға тоқтаған-ды. Бір-бір дестені шетінен түртіп келе жатып, жаңбыр тұсқан тұста қаңтарылып қаңқиған бәрі. Қазір бұрынғыдай шалғыны көтеріп алып, қосқа қарай шапқылайтын әдет қалғап. Комбайн тоқтаған жерінен қозғалмайды, мұндайда комбайншылар дән тартатын машинамен баспанаға жетеді. Қазір міне, механизаторлар тамақтанып алған соң өздеріне бекітілген жүк машиналарымен комбайндарына тартады. Тағы бір қауырт аттаныс тұр. Соңғы гектарлар үшін шайқас бұл.

Диқан қауымы табиғат тосқауылына өз шеберлігін, қайрат-жігерін қарсы қоймақ. Бұл аттаныстан ешкім де шет қалуға тиіс емес. Бәрі де ұйымшылдық, іскерлік, төзімділік көрсетуге тиіс.

...Түн. Қою қараңғылық көз байлаған күзгі салқын түн. Күндіз жел қаққан қыраттардағы дестелер кебуге жақын. «Әлі су, енді бірер сағат сорғыса барабанға тоғытуға келіп қалар»,— десіп комбайншылар бір-біріне үн қатады.

Егін жай басы өзгеше бір көңіл күйді таптықандай. Комбайндардың қаңқасы қараңдап қауқып көрінгенмен қыбырсыз сұлық тұр. Әр комбайнның жанында бір-бір жеңіл машинаның жарығы көзге шалынады. Трактор-егіс бригадасының бригадирі Амантай Қайыржанов та осында. Машинасы реттеуші-шеберлердің будкасының жанында қаңтарылулы тұр. Онда екі шебер жөндеуші қоз шырымын алып, қалғып-мүлгіп отыр. Соңдарында сварка тіркемесі және бар. Жас комбайншылар да осында. Ұйқыны ұмытқан елгезек кейіпте.

— Қозғалып көрсек қайтеді?— деді бір кезде Нұрмаш Мәнәпқа қарап.— Біраз уақыт болды ғой...

— Дестелер кепкен болар...

— Байқап көрелік,— деп Мәнәп пен Амантай да опы қостап, комбайнға бет алды. Бұлардың қараңдағап бейнесіп көрген Серікбай да «Москвичінен» шықты.

— Дестені көреміз бе?— деді ол қарсы жүріп.

— Байқасақ қайтеді. Бплайдың дымқыл болғанына көніп тұрмыз ғой. Тек иппан алу керек. Кептіріп алу қшып емес қой,— деді Нұрмаш

— Жарайды онда. Шіркін-ай, суық түсіп десте қатса ғой мұндайда. Баяғыда...— Серікбай өткен бір күндерді еске алады,— қар үстінде жинағапбыз. Ол қиын емес екен. Барабап қылғыта береді. Бидай сатырлап ұшып жатады. Тек аязда дәп соғылып жарылып кетеді екен.

— Бізғар болғанмен қатырып тастайтын аяз жоқ бүгін. Осының өзінде жүріп көрейік,— деп бригадир Амантай Серікбайға көмектеспек болып комбайнға қарай жөнелді. Бұлардың жарығын көрген соң бас-

қа агрегаттар да жарықтарын жағып қозғала бастады.

— Нағыз қалың егіннің соңында қалғанын қарашы,— дейді Мәнәп дестелерді аударыстырып жатып.— Дымқылдау екен. Бірақ жинап алу керек. Осындай егіндерді ерте жинау керек еді?— Ол қасындағы Нұрмашқа қарады.

— Бұл егін көпке дейін піспей тұрды ғой. Пісуі жетсе мұншама кешіктірмеген болар едік.

— Шіркін, мына жердің егіні-ай.

— Отыз центнерден береді-ау,— десіп тұрғанда тұшып тұрған түн тыныштығыш мотор үні бұзды. Алдымен біреуі, одан соң екіншісі, үшіншісі оталып, барлығы он бестен аса комбайн егін жайды дүрліктіріп, қуатты үнмен гүжілдеп алға ұмтылды. Жүк машиналары да жарықтарын самсатып, қылыштай откір сәулесімен түн құшағын олай-бұлай тілгілейді. Бір сәттің арасында егінді алқап жорық шебіне айналып жүре берді. Мына қаптаған жарық, моторлар үні, машиналар қозғалысы, адамдар қарбаласы — бәрі үйлесіп, бір қуатты ырғаққа ұласып, бүкіл дала түшін тербеткен ұлы сарынға айналады. Күз бойы осы атырапты екпінді дүбірімен дүр сілкіндіріп, тынымсыз еңбек күйіне бөлеген құлаққа жағымды ырғақ еді бұл.

Комбайндар қозғалған бетімен жүріп кетті. Сырттай қарап тұрған жандардың жүздері жадырап, жанарлары жалт-жұлт ұшқын атады.

— Осылай тарта бер Секе, тоқтама!— деп алдымен бас агрономның даусы қатты естілді.

— Секе, ілгері, ілгері тарт, тоқтама!— дейді Мәнәп та қолын сермен. Бар зейін-зердесі алдына қаланып, томеннен көз алмай отырған Серікбай бұлардың даусып да естімеді, өздерін көрген де жоқ. Екеуі комбайнмен қатарласып, біраз жерге дейін қолдарын сермесін, бірдемелер айтып барып тоқтады.

— Амантай, сен осы маңда бол. Секеңе көмектес.

Біз Қадыржанға, Жұмашқа барайық,— деп Мәнәп сіді бригадирге тапсырма берді.

— Жарайды,— деп бригадир де бірден келісе кетті.

Нұрмаш рульде. Машина жарығы қою түнді қақ жарып біраз жерді шарлап отеді. Теңкіген дестелерді көлденеңінен кеспей ұзына бойлап арғы шетіне дейін өрлеп барады.

— Қадыржан тоқтады ғой, бізді көріп іркілді ме екен?

— Сөйткесп шығар,— деп Нұрмаш машинаны солай қарай бұрды. Бас агроном мен партком секретары комбайндардың ә дегеннен екпін алып жүріп кеткеніне қуанғанмен көп ұзамай тоқтайтынын да білген еді.

— Барабан қақалған болар...

— Иә, барабанның қақалғаны рас еді. Дымқыл десте полотноммен алғашқы кезде бөгесіз жылжып, біразға дейін барабаннан шапшаң отіп тұрады. Барабана барабанның зырқылдап айналған білегіне дымқыл сабан бір-бірлеп жабасып байлана береді. Келекеле білік әбден сіресіп, шыршықталған сабанға кептеледі де қалады. Сөйтіп білік айналмай тоқтайды. Мынадай жаңбырда жиі болатын кінәрат бұл.

— Аналар да тоқтапты ғой,— деді Мәнәп басқа комбайндарды нұсқап.

— Енді осылай болады. Барабан қақала береді. Оны сүйменмен тазалап отыру керек.

— Бәрінде де сүймен бар ма?

— Бәрінде бар,— дейді бас агроном.

— Онымыз дұрыс болған екен. Комбайн тоқтап-тоқтап жұмыс істесе де егінді жинау керек. Апау комбайн белгі беріп тұр ғой, бункері толды ма екен?

— Бункері толатындай болған жоқ. Жұмаш қой. Сыпқан шығар,— деді Қанат.

— Не дейді? Онда сен сонда тарт. Мен Секеңе барайын,— деді Мәнәп.

Нұрмаш келгенде Жұмаштың комбайнының білігі үзіліп тұр екен. Жұмаш төменде жанталасып білікті шығарып жатыр. Ал көмекшісі жоғарыда жарықты жыпылықтатып көмек сұрап, белгі беріп тұр. Оны байқаған жөндеушілер тура сынған комбайнға тартты.

— Көрді. Келе жатыр,— деп көмекші жас жігіт төмендегі ұстазына айғай салды.

— Не болды?— деп осы кезде Нұрмаш та төменге еңкейе үңілді.

— Машинаның шамып тура түсірші. Мына үзілген білікті ағытып алайың,— деп Жұмаш шалқасынан жатқан күйі Нұрмашқа тіл қатты.

— Апырмау, қараңғыда не көріп жатырсың? Мен сені де көре алмай тұрмын. Қазір мен жарық түсірейін,— деп Нұрмаш машинасына қарай асыға жөнелді. Бұлар жарықты туралап түсіріп білікті босатып алғанда техникалық көмек машинасы да жеткен еді.

Таң ағарып, айнала жап-жарық болғанға дейін комбайндар осылай қимыл көрсетті. Қадыржан, Серікбай, Жұмаш сынды тарландар штурвалда өздері тұрды. Білік сынса ауыстырады, барабан қақалса тазалады. Партком секретары мен бас агроном да осы істің басы-қасында жүрді.

— Кеңсеге барып мәлімет беруіміз керек?— деді Мәнәп таң әбден атқанда.— Қанша гектар қалғанын айтуымыз керек.

— Бітті демейміз бе?

— Демейміз. Шындықты айтамыз.

Көзі қызарып кеткен Нұрмаш ауылға қарай тартты. Тура кеңсеге келді. Қазір үйге бұрылуға да уақыты жоқ. Мұны диспетчер де тосып отыр екен. Келе «ауданды қос» деді.

Бұл кезде аспанда бұлт тарқап, таң әбден атқан еді...

Намыс

— Әй, Төке, тойың бар екен ғой был,— деген дауысқа Мұстафин жалт қарап еді, құрдастарының бірі екен.— Был елуге келесің. Даңқың шығып дүниені дүрілдетіп тұрған шағыңда, шалқытып бір шалқар той өткізбейсің бе?

— Ә, ә...— деп, Төкеңнің қызыл шырайлы жүзіне күлкі үйірілді.

— Ер жасы елуді аттап алпыс атты ақсақалды ауылға бет бұрасың. Енді осы көк темірмен алысуды қоятын шығарсың. Бір басыңа бақ-дәулетің жетіп жатыр ғой, Төке. Омырауың толы орден. Социалистік Еңбек Ерісің, партияның жпырма бесінші съезінің делегаты болдың...

— Енді мені қарттардың қатарына қосайын деп пе едің, ей? Ертерек емес пе?

— Қанша қашқанмен кәріліктен құтылу жоқ. Төке: Тойыңды өткіз дүрілдетіп...

— Той болады, оған асықпа, досым. Ол тойдың да түтіні алыс емес. Бірақ көк темірді тулақ етіп, тақымдағы тұлпарымды кемітпе. Міне отыз үш жыл осының жалына жармасып жүрген жоқпын ба?!— деп Төлебай Мұстафин құрдасының әзіл аралас пазына қисынды жауап қатты.

Машина ауласында «Ростовсельмаш» зауытына есімі жазылған су жаңа «Нива» комбайны от алдырып, «жігіттер, мен кеттім» деді. Сол-ақ екен су жаңа комбайн жер солқылдатып жүріп кетті.

Сол күні ол комбайнды үйінің қасына қойды да, машинасымен плантация басына бармаққа жиналды. Үйінің ауласындағы екі гараждың оң жақтағы биіктеуінің қақпасын ашып УАЗ-469 жеңіл машинасын шегіндіріп шығарып жатты. Осы кезде үйден сүйретіле басып белі бүгілген кәрі шешесі Күнбөпе есік алдына шыққан еді. Қашанғы жанашыр, бәйек болған қалпы ұлына сөйлеп жатыр.

— Құлыным-ау, жаныңды неге күтпейсің. Ана жұмсақ машина тұрған жоқ па, соған мінсейші. Арбиған мына құрғырдың жүрісі қатты, ішінді түйіп тастайды.

— Апа, жол бұзылса «Москвичпен» жүру қиын.

— Айналайын, өкіметің беріп тұрғанда бірін мініп, бірін ауыстырып, алшаңдап жүрсін дегенім ғой. Маңдайға біткен бағың — маңдай терің! Осыдан отыз бес жыл бұрын есіңде ме, қаршадай күнінде сен лабогрейкеге мініп, мен комбайннан бірдей тасып едім ғой. Соны ұмытпа, шырағым. Мына сексендегі шешец де кәмбайнды біледі. Кәмбайнмен қарбаласып жүріп сені жетілдіргем жоқ па. Енді заман түзелді, өзің де елпілдеген бала емессің, елудің үстіне келіп қалдың. Жаныңнан қымбат па, мін ана жұмсақ мәшпенді.

— Оны күн ашықта мінеміз, апа, — деп күлді Төлебай.

— Жарайды онда, — деп шешесі де көне кетті.

Төкеңнің ауласында тұрған екі жеңіл машина да үздік еңбектің тартулары. УАЗ-ды осыдан алты жыл бұрын социалистік жарыста озып шығып, кезектен тыс сатып алған, ал «Москвич-412» былтыр жүгері плантациясының әр гектарынан 350 центнерден көк балауса алып, одан соң «Нивасымен» 12 мың центнер астық бастырма жоғары көрсеткіші үшін Москвада Бүкілодақтық халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінде сыйлыққа берілген еді.

УАЗ жеңіл машинасының руліне отырған Төкең

екі баласы еңбек етіп жатқап жүгері алқабына қарай тартты. Өз шешімін ол балаларына кеше айтқан болатын. «Биыл егін бітік, дән дариясы тасптын түрі бар. Жүгері жинауды орталап тастадық. Енді қалғанын екеуің жинаңдар, мен ораққа араласамын» деп, еді ол балаларына. «Папа, оның дұрыс, ораққа аралас, біз жүгеріні өзіміз жинап аламыз, дескен механизатор балалары Есләм да, Дәкен де. Енді міне, әкесі өз қолымен өсірген жүгері алқабын тағы бір шолып, балаларының еңбегін бақылап кетпек.

Жүгері алқабы жасыл орман іспетті жайқалып тұр. Биылғы жылудың аздығы алғашында көңілге күдік ұялатып бас шайқатып еді. Соңынан жағдай оңалып кетті. Басында әр гектардан 250 центнерден көк балауса алуға міндеттеме қабылдап еді. Енді өнім 350 центнерге жетіп тұр.

Төлебай машинасын алқаптың бір шетіне тоқтаты да, балаларын тосты. Екі жүгері комбайны бергі басқа қарай беттеп келеді. Әке балаға сыншы емес пе. Мына екеуінің әр қадамын қатты қадағалап, қалт жібермей бәйек болады. Ал, олар намысшыл. Олар да әкесін елдің алдында көргісі келеді. Комбайндарын тоқтатып әкесіне қарай жарыса жүгірді.

— Жаңа комбайн қалай екен?

— Жақсы.

— Міндеттеме қабылдадың ба?

— Он алты мың.

— Папа, он алты мың дейсің бе?

— Иә, он алты мың.

— Оны қай уақытта бастырасың? Жұрт әлдеқайда озып кетті ғой.

— Қуып жету керек. Міндеттеменің де, жарыстың да мақсаты сол емес пе. Қуып жет, озып шық, жеңіп ал демей ме жарыстың ұраны,— деді Төкең саспай. Ал, балалары дәл бір өздері көш соңында қапы кететін кісілерше тыпыршпды.

— Кіммен жарысасың?

— Петр Шлейдовецпеп.
— Бірінші болімшедегі ме?
— Иә, былтыр да сонымен жарыстым ғой. Былтыр қатар түскенбіз. Жақсы комбайншы.

— Оның комбайны да жаңа ма?

— Жаңа.

— Ол қазір десте бастырып жүр ғой. Бұрын кірісті, озып кетеді ендеше,— дейді Дәукен.

— Онда, папа, комбайншыңды егін жайға бұр, жүгері үшін саспа, өзіміз аяқтаймыз,— деп Есләм әкесін асықтыра сөйледі.

— Мына қарашы, жүгеріні екі күндей бұрып сеуіп жіберіппіз көктемде,— деді осы кезде Төкең балаларына.— 17 май күні салқында сепкен ана өңір гектарынан 250 центнер, ал 20 майдан кейін сепкен мына жер 350 центнер өнім береді. Жүгері жарықтық жылуды сүйеді ғой. Бір күн асыққанымызды қарашы.

— Ссбіндер деп жоғарыдан нұсқау берген жоқ па?

— Балам-ау, «жүгері бапқа оседі» деп, тегіп жазып жүрген жоқ қой. Нұсқаумен оскен жүгері міне, мынадай жүдеп шығады.

Төкең көктемде сәл-пәл қателікке ұрына жазданып өкініш білдірген сыңайда тұр. Бұл да өмірдің бір сабағы. Ал бірақ, жүгерінің жалпы түсіміне көңілі тоқ. Орта есеппен әр гектардан 270 центнерден көк балауса айналатын түрі бар. Бұл — совхоз бойынша орта көрсеткіштен әлдеқайда жоғары. Тыңның торқалы тойы аталып өтілетін мерекелі жылдың жасыл орағы Төлебай Мұстафин үшін осылай табыспен қортындылаулар қалпын танытқан еді.

Өткен көктемнің бір оқиғасы оның жадында өкініштің инесіндей қадалып, тіпті кетпейді. Бірінші Май мерекесінен кейін күн көзі жадырап, айнала дүние шуаққа бөленіп, біршама уақыт бойы жылы қабақ танытқаны бар. Сөйтіп тұрды да айнып жүре

берді. Қатарыпан бірнеше күн жаңбыр бұлты жап-быр шудасын жинай алмай сіркіреді де тұрды. Тек 15 май күні аспан ашылып, диқанның сәтті шағы дабыл соқты. Дән себу тың өңірінде жаппай басталып кетті. Қым-қуыт қарбалас. Жосылған техника. Жанталасқан жұрт. Осындайда басшылар әсіресе әбігер. Ерсілі-қарсылы шапқылап, қайрат көрсетіп жатады. Сырт қарап тұрғанда солардың кей қылығы қызық сияқты көрінеді Төлебайға.

Күн ашық болғанмен салқын ызғар бар. Терістіктен соққан жел өңменіден өтіп кетердей. Тым жайсыз. Күндегі әдетімен ертерек тұрып үйінің алдына шыққан Төлебай денесі тітіркеніп, бойы қалтырап тоңазыған-ды. «Апырмай, мынау әлі он градустан аспаған екен ғой»,— деді ол ішінен. Еңкейіп, іргеде қазылған бақшадан бір уыс топырақ алды. Сығымдап еді, қай-қара мақпал топырақтың жылы буы білінбеді.

Осы сәтте ауыл көшесін жарып өтіп келе жатқан жеңіл машина дәл қасына келіп тоқтай қалды. Ішінен басшылардың бірі түсті. Шаруасы шұғылдығын танытқандай тез-тез басып келіп, салқын амандасты.

— Бұл не тұрыс, Төке?

— Күн мынау, әлі салқын.

— Ондай самарқаулықты қою керек. Бізге уақыт қымбат. Жүгері себуді баяғыда бастау керек еді, енді міне бір апта кешіктік. Бидай себумен қабат келіп, қарбаласып тағы кешігеміз. Біздің жерде бір күн кешіксек күзгі суыққа ұрынатынымызды жақсы білесің ғой,— деді ол салмақты үнмен.

— Білеміз ғой. Білетін шығармыз деп, бүлк етпей отырмыз ғой. Күзгі суық қандай болса, көктемгі суық одан да жаман. Тұқым суыққа ұрынса болмайды,— деп Төке өз жайын түсіндіріп жатыр.

— Топырақтың қызуы әлі он-ақ градус. Ал бізге кемі 15—16 градус жылу керек.

— Сонда қашан бастамақсыз себуді?

— Бірер күнде.

— Оныңыз болмайды. Онда кешігеміз.

— Мен қешікпеймін. Бір аптада сеуіп бітірсем агротехникаға қайшы келмес деймін. Сонда өнім болады.

— Төке, мына жайды ақылдасайық деп едік. Мен көрші совхоздарда болып едім олардың бәрі бізге қарап отыр. Мұстафин қай күні бастаса, біз де тұқым себуді сол күні бастаймыз дейді. Бүкіл аудан сізге қарап отыр.

— Қызық екен. Маған қараса, онда бірер күн тоса тұрайық.

— Тоса тұрсақ кешігеміз. Жұрттың бәрі сіз сияқты шебер емес. Сіз тұқым себуді бір аптада бітірсеңіз, олар екі-үш аптаға созып алуы мүмкін. Сондықтан ерте бастаған дұрыс. Сіз көшті бастап беріңізші.

— Қпын екен. Былай жүрсең өгіз өледі, былай жүрсең арба сынадының кері ғой мынау. Содда екі ортада мен ұтылып қалмаймып ба?

— Тәуекел дейік.

— Тәуекелмен егін шықпайды,— деп Төлебай басын шайқады.— Жұрттың найқалып, ұбап-шұбап жүргені үшін мен кінәлімін бе? Қызық-ау өздері.

— Бастаңыз, Төке. Уақыт өтіп барады.

— Бұл немене, нұсқау ма, бұйрық па?

— Нұсқау емес, өтініш.

— Біле тұрып жөнсіз жолға түстім-ау. Жеке басымды ойлағанмен болмас, аудан мүддесі болса, онда тарттық,— деді Төкең. Сөйтпін сол күні ол терістіктен соққан салқын ызғарға жүзін тосып жүгері плантациясына тартты...

Енді міне сол оқиға есіне түседі.

— Папа, жолың болсын, кешікпе!— десті, балалары қосарлана. Төкең сол күннен бастап, комбайн роліне қайта отырды.

...Аспан аясы бүгін де қорғасындай ауыр қазбауыр бұлттармен құрсауланып, күннің қай тұсқа келгені белгісіз болып тұр. Осымен екінші тәулік комбайндар қаңтарылып, әрқайсысы шұбатылған бір-бір қалың дестені көтере беріп тоқтаған. Кешелер посерлеп өткен жаңбыр жер-дүнпені жабырқау тартқызып, тыныштық құшағында бөктіріп тастапты. Дала ны дүрілдеткен у-шудың бәрі де сап болған. Жаңа гана желкем соқты.

Комбайншылар дала кемелерінің қасында. Олар да қымбат уақыттың әр секундын санап, маза кеткен қалыпта. Аспан жүзін дамылсыз шолып, бұлт етегі көтерілсе көкірегі қуанышпен толқып кетеді. «Енді ашылса екен. Сілтеп көрер едік-ау» деген тәрізді отты тілек жанарларда тұтанып жарқ-жұрқ етеді. Жаңталасып асығады. Жер дегдіген сайын, комбайнның доңғалағына баттасқан қалың саз қабыршақтанып жалбырап түсе бастаған сайын қимылдары ширап, жүгіре түсіп шарқ ұрады. Үсті-бастары бидайдың шаңы мен дән қауызына бөккен, олар күз суығын да елер емес.

Күндегі әдетімен бөлімше партия ұйымының секретары, есепші Сәбит Тұралин де агрегаттардың басына келіпті. Комбайншылардың хал-жағдайларын сұрап, әрқайсысымен тіл қатысып жан жылытар жылы лебізін білдіруге ұмтылады. «Қарқынымыз жаман емес, тек мына жаңбыр... Әлі мүмкіндік бар. Тек табандылық жалын керек» деп, ол жұртты жігерлендіріп қояды. Тікелей іс басында жүрген, диқандар ортасында араласып, біте қайнасқан партия жетекшісіне тән мінез танытады. Бәрімен де сөзі еркін, жүрегі жақын. Мына астық тағдыры бұлардың ұйқы-күлкісіне дейін түгел ортақтастырып жібергенге ұқсайды. Таңертең де, кешке де осы егін жай басынан табылуды Сәбит ең бірінші парызы сапай-

ды. Ол қолындағы қызыл жалаушаны жоғары көтерді де, тура Төлебай Мұстафиннің қасына келіп, жұртты да осылай шақырды.

Комбайндарының қасында тұқжаңдап жүргендер елең етіп, бір-біріне тіл қатып, іле орындарынан қозғала бастады. Көптен күткен хабарлары жеткендей жүздері жайнап, күлімсірей түседі.

— Жақсы сөз — жарым ырыс деген.

— Қуанышты хабар болар, тыңдайық...

Олар жүгіре басып, тез жиналды. Орталарында Төкең маңдайы жарқырап, жымшып тұр.

— Жаңбыр мынау, жұмыстың жүрмей жатқаны анау. Жалау тапсырамын дегеніңе түсінбей тұрмынау, Сәбит. Осыны бүгінше қоя тұрсаң қайтеді?— деп өз-өзінен ыңғайсызданып, жан-жағына жалтақтайды. Біреу-міреу қостар ма екеп деп, жігіттердің жүзіне жауап тоса қадалады. Ал, олардың біреуі де жодей қойған жоқ. Орақ кезінде қалыптасқан дәстүрден жапылмағанды қаласады ыңғайлары. Сол сынайды Сәбиттің сөзі нық түйіндеді.

— Төке, бұл орақ дәстүрі. Жарыстың шарты осы. Әрбір жұмыс күнінің қорытындысы шығарылады. Кеше жаңбыр болып жинала алмадық. Енді міне, басымыз қосылып тұрғанда, алдыңғы күннің қорытындысып айтайын. Сіз озып шықтыңыз. Мына жалауша сіздің комбайныңызға қадалады. Бір күнде 900 центнер астық бастырдыңыз. Құттықтаймын, Төке!— деп ол даңқты комбайншының қолын қысты.

— Рахмет, Сәбит!— дейді Төкең қызыл жалаушаны алып жатып.

— 16 мың центнер астық бастырғанша қолдан түсірмеңіз.

— Жарысты өзіңіз бастаңыз. Өзіңіз үлгі көрсетіп отырсыз. Біз соңыңыздан ереміз.

— Қалыспаймыз, Төке!— десті осы жерде тұрған комбайншылар да.

Бұлар Төлебай Мұстафиннің звенолас серіктері

болатын. Бәрі де сайдың тасындай ірікті, нағыз серіктікке сенімді азаматтар. Ана Қойбағар Сағындықов Төкеңнің өкшесін басып келе жатқан даңғайыр дидан. Оның омырауында «Құрмет Белгісі», екінші және үшінші дәрежелі Еңбек Даңқы ордендері жарқырайды. Биыл 10 мың центнер астық бастыруға серт байлап отыр. Қайырбай Елібаев, Қайырбек Мақыжанов, Павел Гонкиндер де дала кемесіне сеніммен отырған құрыш қолдар. Тек алтыншы комбайндағы жігіттің қауқары әзір беймәлім. Ол «Петропавловскстрой» тресінен көмекке келген сылақшы Василий Усачев еді. Комбайншылар күрсын тамамдапты. Өзі ескі «СК-4»-ті жөндеп алып, дидандар қатарына қосылған. «Қалада маған берілген тапсырма — 7 мың центнер астық бастыру. Осы межеге жете алсам жарар еді. Төлебайдың қасында болмағанымна қуаныштымын» дейді ол.

— Биылғы егін ғажап. Осындай ырыстың жанында алаңсыз отыра да алмайсың. Қып-қызыл бидай жаңбырдың астында жатса ұйқы бола ма, күлкі бола ма,— деп Төкең жаңа досы Усачевке ықыласпен қарайды.

— Жаңбырда да комбайн қасында боламыз ба?— деп Василий Усачев аспан жүзін шолады.

— Енді қалай? Орақ — майдан, біз — солдат. Солдат майданда шепті тастап кетпейді ғой. Осында тосамыз, жүруге мүмкіндік болса тек ілгерілей береміз. Василий мен саған қызық айтайын ба? Қазір тіпті есіме алсам қайран қаламын. Қызық-ау, кеше қандай едік, бүгін қандаймыз. Осы кеше мына арбиған комбайнды әкеміздің арбасындай дедектетіп тамақ ішуге ауылға барушы едік, немесе жаңбыр жауса, шалғыны көтерін алып, тағы да шу деп, тартып тұратынбыз. Сонда жанармай ысырап болады, комбайн босқа сандалып тозады деп ойламайтынбыз. Қазір ғой жөнсіз артық қозғалсақ қыпылдап тұрамыз. Міне, бүгінгі дидан осылай есепшіл болып алды. Бәрін

есептеп отырамыз. Мен қартайғандау адаммын ғой, ұйқым қашқан. Күніне төрт сағат ұйықтап, жпырма сағат комбайнда боламын.

— Ұйқы қашқанмен, қайрат қашпапты ғой,— деп Василий сүйсінгенін жасыра алмады.

— Отыз үш жыл темірдің ортасында жүрген мына қол да темір болып кеткен сияқты. Кейде бетімді жуып жатсам алақаным түрпідей тиіп, шодырайған мүйіздер жұқа тұсты сыдырып кетеді,— деп күледі Төкең.

— Темір-қайрат!— деп Василий таңырқай түседі.

Түске таман комбайндар орнынан қозғала бастады. Бірінші болып маңдайында қызыл жалауы желбіреген Төлебай Мұстафиннің қызыл «Нивасы» кетіп бара жатты.

* * *

— Петр Шлейдовец қанша астық бастырды екен?

— Ол бір мың бес жүз. Кеше сіз алда едіңіз. Бүгін ол алға түсіп кетті.

— Бәсе, тарланым-ай. Былтыр да осылай болып еді. Бірде ол, бірде мен алда жүрдім.

— Енді екеуіңіз қатар түсіп үзеңгі қағыстырыңыздар.

— «Жүйріктен жүйрік озар жарысқанда» деп, қарап тұрайын дейсің ғой.— Совхоздың Майбалық бөлімшесінің астықты алқабына көмекке келіп, орақ салғанда Төкең осылай алдымен өзінің еңбек бәсеке-лесін сұраған. Айтқандай-ақ екі саңлақ комбайншы бір танапқа түсіп жарыса көсілді. Бұл бір жалғыз совхоз ғана емес, аудан назарын аударған, нағыз шеберлік сыналған сайыс болатын. «Молниялар» күнде шығып тұрды. «Алда — Т. Мұстафин», «Алда — П. Шлейдовец» деген аршынды тақырыптар күн сайын ауысып, көрсеткіш цифрлары «12 мың...

13 мың... 14 мың... 15 мың» деп, өзгере берді. Епдігі белес — міндеттеме межесі — 16 мың центнер еді.

Дала қосының қасына тоқтаған комбайнның кабинасы ашылмай тым-тырыс тұрып қалды. Қап-қараңғы қою түн. Мотор үні өшкеп соң айнала төңірек сілтідей тына түскен еді. Мына бір комбайн бейне шайқас даласынан талып жеткен қырандай қыбырсыз қаңтарылған. Бұл Төкеңнің «Нивасы» еді. Комбайншы көп бөгелген соң қос басындағы жігіттер солай қарай ұмтылысты.

— Төкең көрінбейді ғой.

— Дыбыс жоқ,— десіп баспалдақпен жоғары орлегенде барып кабина есігі ашылды.

— Құрғыр, аяғымды баса алмай қалыппын. Егін қалың ғой. Бункер он бес минут сайын толады, сабан көп, сабан тастағыштың муфтасын баса-баса тізем шыдамай қалғанын қарашы,— деп ол қоңыр үнмен күбірлеп түсіп келеді. Жерге жеткізбей екі жігіт қолтығынан демей көтеріп әкетті. «Апырмай-ау, не қылған еңбеккер, дүлдүл ғой» десіп, олар да өзара күбірлесіп қалды.

— Бұл аяққа не болғанын. Тіземді жаза алмай қалдым.

— Күні-түні бір тыпбайсыз...— деді жігіттердің бірі ақырын ғана.

— Әй, сонда кәрілік демекпісің? Кәрілік жетер күп болған жоқ. Кешке қалжырасам да таңертең тыңайып, құлындай ойпап тұрамын,— деп Төкең әлгі жігітке қарады.

— Шаршағансыз ғой.

— Шаршайтындай бұл арпалысты мен бір был көріп жүрген жоқпын ғой.

Ертеңіне совхоз басшыларының ұйғарымымен Төкең жүгері жинауды аяқтаған баласы Дәукен комекшілікке жіберілді. Қолқанаты келген соң Төкең тағы қанаттанып қарқынды үдетті-ай кеп. Майбалық, Талпын ауылдарының егінін жинасқан соң

Преснов ауданының Айымжан ауылына тартты. Тарлап сілтесінен танған жоқ. Диқан панысы қайрат отын лаулата түскені байқалады.

Қашан болмасын орақтың алды-артып болжау қиын. Бірде нөсер жаңбыр төпелесе, бірде суық ызғар соқты. Мұның ақыры қарлы боранға ұласып кетті. Боран екі күн алай-дүлей долданып барып жымжылас басылғапта, қытымыр аяз бетті шымшып, қыр астындағы қыс хабарын жеткізгендей болатын. Осындай суықта Төкеңдер тағы да құрыш қайратпен құрсаып дала кемесінің тұғырына отырған.

Айнала аппақ ұлпа қарға бөгіп тұр. Кеше ғана осы өңірде күздің қоңыр әуені уілдеп, сарыала қаздар қанатын сабалап қалықтап ұшып жүр еді. Бір ұйықтап тұрғандай сәттің арасында дала өңі өзгеріп жүре берді. Сотүстіктің табиғаты тағы да қатал мінезін танытқан болатын. Қаншама астық қар астында қалатын түрі бар. Диқандардың қабағы түсіп кеткен. Екі-үш күндік қана жұмыс қалғанын қайтерсіз. Үлгіре алмады. Күз бойы жаңбыр адым аштырмай жігерді құм қылып, енді соның аяғы қарға ұласып қайранды тауысып тұрғаны жанға батады. Қолдарында биялай, бастарында малақай, үстерінде тон, аяқтарында пима. Бәрі қыс өміріне бағыныпты. Әрине, суық темірдің үстінде жеңіл-желпі отыруға болмайтынын бәрі жақсы түсінеді. Жарты сағат, бір сағат емес, күні-түні комбайн тұғырынан түспеуге бел буған қайратты жандар осылай сайланатын. Төкеңнің звеносының алты комбайны әне егін жайдың дәл үстінде дестені етегінеп түріп келе жатқан қалпы тоқтап тұр. Комбайншылар алғашында мына тосындықтан тосылғандай қалыппен денелері тітіркене түскендей самарқау қозғалып еді. Үндері де естілмейтін. Тым-тырыс. Тек темірдің тықылы ғана анда-санда шаңқылдап, мына комбайндар жүре ме, жүрмей ме өзі дегендей үнсіз кейістікті танытуда. Жігіттерде үн жоқ. Бірін-бірі қас-қабақтарымен бағады.

Дене қызынып, комбайндардың бабын келтіріп, істің жайына қаныққанда Төкең:

— Мен бір қызық айтайын,— деп әуелі әңгіме бастады.— Мұндайда күннің суығы жақсы. Қар қазір сусылдап тұр екен. Кәдуілгі құм шекер сияқты. Кешегі су болған дестелер сіресіп қатып қалыпты. Мұны жинаудың амалы бар. Қара да тұр, шаңын аспанға бір-ақ шығарамыз.

— Рас айтасыз ба?

— Оны қазір көрсетемін. Кеттік...

Сол-ақ екен комбайншылар орып-орпына отырып моторға газ берді.

Алда — Төлебай. Ол әуелі дәл бір қылпыған ұстараның жүзін байқап көрген шебердей шалғыны бос зырқылдатып алды да, хедерді баппен түсіріп, сабағы іліңді-ау дегенде барып комбайнды ақырын қозғай бастады. Арбпған үлкен доңғалақтар қатқан мұзды күтір-күтір езіп келеді. Төкең дестеге қырағы қарайды. Газды ештең, еппен басып жүрісін үдетіп барады. Сіресіп, тұтаса қатқан десте шетінен түре көтергенде үстіндегі ұлпа қары сусып, зырлаған полотноның бойымен комбайнның көмейіне қарай зулай жөнелді.

Төкең қолын көтеріп, «Кеттік. Бәрі ойдағыдай. Енді тоқтамаймыз» дегендей артындағы серіктеріне белгі берді. Сол-ақ екен комбайндар орындарынан қозғалып кетті. Арттарында ақ боран шаңытып барады. Комбайншылар бір-біріне қол бұлғайды.

Ертеңіне бұл күннің де қортындысы қуанышты болды.

— Төлебай Мұстафин қар басқан алқаптың астығын жинауда жаңалық ашыпты,— деген хабар көпке тарады. Аз күннен кейін облыстық, аудандық газеттер Т. Мұстафиннің маусым ішінде 20 мың центнер алтып дәп бастырганын шабыттана жазып жатты.

— Төке, сәлем бердік, жол болсын,— деген таныс дауысқа ол жалт қарап еді, өзіне қарай құстай ұшып келе жатқан Василий Усачевті көрді.

— Василий, амансың ба?— деп Төлебай да қарсы жүрді.— Жол болсын.

— Кавказға бара жатырмын. Орақтағы үздік еңбегім үшін трест жолдама берді.

— Олары дұрыс болған екен.

— Ал сіз ше?

— Мен Москваға пленумға бара жатырмын.

— Қандай пленум?

— Былтыр кооператорлар съезі болып еді ғой, сонда мені «Центросоюздың» басқармасына мүше етіп сайлаған.

— Иә, сіздің еңбегіңіз қандай құрметке болсын лайық.

Екі дос осылай Петропавл аэропортында қорытындылаушы жылдың көктемінде кездесіп еді. Екеуі де асыққан жұмыстарын бітіріп, билеттерін тіркеткен соң еркін отырып біраз сұхбаттасты.

— Биыл да келесің бе? Күзгі бораннан қорыққан жоқсың ба?— деді Төкең қулана қарап.

— Несіне қорқамыз. Үйрендік, Төке. Ал сіздердің биылғы міндеттемелеріңіз қандай?

— Бидайдың гектарынан жиырма центнерден аламыз. Ал жүгерідеп 300 центнерден сүрлемдік балауса жинаймыз деп отырмыз.

— Комбайнмен қапша астық бастырасыз?

— Жиырма мың центнер.

Василий Усачев басын шайқады. Күле түсіп, Төлебайға қызыға қарайды. Торқалы тойлар жылында Төкең сынды тарландар тағы да шырқайтынына сенеді ол.

— Жолаушылар...— деп, радио саңқылдап қоя

бергенде екеуі де елең етіп, қол алысып қоштаса бастады.

— Көріскенше, Кавказ.

— Көріскенше, Москва.

— Комбайн штурвалында кездескенше...

* * *

— Ол оныншы бесжылдықтың қорытындылаушы жылы емес пе еді?— деп Төкең қасындағы Қойбағар Сағындықовқа қарады.

— Иә, сол жылы сіз бір өзіңіз «Нива» комбайпымен 20 мың центнерден аса астық бастырып облыста үздік шықтыңыз,— деп шәкірттей болып кеткеп серігі Қойбағар басын иезіп қоштады.

— Енді он бірінші бесжылдықтың төртінші жылы емес пе?

— Солай. Төке. Тағы бір сып тұр алда.

— Әй, өзің мені ылғи сынға сала беріп қайтесің. Кәрілік маған да жеткен жоқ па?— деп Төкең күліп, Қойбағарға бүкіл күрек тістерін көрсете ақсия қарады. Жүзінде қашанда жарқырап отыратын қайратты адамның шырайы бар.

— Кәрілікті ауызға алғаппап кейін күлгеніңіз қалай?— деп, Қойбағар да жарасты әзілді іліп әкеліп, өзі өмір бойы сондай сыйлап өткен ұстаз іспетті ардақты адамына қуаңылана жымиды.— Кәрімін деген соң қол қусырып отыру керек қой, Төке? Неге күлесіз?

— Апырмай енді күлдірмейсіңдер ме?— деп Төкең орнында қопандап қойып жап-жағына қоз салды. Бұлар қысқы кеште Төкеңнің үлкен шаңырағында әңгіме-дүкен құрып отыр еді. Шағын ауылда шаруа бағып өскен олар от басы-ошақ қасында отырып та даладағы жұмыстың жай-жапсарын әңгіме етісіп, кейбір түйіндерді шай үстінде де шешісіп жатады. Қойбағаров өзінің талай жылғы үзеңгілес тар-

лап ұстазы Төкедің үйіне осындай қолы қалт босаған кешкілікте бас сұғып, төбе көрсетуді парыз санайды. Сол дағдысымен бүгін де жылы лебі бетке ұрған жайлы шаңырақтың төрінде отыр. Әзілі жарасқан әңгімені жаны ұнатады.

— Күлгеніңіз, Төке, әлі қорамсақта қару бар деген ыңғай емес пе екен?

— Е, несі бар.

— Бәсе, өзім де солай ойлаймын ғой.

— Елудің ортасынан асып-ақ қартайып қалды дедің бе?

— Түсіндім, Төке.

— Оданда әлгі шаруаңды айтсаңшы.

— Манағы таңертеңгі әңгіме ғой. Тыңның 30 жылдығы аталатын жылы қандай меже белгілейсіңдер, дейді жоғары жақ. Совхоз басшыларының сұрағы бұл. Аудан да сұрайтын шығар әлі.

— Бұл арада бұлтара алмайсың,— деп Төкең келісе кетті енді.— Тыңның 30 жылдығы аталғанда тартынып жату келіспес. Осы 30 жыл бойы тыңды өзіміз көтеріп, өзіміз игеріп келеміз. «Тың не берді, тыңның игілігі қандай? деген сұрақ әркімге жиі қойылып жүр ғой. Сол сұрақ маған да айтылатын шығар. Сып деп отырғаның сол ғой, сірә?

— Дөп бастыңыз ойымды.

— Тыңның берген байлығып жұрттың бәрі айтып жүр. Ол белгілі пәрсе. Ал менің айтарым мынау: тыңның байлығы әлі толық ашылған жоқ. Жоғары өнім алуға біз жаңа үйреніп келеміз. Міне, соны анық игеру керек.

— Мұныңыз дұрыс соз.

— Дұрыс болғанда қандай? Оң бірінші бесжылдықтың үшінші жылында ауа райының құрғақшылық болғанына қарамастан тәп-тәуір өнім өсірген жоқпыз ба?

— Әрине, тәуір.

— Күн күйіп тұрғанда, жер-дүние құрап кеткеп-

де егініміз жайқалып, әр гектардан 14—15 центнерге дейін өнім берді ғой. Бұл жаман өнім емес.

— О, не дегеніңіз, Төке. Әбден...

— Міне, сол астықты жаңбырдың астына қалдырып, жинап алмадық қой.

— Оныңыз рас.

— Рас болса, қырық күн жаңбыр жауып, қол байлап тұрып алған жоқ қой.

— Ол да рас.

— Ендеше шыққан астықты қпыншылықпен, маңдай термен өсірілген дәнді шашпай-тоқпей жинап алуды үйрену керек,— деп Төкең көкірегінің арғы түкпірінде талайдан қордаланған ойларын қозғап, қызына сөйледі.

— Бір аптада дейсіз бе?

— Енді бір ай керек пе сонда. Табиғатымыз қатал дейміз. Сол қатал табиғат жомарттықпен мол астық беріп, тағы да бір апта тамылжыған күндерімен қоса жарылқағанда жанталасып қимылдап, қарманып қалуға тырыспаймыз ғой, шіркін. Найқалыпшайқалып жүріп аламыз. Намыс тұтанбайды-ау, тұтанбайды. Шіркін, диқанның намысы дуылдап, «есемді жібермеймін, еншімді аламын» деп, дабылды соғып жатса. Сонда алтын дәнді жаңбырдың астында қалдырмай түп-түгел қамбаға құйып алар едік-ау. Соны ойлаймын кейде, осы қыста үйде отырып. Жайдан-жай намысым келеді.

Төкеңнің мінезі турашыл. Қандай мінді болсын бетке айтып салады. Совхоз, бөлімше басшыларын талай рет кемшіліктерін қымсынбай тік айтып, өкпелетіп алғаны да бар. Қойбағар енді тарланның іркілуін тосып сұрақты үстемелемеді. Тағы бір сынға ұшырармын дегендей сөздің кележағын күтті.

— Ендеше былай болсын,— деп Төкең алғашқы әңгіме сарынына қайта оралды.— Тыңның 30 жылдығына тағы бір серпілерміз. Жылдағы міндеттемем 16 мың центнер болатып, биыл да соны атаймын.

16 мыңнан әрі асып, 20 мың центнерге қол созармын. Жылдағы үйреншікті жай емес пе?

— Бәлі, Төке, мына сәртiңiз құрыш қайраттың құлшынысы ғой.

— Не болса ол болсын. Атадым. Сiлтедiм бiшке. Айтпақшы тыңның отыз жылдығына олжам бар. Биыл бiздiң Оразымбет тракторға отырады.

— Ең кепже ұлыңыз...

— Сонда бiр үйден бес механизатор шығып тұр. Өзiм бастап, төрт ұлым қостаған...

— Тыңның байлығы осы емес пе. Нағыз диқанды өсiрдi.

— Солай шығар,— деп, Төкең жымыңдап қойды. Жанары мақтанышпен жалт-жұлт етедi.— Биыл намысты жiбермеспiн. Әр гектардан 20 центнерден астық аламын.

Қойбағар оны қостағандай үнсiз күлiмсiредi. Төкең оған сондай разы раймен қараған едi. Соңғы жиырма жылға жуық екеуiңiң жұбы жазылып көрген емес. Көктем, жаз — тракторда, күз — комбайнда, қыс — фермада қатар еңбек етедi. Бiрiн-бiрi терең ұғысқан сыралғы серiктер олар. Тың тарландарының жүрегiне терең бойлаған намыс оты оларды осылай қаһарлы қыстың өзiнде қыздырып, дуылдатып қояды. Түсiне бiлген адамға намысты әр кез-ақ жанып отырғанға не жетсiн?!

Жаз ортасы ауып, солтүстік өңірдің табиғаты тамылжып тұрған кез. Жаңбыр да, күн жылуы да шапағатты. Қажетті шақта кезек алмасып егіні телегей теңіз алқаптың ажарына әр жүгіртіп құлпыртып өтеді. Әсіресе диқан көңілі көтеріңкі. «Жаңбыр қалауға қарай жауып тұр-ау, құйып-құйып салады да, әб-сәтте шайдай ашылып, жарқырап жүре береді» деп, олар қуанысып қалады мұндайда. «Биыл астық болады, беталысы жақсы» дескен үндер де жні естіліп жүрді. Расында да солай.

Облыстық партия комитетіндегі кеңес те осы мәселеге арналды. Төртінші қабаттағы шағын залға кілең озат комбайншылар, бригадирлер, шоферлар жиналыпты. Бәрі де осы өдірге аты шыққан нағыз мықтылар. Омыраулары толы ордендер, кейбіреулерінде Алтын жұлдыз. Біріп-бірі жақсы біледі. Осындай жиындарда танысып, жақын жүздесіп алғаңдар ғой. Әдгімелерінің арқауы да — егін жайлы, әрпне.

— Биыл егіндерің қалай?

— Жаман емес.

— Қаншадан алмақсың?

— Балапанды күзде санаймыз ғой...

Иә, қазір кім болмасын сыр паша қоймас мығым кейіпте. Бүгін серпе сөйлеп, ертең күмілжіп жатуды намыс көреді кім де болсын. Сөзге сараң, іске жомарт жандар бұлар.

Шағын залға жиналған кеңеске облыстық партия

комитетінің бюро мүшелері түгел келді. Шақырылған қонақтар алдыңғы қатарға отырды. Телевизия жарықтары шақырайып көзді шағылыстырып, камералар сырылдап, фотоаппараттар сыртылдап жатыр. Кеңесті облыстық партия комитетінің бірінші секретары ашты да, биылғы орақтың ерекшелігін түсіндірді, мына дала дүлділерін әдейі шақырып, ақыл-кеңес құруды жөн көріп отырғандарын айтты.

— Қысылмаңыздар, бұл біздің жылдағы дәстүріміз. Орақтың алдында осылай озат комбайншылармен, шоферлермен ақылдасып аламыз. Егінді қайткенде тез, ысырапсыз жинауға болады. Міне, осы жайлы сіздердің пікірлеріңізді тыңдағымыз келеді,— деді бірінші секретарь.

Залда аз сәттік үнсіздік орнап қалды. Ол әрине, түсінікті жай. Әркім ой сабақтап, толқыған көңілдерін сабаға түсіріп, іштей сайланып жатқаны белгілі. Әлден уақытта барып комбайншылар бірінен соң бірі сөз алды. Әрқайсысы көкейдегі ойларын айтады. Әр қиырдан шалысады. Аккумулятор, қосалқы бөлшектер жоқ екеніне қызығылады. Кемшіліктерді де, қиыншылықтарды да ұмыт қалдырып жатқан жоқ.

— Бәріп айтыңыздар. Біз біліп отырайық. Көмектесейік,— деп осы тұста бірінші секретарь сөйлеушіні жетелеп, іркілдірмей ілгері ұмтылдырып қояды.

— Вачеслав Антонович, биыл егіндеріңіз қалай, қандай ойларыңыз бар? Естік, білейік айтсаңызшы,— деп ол енді алдыңғы қатарға қарады.

Мығым денелі, қызыл шырайлы комбайншы орнынан шұғыл тұрды.

— Совхоз бойынша қаншадан астық алмақсыңдар?

— Гектарына жиырма центнерден.

— Рекорд бола ма?

— Мақсат — рекорд емес, мақсат — ысырапсыз түгел жинап алу болып отыр.

— Міне, бұл өте дұрыс. Ораққа дайыпсыңдар ма?

— Міне, мұпыңызды құптаймыз. Басқалардың да үйренуі керек.

Вячеслав Антонович тағы да бірнеше сұраққа жауап берді де, орнына отырды. Кеңес аяқталуға да жақындап қалды. Қызықты ойлар, ұсыныстар ортаға салынды. Талқылай отырысып, түрлі-түрлі пікірлер толғасты. Соның бәрінің өзекті арнасы — егінді тез, әрі ысырапсыз жинап алу қамы болатын. Бюро мүшелері де, дала дүлдүлдері де ашық әңгімеге разы көңілде еді. Анау астықты алқаптарда қалың ырыс ыргалып, дән дарпасының ақтарылар жайы аңғарылып қалған-ды.

— Тағы пікірлер бар ма? — деді бірінші секретарь кеңесті қорытындылауға ыңғайланып.

— Бар, — деп басқаларға қарағанда жасаңдау жүзді бір шофер қол көтеріп орнынан тұрды. Жұрттың бәрі әлгіге бұрылып жаңа ұсыныс, тың пікірлер айтар деп, үміттеніп қалған еді.

— Иә, айтыңыз. Сөз сізде.

— Менің айтайын дегенім мынау еді: екі-үш жылдан бері машина ала алмай жүрмін, — деді әлгі шофер.

— Қандай машина? Астық тасуға машинаң әзір емес пе?

— Жоқ. Өзіме. Жеке меншігіме.

— Жеңіл машина ма?

— Иә, сатып алуға, өзіме. Маған «Волга», «ГАЗ-24» керек. Ел қатарлы еңбек етіп келе жатсам да, осы уақытқа дейін алуға қолым жетпей келеді.

Жұртқа ол осы бір сәтті пайдаланып, басшылардың «жә» деген сөзін ұстап қалғысы келгендей әсер қалдырды. Қасындағы комбайншылар да, бригадирлер де жаратпай қарасты. «Қап, шырайлы әңгіменің шырқын бұздың-ау, қара бастың қамын ойлайтын жер осы ма еді, ұят қылдың-ау. Жұрт орақты айтып жатса, мұның не?» дегендей, ренішпен кейбіреулері теріс айналып кетті, тіпті.

— Әуелі егінді жинап алайық,— деді оғап бірінші секретарь.

Әлгі шофер сыртқа шыққан соң да өз айтқанынан қайтпады.

— «Жигулиді» ұсынып отыр, оны қайтемін. Алғап соң «Волга» алу керек. Бәлеп жыл еңбек еттік, енді шалқып жүруге болатын шығар.

— Оңаша айтпадың ба?— деді Юрьевич те ренішті кейіппен.

— Жиналыста айтса қайтеді?— деп, шофер де өз райынан қайтар емес.

Осы әңгіме көпке дейін Вячеслав Антонович Юрьевичтің есінен кетпей қойды. Совхоздың автобусына мініп, үйіне оралғанда да жолшыбай жүрек түкпірінде тербелумен болды. Теп-тегіс асфальт жол қара ментадай түзу тартылып, жасыл орманды кесіп өтеді, көк теңіздей болып көтеріліп жатқан егін алқабын қос қапталында қалдырып көз ұшында жоғалады. Жолдың екі жағы да ырыспен ырғалып тұр. Арасында аққайыңды орман шоқтары бейне бір көл ортасында қалған арал сияқты дөңгелеп артта қалып барады. «Апырмау, мына жігітті бәріміз де білуші едік қой. Әйгілі шофер өзі. Атақ-даңқы республиканы жаңғыртады. Нағыз майталман емес пе. Сөйтіп отырып дүниеқорлық шалығына шарпылғаны ма? Табыстан бас айналады деген осы ма екен әлде. Жұрт орақты ойлап бас қатырып жатса, ол өз басының керек-жарағын айтып, сөзінің салмағын жеңілдетіп алды. Жөнсіз-ақ болды-ау... Жараспайды-ақ. Облыстың басшылары аяғынан тік тұрып, бізді хан көтеріп, құрметтеп жатқанда осалдық танытып алдық-ау. Қап! Сол құрғырды алма, мінбе деп отырған ешкім де жоқ. Керек те, қажет те шығар. Ала берсін. Үкіметтің өзі жеңіл машинаны алдына тосып, ал деп, мін деп қошаметтеп, құрметтеп отырған жоқ па. Алсын, кім қарсы дейсің. Тек соны айтатын жері әлгі ме еді? Қайтерсің, қап!»...

Бір-ақ ауыз сөз. Бір сұрақ қана. Соның өзі жаңағы жайсаң жандарды жасытып тастағандай болғанын қарашы. Қазір ғой, мына Вячеслав Антонович сияқты басқа диқандар да толғанып бара жатқан шығар, бәлкім. Өкіне түсіп ойға берілгенде оның көз алдынан осыдан бес-алты жыл бұрынғы бір оқиға елестеніп отті...

1977 жылдың күзі болатып. Орақ аяқталып қалған мезет. Преснов ауданындағы «Островский» совхозының комбайншысы Вячеслав Антонович Юрьевич басқаратын звеноның даңқы облыс өңіріне кең тарап кетті. Бес комбайннан тұратын звено десте бастыруда алға үздік суырылып шығып облыс бойынша жарыс жүлдегері атанды. Звено мүшелерінің суреттері облыстық, аудандық газеттерде басылып, олар жөнінде құлаш-құлаш мақалалар жарық көріп жатты.

Күз ызғары күшейе түсіп, қыр астындағы қыс хабарын жеткізгендей болып, қар ұшқындаған салқын күндердің бірі еді. Вячеслав Антонович өз звеносының бес комбайнын машина ауласына әкеліп қатарға тізіп қойды да, жігіттеріп орақты ойдағыдай өткізген жеңісімен құттықтады.

— Ал, достарым, сендерге рахмет. Біреуің де сыр берген жоқсыңдар. Енді есепке отырып, жұмыс қорытындысын шығаруға болады,— деп звено жетекшісі астық жолындағы шайқастың сәтті тәмамдалғанына сүйсінген лебіз білдірді.

Комбайншылар Андрей Лютц, Анатолий Ильченко, Анатолий Гусев, Сергей Ковшов, олардың көмекшілері Владимир Егов, Валерий Калугин, Юрий Лукьянченко, Александр Герштейн, Аманкелді Қасенов енді алаңсыз қалыпта орақ кезіндегі түрлі қиындықтарды еске түсіріседі.

— Мына Аманкелді орақ басталғанда үйінен кеткен, содан енді ғана келіпшегіне келе жатыр.

— Е, орақ кезінде кімді іздеуге мұрша келді. Қол тимеді ғой...

— Біз бпыл жақсы еңбек еткен сияқтымыз,— деді Юрьевич.— Егің де қалың болды, бункер тез толып тұрды ғой. Менің есебімше жетпіс мыңнан астық қой деймін.

— Онда рекорд жасаған шығармыз?— деп жас комекшілердің бірі іле сауал қойды.

Осы кезде бұларды бетке алып келе жатқан партком секретары Михаил Владимирович Санников көріпді.

— Құттықтаймың, Вячеслав Антонович,— деді ол сонадайдан дауыстап,— облыс бойынша рекорд жасадыңыз. Сіздің звено 75 мың центнер астық бастырды. Тамаша көрсеткіш! Рахмет жігіттер...

Бұл қуанышты хабар бүкіл Пресповка селосына тез тарап кетті. Кешке қарай жергілікті радиоторабы да сөйлеп, Юрьевичтің звеносын еңбек жеңісімен құттықтап жатты.

Вячеслав Антонович бұл күні өз үйінде отырғанды. Жұбайы да жадырап, жарқылдап жүр, балалары да әкесінің алды-артын орай береді. Сағынышта шек жоқ.

— Оһо-оу, үйдің қожасын құттықтап қояйық, жер-көкті шулаттың ғой,— деп осы кезде оның ескі досы кіріп келді. Даусы зор, үйдің ішін даңғыратып жіберді.— Жаңа радиодан ести сала жүгірдім, рекорд жасаған екенсің, жарайсың!

— Рахмет, рахмет, жоғары шық, төрлет кәсе,— деп Вячеслав Антонович те орнынан ұшып тұрып, қонағын жылы қабақпен қарсы алды. Ескі досы ұсынған орындыққа жайғасып, амандық-саулықты бірер сөзбен сұрап тынды.

— Сенің звеноңды білемін, бәрі сенімді зың тер,— деді ол.

— Бәрі мықты,— деп үй иесі де оны қостан сой

леді.— Негізгі комбайншылардың орныққанына он жыл болды, көмекшілер ғана ауысып отырады

— Ол заңды нәрсе ғой.

— Үйреніп, жетілген соң жеке комбайн сұрамай ма?

— Иә, солай, өмір заңы, табиғат тәртібі. Өздерің орақ басталғанда суырылып алға шығып едіңдер, содан бері бір төмендемедіңдер ғой. Күнде радиодан естіп тұрамыз. Мынау өзі қызық екен, майдан хабарын тосқан сияқты күнде кешке құлағымыз радиода болады.

Екеуі әдгімені біраз ағытып коп отырды. Орақ жайын, кездескен қиындықтарды сөз етісті. Ескі дос ең соңына бүккен сырының ұштығын да ағыта бастады.

— Сендерге беретін сыйлық та олқы болмауы тиіс,— деп көзінің астымен Юрьевичтің жүзін бір шолып өтті. Бұл сұраққа комбайншы еліп ете қойған жоқ. Тіс жарып ештеме демеді. Анау жауап тосқандай жанар қадап қалыпты.

— Білмеймін,— деді біраз үнсіздіктен кейін Вячеслав Антонович.— Берсе берер, бермесе бер деп, сұрап тағы жатпаймыз.

— Бериі тиіс. Ана жолы комбайншыларға сыйлыққа жеңіл машина берді ғой.

— Сөйтті ме? Есімде жоқ.

— Бір-бір «Жигули» берген.

— Берсе көрерміз.

— Берсе аласың ба?

— Балалар біледі оны.

— Егер өзің алмасаң маған көмектес, ескі дос емеспіз бе?

— Ой, ондай былықты қайтеміз.

— Жоқ, Вячеслав Антонович, әуелі тыңда, ешқандай былық жоқ мұнда, менің ақ адал ақпама алып бересің, еңбегіңді жемеспін. Ескі доспыз ғой, жаным-ау. Осыны ойлашы. Жұрттың бәрі осылай

алып жатыр. Кезегің келіп тұр екен ал, өзің алмасаң досыңа бер. Онда не тұр. «Волга» сұрасаң қайтеді? Өзің алмасаң маған бер.

— Қой, досым, мұндай әңгімені маған айтпа.

— Оған сенің нең кетеді?

— Пайдакүнем емеспін. Адал еңбегім өзіме жетеді.

— Мәселе пайдакүнемдікте емес қой. Мәселе орайы келіп тұрған ыңғайлы сәтте. Осындай сәтті пайдалансаң сені кім сөгеді.

— Әй, бас қатырма!

Ол қатты айтты. Ескі дос тайсалып қалды.

— Өзің біл, мешікі ақыл ғой,— дейді.

— Ақылыңа рахмет. Сау бол...

Ескі дос пығын қиқаң еткізіп үйден шығып кетті. Ал, Вячеслав Антонович көпке дейін ашуға булығып, тілге келе алмай қойды. «Дүниеқорлық па бұл, немене өзі? Алып қалсам, жұлып түссем деген жат ниғыл қайдан шыққан? Түп-тамыры қайдан өзі? Жақсы емес-ау. Жирендіріп тастады! Адал көңілді ойрандап кетті-ау» деп, іштей күйінді.

Ал, жұрт шынында да елеңдеп қалысты. «Биыл Юрьевичтің еңбек ерлігі шынында да ғажап болды. Бүкіл облысты дүрліктірді. Енді бұған қандай сый-құрмет көрсетілер екен?» деген сауал әр жерде-ақ айтылып қалып жүрді. Бәрі де жыл қорытындысын тағатсыз тосты. Бұл хабар СССР Жоғарғы Советі Президиумының Указымен жеткен еді. Вячеслав Антонович Юрьевич үздік еңбегі үшін екінші Ленин орденімен наградталды.

...Автобус Пересновкаға жақындап қалды. Юрьевич әлі ой құшағында. Облыстық партия комитетінен шыққанда шофердің сұрағына қабағы шытылып қалып еді, одан жолшыбай ескі досының баяғыда айтқан «ақылы» есіне түсті. Осындай жылпостықтан жан-дүниесі жиіркенеді, соның сәл көрінісін сезсе кейіп қалады. «Сыйлықты сұрап ала ма екен? Кейде

солай да болып жүр ме өзі, қалай? «Сұрамаған балаға емшек бермейді деп, біреулер күледі. Қызық өзі. Сұрапақтардың ісі ғой ол. Осындайларға тойтарыс беру керек. Осылар бұзады тәртіпті. Тәртіп болмай табысқа жету қпын» деп, ол іштей тебіреніспен тыншымайды.

Звено жетекшісі Вячеслав Антонович Юрьевич тәртіп турасына келгенде турашыл адам. Ол звенодағы комбайншылардан және олардың көмекшілерінен алдымен тәртіп сақтауды талап етеді. Тәртіп нығаймаса береке болмайтынын күн сайын ұғындырып отырады. Бпыл совхозда егін жппнау енді мердігерлік әдіспен жүргізілмекші. Бұл жапалықты Юрьевичтің звеносы бірінші болып қолдады. Міне осы жапалықтың игілікті істің бар мәнісі мықты тәртіпке негізделген. Комбайншылар әр минутты ұтымды пайдалануы керек. Жаңалықтың бар сыры, твімділігі осында. Совхоз бойынша үш егін жппнаутасымалдау комплексі құрылды. Осы комплекстердің бәрі де өте жақсы жасақталып, жарақтандырылған. Жақында ғана Юрьевичтің жігіттері дала қосында болып, вагоншаларды жабдықтап қайтты. Сондағы комбайншылардың әзіл-қалжыңы әлі күнге дейін құлағында тұр.

— Мынау курорт қой.

— Нағыз әдеіі дем алатын жер.

— Комбайнды тоқтатып қойып, жатып алып жүрмейік, жамбасқа жайлы болған соң.

— Мынау деген тамаша ғой. Түрлі-түсті телевизор, көшпелі электродвигжок, аппақ төсек-орып. Осының бәрі комбайнның соңынан жылжып отырады, ә?

— Енді қалай? Комбайншылардың өнімді жұмыс істеулеріне толық жағдай жасауымыз керек. Төрт сағат комбайнда болсаң, төрт сағат міне, мұнда ұйықтайсың. Үйге барып әлек болмайсың. Бәрі осы вагоншаларда болады.

— Жақсы екен. Жақсы ойластырылған екен.

— Тек екпінді еңбекпен жауап беру керек, мынадай қамқорлыққа! — десті механизаторлар.

Олар сертті сөздерінде тұрды да. Облыстық партия комитетіндегі кеңестен оралған соң Вячеслав Антонович комплекс механизаторлары алдында әңгіме откізіп, естіп-білгендерін, көрген-түйгендерін айтып берді. Әрқайсысы өз міндеттемелерін атасты. Соңда Юрьевичтің звеносы бес комбайнмен 60 мың центнер астық бастыруға міндеттеніп, бірінші бөлімшедегі Виктор Вильдің звеносын жарысқа шақырды.

Жылдағы әдетімен өткен орақ та екпінді еңбекпен басталды. Юрьевичтің звеносы тағы да суырылып алға шықты. «Майталман!» деп еді соңда опың еңбегіне разы болған жерлестері...

* * *

Юрьевич үйінде еді. Орақтың аяқталғанына да бір-екі күн болған. Совхоз директоры Ренат Фанзювич Ахметшин шақырады деген соң ол тез киініп, кеңсеге Шухов бақшасының жанымен төтелей тартты. Мынау тұрған әйгілі жазушы Иван Петрович Шуховтың үйі. Осыдан отыз жыл бұрын бұл Пресновка селосындағы салтанатты сарай сияқты еді. Қазір құрылыстар қанат жайған соң көзге қораштау тарта ма қалай? Ақ кірпіштеп қатарласып екі үй тұрғызылыпты. Өтіп бара жатқан жан-жанар тоқтатып тамсапады.

— Бастықтарға салған ғой.

— Пресновкадағы бірінші үй.

— Сегіз бөлмелі, гаражы, ауласы, қосалқы қорақопсылары бәрі жарқырап жарасып тұр.

— Керемет.

Осындай таң-тамаша болған адамдардың сөзін құлағы шалып қалып, үйге Юрьевич те бұрылды. Иәңа үй расында да сәнді де сәулетті көрінеді. Ол бөгелген жоқ, кеңсеге қарай асыға басып барады.

«Неменеге шақырды екеп? Тағы да бір жаққа жппа-
лысқа жібермесе жарады?» деп, өзінше топшылайды
бұл шақырыс мәнін.

Совхоз директоры Ахметшин комбайншыны есік-
тен көре сала орнынан тұрып, қарсы жүрді.

— Амансың ба, Вячеслав Антонович. Жүр,
кеттік,

— Қайда?

— Машинаға.

Ахметшин басқа ештеме айтқан жоқ, сыртқа тарт-
ты. Юрьевич те соңынан ерді. Екеуі «Волгаға» мін-
ген соң директор шоферыпа «Тура жаңа үйлерге
тарт» деді.

Ақсұр «Волга» желдей жүйткіп әлгінде Юрьевич
таң-тамаша болып кеткеп екі жаңа үйдің бірінің ал-
дына келіп тоқтады. Екеуі машинадан түсті. Ахмет-
шин үлкен аула қақпасын өзі ашып ішке кірді. Жа-
ңа үйден қарағай мен сыр пісі аңқып тұр. Бәрі тия-
нақты, тындырымды жасалыпты.

— Осы үйді саған береміз. Көшіп ал!— деп ди-
ректор комбайншыға қарады.

— Қойыңыз, Ренат Фаизович,— деп Юрьевич
шошып кеткендей болды.

— Несі бар. Ұнамай ма?

— Мұндай үй кімге ұнамас дейсіз. Тамаша емес
пе?!

— Ендеше тамаша үйде тамаша адамдар тұруы
керек. Совхоз әкімшілігі, партия комитеті мен кәсіп-
одақ комитеті осылай ұйғарып отыр. Үй саған бері-
леді,— деп директор нық түйді.

— Ыңғайсыз, Ренат Фаизович,— деп Юрьевич
тағы да қибыжықтап қалды.

— Не деп тұрсың?

— Басқа үй де жарайды маған.

— Вячеслав Антонович, бала болып кеттің бе?

— Ыңғайсыздау.

— Несі ыңғайсыз?

- Жұрт сөз қылады ғой.
 - Не деп?
 - Барлық игілік Юрьевичке беріле ме деп.
 - Қандай игілік?
 - Жақында ғана «Газ-24» бердіңіздер ғой.
 - Машина саған облыстан берілді. Ондай машина беруге біздің шамамыз жетпейді. Түсіндің бе? Мына үйді совхоз сыйлық ретінде саған салып беріп отыр,— деп директор енді анықтап түсіндіріп жатыр.
- Еңбек адамының қанағатшыл, көпшіл, кішіпейіл мінезіне не жетсін.
- Сыйлығың құтты болсын,— деп директор енді Вячеслав Антоновичтің қолын алды.

Мазмұны

Дала таңы	3
Үлкен жолда	21
Дән дариясы	46
Күзгі тасқын	74
Бас бәйге	92
Жаңбырлы түн	101
Намыс	120
Сыйлық	138

Бакыт Мустафин

Спасибо полю

(На казахском языке)

Редактор К. Баяндын

Художественный редактор А. Н. Байсеркеев

Технический редактор Т. И. Мозалевская

Корректор Ш. А. Жагыпарова

ИБ 2832

Теруге берілген күні 22.10.84. Басуға қол қойылған күні 28.01.85. УГ15006. Формат 70×100^{1/32}. Қағазы № 2 Гарнитурасы жаңа кәдімгі. Шығыңқы баспа. Шартты баспа табағы 6,2. Есепке алынатын баспа табағы 6,1. Шартты болулы оттискілер 6,5. Тиражы 1500 дана. Заказ № 1522. Бағасы 20 тиын.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетінің «Қайнар» баспасы, 480124, Алматы қаласы, Абай проспектісі, 143.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетінің «Кітап» полиграфиялық кәсіпорындары өндірістік бірлестігінің Кітап фабрикасы, 480124, Алматы қаласы, Гагарин пр-ы, 93.

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАН!

Өткен, 1984 жылы «Қайнар» баспасынан авторлар коллективінің «Ауыл ардагерлері» жинағы жарық көрді.

Бүгінгі ауыл ардагерлері — кешегі колхоз құрылысының қиын кезеңдерінде және Ұлы Отан соғысының от жалынды қап майданында шыңдалған әйгілі қаһарман жаңдар.

Кітапта олардың азаматтық жарқын бейнесі, адамгершілікке толы ізгі қасиеттері, ұйымдастырушылық іскерлік қабілеттері, жерге, елге деген ғажай махаббаты әр қырынан тартымды баяндалады. Кітапқа екі мәрте Социалистік Еңбек Ері атағын алған, марқұм Нұрмолда Алдабергенов, өмірі Қазақ совет энциклопедиясында баяндалған Ерназар Сексенбаев, сонау отызыншы жылдардан колхоз председателі, Социалистік Еңбек Ері Цай Ден Хак, бар бақытын қазақ жерінен тапқан, одақтық дәрежедегі дербес пенционер. Социалистік Еңбек Ері Петр Федорович Томаровский және басқа да колхоз құрылысы мен Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің өнегелі өмірі арқау болған.

Осы және баспаның басқа да басылымдарын арнаулы кітап дүкендерінен сатып ала аласыздар. «Книга — почта» дүкені арқылы заказбен алдыруға да болады. Оның Алматыдағы адресі: е

*480015, Алматы, қаласы,
Жароков көшесі,
154а-үй*